Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

BORNHOLMSKE SAMLINGER

Udgivet af

BORNHOLMSK SAMFUND

32. BIND

COLBERGS EFTF. BOGTRYKKERI

RØNNE 1949

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

INDHOLD:

Maleren HOLGER KAPEL: Foreløbig beretning om nye mikrolitfund paa Bornholm ..... S. 9

Forfatteren ANTH. FUGLSANG: Sandflugten paa Bornholm og dens Dæmpning ..... « 21

Mag. art. OLE KLINDT-JENSEN: En ny gravform fra Bornholms ældre jernalder ..... » 115

Forfatteren AUGUST F. SCHMIDT: Randbemærkninger til Bornholms Historie ..... » 121
1. Bornholms Moser S. 121. 2. Helleristninger og Sagnsten S. 121. 3. Folkesagn S. 124. 4 Gårddrønten S. 125. 5. Blod-Egil og Knytlinga-Saga S. 126. 6. Bornholmske Sognegilder S. 128. 7. Det bornholmske Fadervor S. 130. 8. P. C. Trandberg S. 132.

Adjunkt ELLEN HANSEN: Historiske Optegnelser om Trævæksten paa Bornholm ..... » 135
Avnbøg S. 135. Ask S. 137. Eg S. 139. Brændevinsege S. 154.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

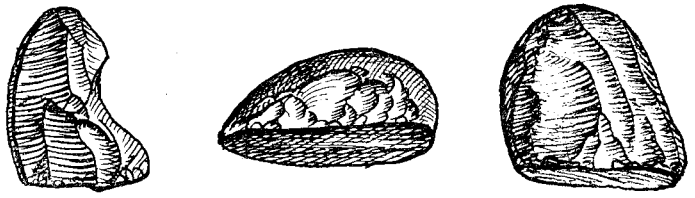

Fig. 1. Tre mikrolitblokke af »stenkalve«. Naturlig størrelse.

Foreløbig beretning om

Nye mikrolitfund paa Bornholm

af Holger Kapel

En dag i sommeren 1938 fandt jeg en mikrolit i terrænet mellem Rønne og Hasle, nær Muleby aa. Mikroliter (græsk: mikros = lille, lithos = sten) kaldes forskellige, ganske smaa ca. 10—30 mm lange flintredskaber af forskellig form, ofte fint tilhugget paa en eller flere sider. Deres anvendelse er endnu ikke med sikkerhed godtgjort, men man hælder til den anskuelse, at de paa en eller anden maade har været skæftet og benyttet ved fiskeri eller fuglefangst enten som pilespidser eller som modhager i træ- eller benpile. De forekommer næsten udelukkende paa bopladser beliggende ved indsøer eller vandløb ofte langt fra kysten.

Efter at jeg havde gjort ovennævnte fund, undersøgte jeg i den følgende tid stedet nærmere og mente at kunne konstatere en boplads fra det tidlige afsnit af den ældre stenalder, der sædvanligvis kaldes Maglemosetid efter et af de første findesteder, Maglemose ved Mullerup paa Sjælland.

Siden hin sommer har jeg haft lejlighed til næsten hvert aar at fortsætte mine undersøgelser — desværre ofte om sommeren under ret ugunstige eftersøgningsforhold. Takket være de forskellige lodsejeres forstaaende imødekommenhed er det dog

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

lykkedes mig at faa et ret indgaaende kendskab til de arkæologiske forhold mellem og paa begge sider af de to vandløb: Muleby aa og Bag-aa. Jeg har kunnet lokalisere forskellige bopladser, men da redskabsinventaret viste sig at være meget ensartet, og grænserne mellem de forskellige pladser ofte udflydende, har jeg i denne foreløbige beretning valgt at summere de foreløbige findesteder i to grupper: Muleby (3 pladser) og Bag-aa (4 pladser). Rent forbigaaende skal jeg yderligere nævne enkelte mindre fund særlig fra strandplateauet nord for Hasle.

Alle de fundne sager er opsamlet paa aaben mark. Trods forskellige prøvegravninger er det ikke lykkedes mig at paavise noget uforstyrret kulturlag. Samtlige bopladser ligger omkring 10 m kurven over dagligt vande, jordbunden er lagdelt sand og grus, rimeligvis aflejringer fra en flod, der i fordums tid strømmede fra gletscherne i nordøst. De vestligste findesteder ligger i dag ca. 500 m fra kysten og ca. 30 m fra udkanten af sandflugtsskoven. At denne og flyvesandet skjuler andre bopladser, har jeg begrundet formodning om, idet jeg ved traktørstedet »Skovly«, kun ca. 200 m fra stranden, har fundet en mikrolit og et par andre redskaber paa en opdyrket plet i skoven.

En samlet optælling af oldsagerne giver følgende billede

MULEBY.

Mikroliter, tildannede	14
» , utildannede	4
Høvl- og Blokskrabere	49
Mikrolitblokke	55
Mikrolitblokke, brudstykker (?)	8
Flækker, tildannede	11
» , utildannede	113
Smaa spidser, utildannede	4
Skraber, højrygget	1
Laurbærformet spydblad (?)	1
Skrabere, etc.	8
Stikler	10
Brudstykker af slebne økser	2

Æg-ende af grønstensøkse	1
Groft bor	1
Pilespids, neolitisk	1
Tværpile	0
Potteskaar	2
Flintskærper, (spidsvaaben?)	1
ialt	286

BAG-AA.

Mikroliter, tildannede	63
» , utildannede	7
Høvl- og Blokskrabere	71
Mikrolitblokke	128
Mikrolitblokke, brudstykker (?)	6
Flækker, tildannede	19
» , utildannede	216
Ubestemmelige stk. m. tildannelse	25
Stor skraber	1
Huggesten	1
Smaa spidser, utildannede	4
Spydblad (?)	1
Spydblad (?) m. skafttunge	1
Skrabere	6
Stikler	6
Brudstykke af sleben økse	1
Tværpile	2
Forarbejde til tværpil (?)	1
Flintskærper (spidsvaaben?)	2
ialt	561

FORSKELLIGE FUND.

Mikroliter	8
Mikrolitblokke	24
Stikler	2
Tværpile	2
Skrabere	5
Tildannede flækker	1
Spydblad (?)	1
ialt	43

www.vang-hansen.dk

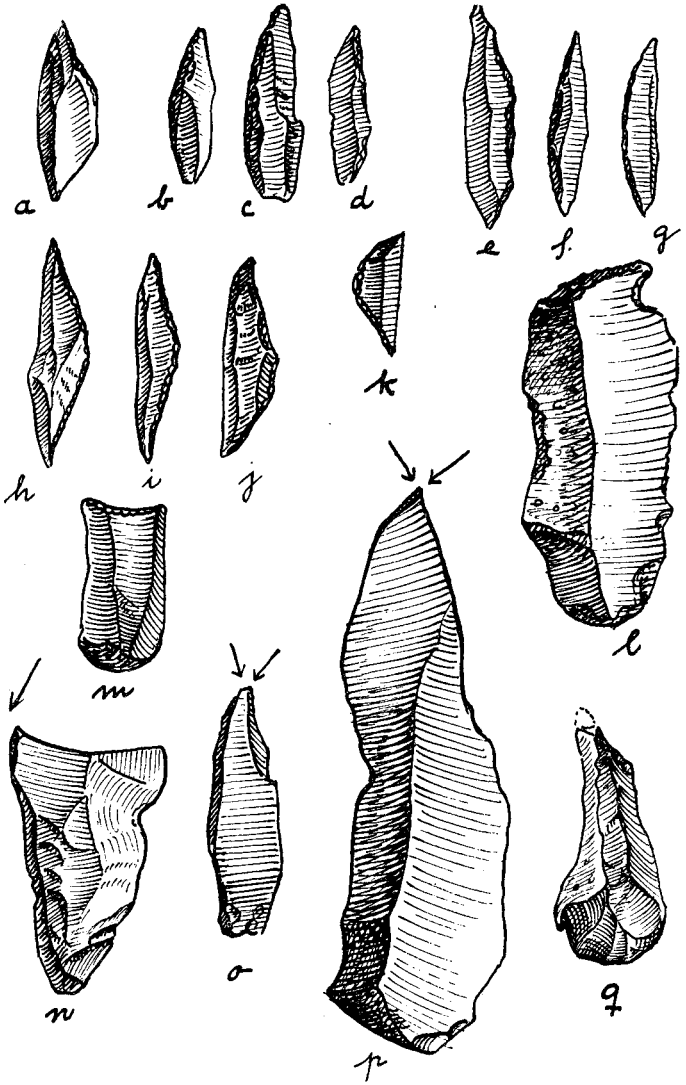

Fig. 2. Mikroliter og forskellige redskaber fra Muleby. m: mikrolitskraber. l: »zink«-lignende redskab. n, o, p: stikler, p er et af de største redskaber fra fundene. Alle naturlig størrelse.

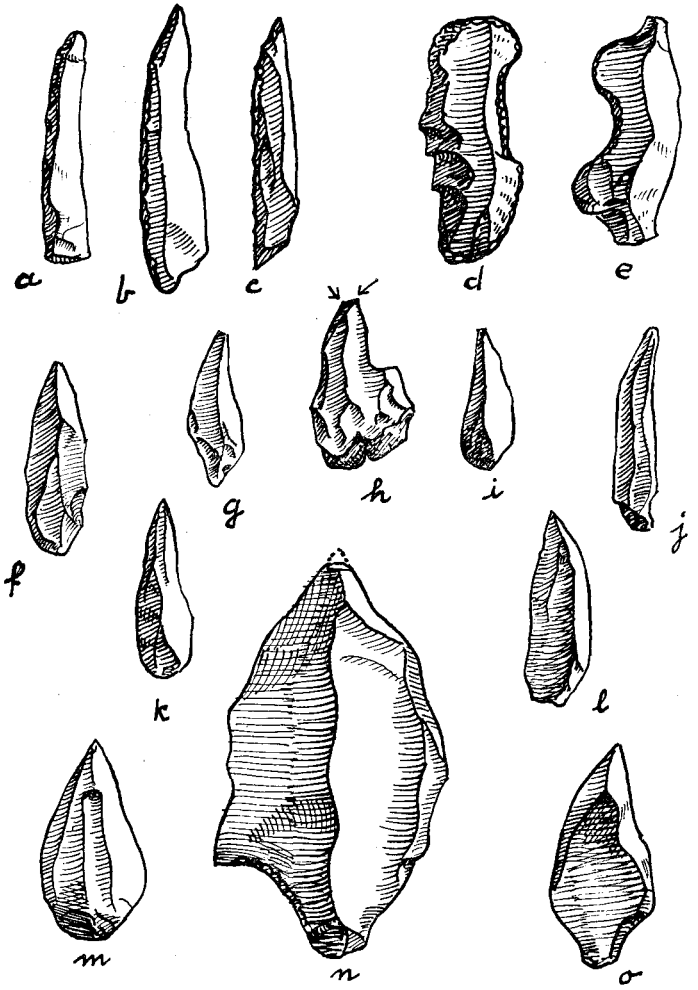

Fig. 3. Forskellige redskaber fra Bag-aa. a, b, c: mikroliter. d, e: skrabere, h: stikkel. m, o: utildannede »spidser«. n: spydblad(?) med skafttungetildannelse. Alle naturlig størrelse.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

Af denne optælling fremgaar det klart, at vi staar over for en samling bopladser med overvejende mikrolitisk redskabskultur. Ved en datering af fundene har vi en viss rettesnor i selve mikroliterne. Om disses forekomst indenfor den danske stenalder skriver Therkel Mathiassen i *DANSKE OLDSAGER I, Ældre Stenalder. 1948, side 25:* »Mikroliter forekommer i Klosterlund, Bøllund og Mullerup, meget talrigt i Sværdborg, Lundby og Holmegaard, talrige i Gudenaa Kulturen og paa Aamose, Snarup Mose og andre Bopladser paa Fyen, Bornholm. Enkelte forekommer i den ældre Kystkultur og paa sene Ertebøllepladser. I den egentlige Ertebøllekultur kendes Mikroliter ikke.«

Hermed er de bornholmske mikrolitfund skønsmæssigt dateret til ca. 8000—5000 f. Kr. Indenfor dette i sig selv uhyre tidsrum inddeles mikrolitkulturerne i ældre og yngre afsnit, indenfor hvilke forskellige typer og forskellig teknik er fremherskende. En datering af de bornholmske fund er naturligvis betinget af, at de uden videre kan indpasses i det vestdanske system. Og det kan ikke nægtes, at man ved en ren typologisk bedømmelse maa tage et vist forbehold. Selve raamaterialet, flinten, rummer alene et problem for sig. I Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1903 hefte 3, skriver *Karl A. Grönvall* om *»Flintens naturlige Forekomst paa Bornholm og de bornholmske Stenalderredskaber«*, at han »ikke nogensteds har fundet et eneste Stykke homogen Flint af den Størrelse og den Beskaffenhed, at man deraf kunde tilvirke et Redskab, selv af beskeden Størrelse og taalelig Godhed.« Senere i samme artikel omtaler han — »smaa (4—8 cm lange) runde, rullede Sten af sort eller brun Flint, der i Folkemunde bærer Navnet »Stenkøer«, og som benyttes som Legetøj af Børn.« Jeg har hørt en Bornholmer benævne disse rullesten *»stenkalve«* og foretrækker i det følgende dette diminutiv. Yderligere siger Grönvall: »De omtalte Stenarter, der er de eneste, der oprindelig forekomme paa Bornholm, ere kun lidet egnede til Materiale for Værktøj, men dog

ere de blevne brugte, idetmindste til en vis Grad. Enkelte Stykker, lavede af dem, ere fundne, hovedsagelig i Bopladsfundene fra Hammeren og Frennemark, baade Blokke og Kristianstadsflint, fra hvilke Flækker ere slagne, *og Flækker eller smaa Redskaber med Æg, tildannede af de smaa Flintrullestene.«* Denne sidste udtalelse, der er fremhævet af mig, lader formode, at man allerede den gang har fundet mikroliter, idet de omtalte »smaa Redskaber med Æg« *kan* være mikroliter. At man den gang ikke var klar over, hvad det var, man havde for sig, kan i og for sig ikke forundre, eftersom publiceringen af de store sjællandske mikrolitfund og dermed deres placering indenfor den danske stenalder først falder mange aar senere. Ejendommeligt nok er det i samme aargang af aarbøgerne (1903), at Sarauw beskriver Mullerupfundet og kommer ind paa nærmere omtale af mikroliter. Af det store antal mikrolitiske blokke fra de nye bornholmske fund (Muleby 104, Bag-aa 205) er en meget stor del forarbejdet af de føromtalte »stenkalve«. Mange er tildannet som skrabere. Næsten alle »kalvene« er saa smaa, at kun meget smaa mikroliter har kunnet fabrikeres af dem. Kugleflinten kan være ret god, og man kan ikke ubetinget give Grönvall ret, naar han paapeger den bornholmske flints uanvendelighed til værktøjsfabrikation. Mange af stenkalvene har utvivlsomt været et inspirerende og føjeligt materiale i stenaldermandens haand. Derimod er al flint, der har været anvendt til større redskaber — der forøvrigt er overmaade sjældent forekommende i de nye fund — alle uden undtagelse forarbejdet af meget ringe flintkvalitet. Saasnart vi staar overfor redskaber, større end hvad de smaa stenkalve kan rumme, mærker vi tydeligt stenaldermandens kvaler. Materialemangelen er indlysende. Hvor vi nu og da træffer redskaber af god, homogen flint, kan man være sikker paa, at det drejer sig om »fremmed importvare«. Redskaberne falder i saa tilfælde ogsaa typologisk udenfor rammerne og maa utvivlsomt opfattes som senere tilkomne, tilfældigt tabte sager.

www.vang-hansen.dk

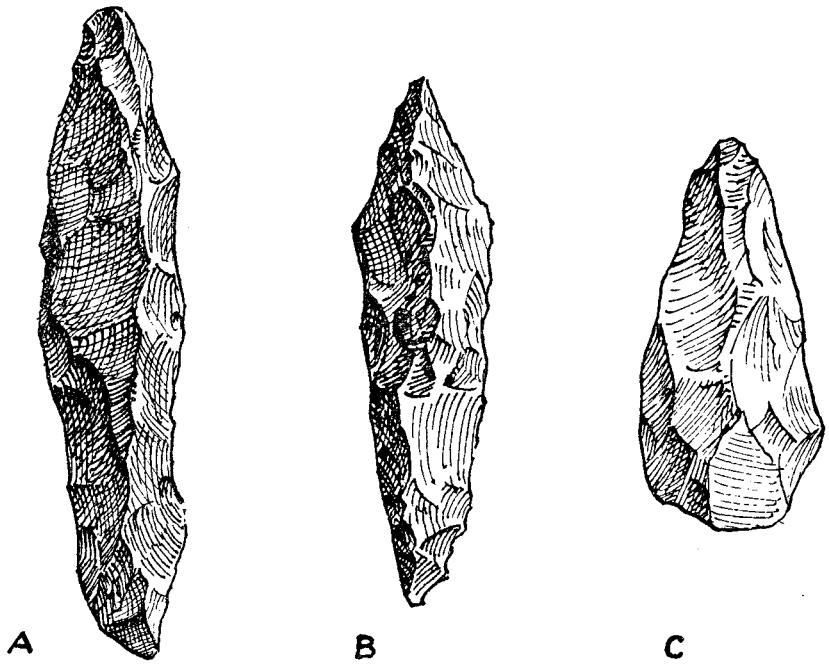

Fig. 4. Flintskærper (eller spidsvaaben) A fra Muleby, B og C fra Bag-aa. B flad utilhugget paa undersiden. Naturlig størrelse.

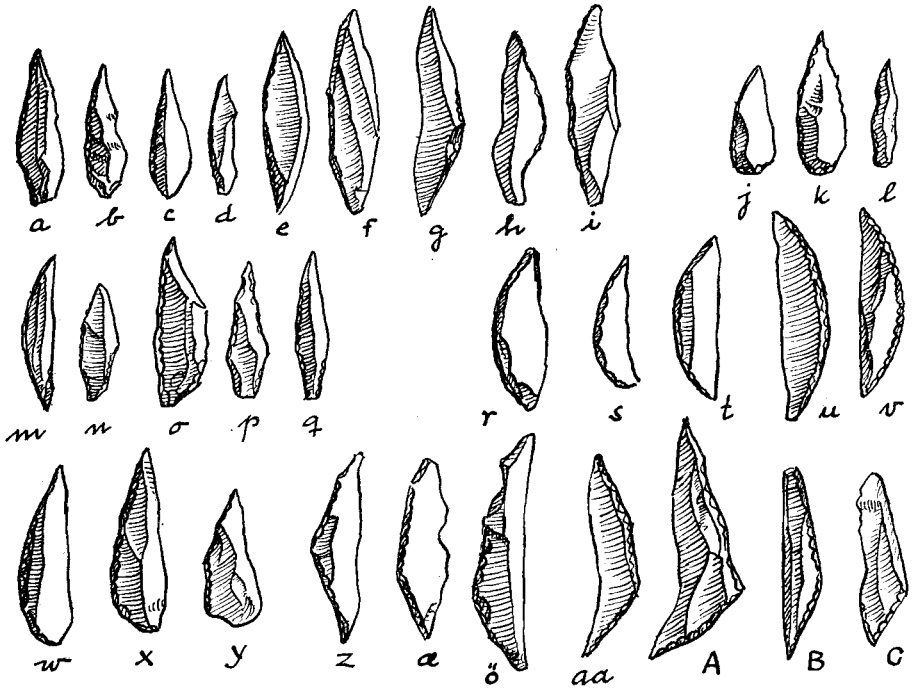

Fig. 5. Mikroliter fra Bag-aa. Enkelte meget smukt forarbejdet (f. eks. u, v og B) Naturlig størrelse.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

Den ovenfor nævnte iøjnefaldende materialemangel maa man have sig in mente ved en typologisk sammenligning med de vestdanske fund. En datering maa foretages med den største forsigtighed.

Som nævnt forekommer de vestdanske mikrolitfund ved indsøer (nu tørvemoser) eller vandløb. I denne henseende kunne de bornholmske fund overfladisk set synes at danne en undtagelse. Mange af dem synes at have ligget direkte ved havet, størstedelen ligger i dag i umiddelbar nærhed af stranden. Imidlertid falder Maglemosetid sammen med den saakaldte »fastlandstid«, hvor Bornholm var landfast med Tyskland (eller i hvert fald kun adskilt med et letoverstigeligt smalt vandløb), Østersøen var en uhyre stor ferskvandssø, den saakaldte »Ancylussø«, og det er ved bredden af denne, at stenalderbopladserne har ligget.

Ved en gennemgang af de enkelte oldsager fra fundene, kan det ikke nægtes, at man føler sig fristet til at placere dem meget tidligt indenfor de danske mikrolitkulturer. Meget peger bagud. Blandt mikroliterne er de ældste former fremherskende (lancetter 50, trekanter 28, medens trapezformede helt mangler). Stikler 16. »Spydbladet« fig. 3, n har en viss lighed med de gamle skafttungespidser, og enkelte stykker, f. eks. fig. 2, l, leder tanken hen paa de saakaldte »zinker«, der forekommer i Hamburgkulturen, men saavidt jeg ved ikke er paavist i danske fund. Typiske kerneøkser forekommer ikke. Der foreligger tre større redskaber (ca. 6—10 cm), trekantede i tværsnit, der nærmest maa opfattes som flintskærper til hjortetaks- eller benøkser. For disses vedkommende som for alle større sager gælder, at de er lidet typiske. Om dette nu skyldes, at tingene virkelig er saa gamle, som de synes, eller materialemangelen griber forstyrrende ind, maa staa hen, til heldige fundomstændigheder giver mulighed for tidsbestemmelse paa et sikrere grundlag. Mikrolitblokkene paa Bornholm har deres fra andre danske fund afvigende særpræg derved, at de er fabrikeret af stenkalve. Jeg

mindes ikke andre steder her i landet at have set disse rullesten anvendt. Om det er tilfældet i udlandet, har jeg ikke haft anledning til at undersøge, men meget tyder paa, at vi her staar over for et specielt bornholmsk fænomen. Jeg har tidligere i fund fra den yngre stenalder set stenkalve i betydelig mængde paa sjællandske bopladser og altid opfattet dem som »ammunition« til slynger eller andre kastevaaben, eller som sænkesten til fiskeredskaber. De forekommer dog her altid i deres oprindelige form, aldrig med nogensomhelst tilhugning.

At der har været tændt baal paa bopladserne viser talrige ildskørnede redskaber og affaldsspaaner. Sikre ildsteder har jeg ikke kunnet paavise. De foreliggende 4 stykker potteskaar er uden tvivl senere tilkomst. De forekommende redskaber fra yngre stenalder er saa faatallige, at de ikke præger helhedsindtrykket og sikkert kun vidner om tilfældige besøg, ikke nogen fast beboelse.

Summen af disse iagttagelser bliver, at vi i de nye bornholmske mikrolitfund synes at staa overfor en ret gammel kultur. Kerne- og skiveøkser mangler helt. De gamle mikrolittyper er fremherskende, flækketekniken ikke god. Der synes at være nogen slægtskab med Snarup mose og Klosterlund. En direkte parallel fra Vestdanmark synes ikke at foreligge. Muligheden for, at vi staar overfor en isoleret kultur, der blev afskaaret fra omverdenen, da vandene steg og afbrød forbindelsen med fastlandet, kan vel ikke afvises, men paa den anden side kun antydes som en hypothese, saalænge der ikke foreligger heldigere, tidsbestemmende fund. Et er imidlertid sikkert: Ved direkte sammenligning med vestdanske fund, maa en viss forsigtighed gøre sig gældende.

Foruden bopladserne ved Muleby og Bag-aa kender man fra andre egne af Bornholm forskellige fund af mikroliter. Ved Hammeren er fundet to, enkelte kendes ogsaa fra en boplads ved Frennemark. I 1934 fandt O. *Rohmann*, Neksø, i en grusgrav ved Grisby en mikrolit og en del flintaffald. Stedet

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

blev samme aar undersøgt af museumsinspektør *Rosenberg* og senere af O. *Klindt-Jensen*, der i nærværende tidsskrift, bd. XXIII, 1936 publicerede resultatet af sine undersøgelser.

Paa et tidspunkt, da nærværende beretning netop skulle gaa i trykken, erfarer jeg, at museumsinspektør *C. J. Becker* i efteraaret 1948 har undersøgt en boplads ved Gudhjem, hvorfra der foreligger flere hundrede mikroliter.

Paa det mærkelige strandplateau, der strækker sig langs kysten fra Hasle mod fiskerlejet Helligpeder, har jeg flere steder fundet mikroliter, rimeligvis rester af fordums bopladser, der er skyllet i havet, der den dag i dag æder sig stadig længere ind i landet paa dette sted. Ved Hundsemyre og andre steder syd for Neksø er der fundet enkelte mikroliter, og da der mellem de af *P. Thorsen* fundne flintsager fra egnen omkring Rispebjerg (fremlagt i Bornholms museum) er en del blokke af stenkalve ganske svarende til de her beskrevne, maa det formodes, at der ogsaa paa sydlandet kan findes mikroliter.

De bornholmske fund fra Maglemosetid er nu saa omfattende, at de ikke kan forbigaas, naar den danske mikrolitkultur skal ses under eet. Hensigten med denne publikation har blot været at gøre opmærksom paa, at de eksisterer, og at paapege, at de har krav paa interesse.

Valby gamle skole pr. Helsinge. November 1948.

Holger Kapel.

Sandflugten paa Bornholm og dens Dæmpning

af Forfatteren Anth. Fuglsang

Sandflugten paa Bornholms Vestkyst, den milelange Strækning mellem Rønne og Hasle, hærgede ifl. Jordebogen 1680—81 Sandegaards Ejendom i Knudsker Sogn. Og i 1693 omtaler et Sognevidne, at Sandegaard, som en øde Ejendom, var hjemfalden til Kongen. Ødelæggelsen var saa omfattende, at ingen vilde drive den. Sandstrækningen ved den vestre Kyst mellem de nævnte to Byer hørte under Knudsker, Nyker og Klemensker Sogne og kaldtes fra gammel Tid Udmarken, siden hen mest Sandmarken, efter at Hovedparten var lagt øde ved Sandflugt og hjemfalden til Kronen. Kørevejen mellem Rønne og Hasle kendetegnedes igennem 1700erne af utallige Hjulspor, hvorfra Sandet ideligt rislede eller føg, medens Sandmarken iøvrigt i den øde Periode brugtes af Rønne, Knudsker, Nyker, Klemensker og Hasle til Løsdrift af alle Slags firbenede Høveder, som vankede og afgnavede enhver grøn Spire, hvorved Sandet holdtes løst og levende og fygende. For saa vidt muligt at hindre Sandmarkens Flyvesand med de omvankende mange Dyr i at trænge ind over de nævnte tre tilgrænsende Sognes dyrkede Jorder satte Sognemændene langsad det udflydende Skel mellem Indmarken og Udmarken, med Benyttelse af Grundens Kampesten, hvert Foraar et Risgærde, som dog baade Sand og Fæ brød igennem. Naar Blæsevejr havde bevirket Sandfog igennem eller over Gærdet, skovledes Sandet tilbage, og Gærdestykker hævedes eller nye sattes ovenpaa de tilføgne. Efter Høst rykkedes Gærderne paa de mindre udsatte Steder op for at give Løsdrift over det hele for alle nærliggende Landejendommes Husdyr.

— — —

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

Sandflugtens Dæmpning i hele Riget beordredes iværksat ved

Sandflugtsforordning af 19. September 1792,

til hvilken Lektor i Botanik, senere Professor og Forstander ved Veterinærskolen, *Erik Wiborg,* som Rentekamrets Konsulent og Førstemand i Sandflugtssager havde givet Udkastet, der dels grundede sig paa, hvad han ved Studierejser for kgl. Regning, foruden til Jyllands lange Havkystklitter, til de skaanske, pommerske, hollandske og frisiske Flyvesandsklitter, havde iagttaget og erfaret, og dels ved indvundne Erfaringer af en i 1779 iværksat lokal Forordning, gældende alene for Thyland, som et Forsøg i Henseende til hensigtsmæssig Sanddæmpningsmaade. Da Sandflugtsordningen modtoges af Amtmand Heiberg paa Bornholm, fik han et lyst Haab om, at den ødelæggende Sandflugt paa Øen, navnlig dens Vestkyst, nu vilde kunne overvindes, og han besluttede straks at træffe Anstalt til den nyttige Forordnings Iværksættelse.

Han anmodede i Sommeren 1793 Herredsfogederne i Hasle og Neksø samt Byfogden i Rønne om at give en Oversigt over Sandflugtens Tilstand i henholdsvis V. Herred, Sdr. Herred og paa Rønne Købstads fri Udmark samt deres Tanker om, hvorledes Bønderne kunde tænkes at ville stille sig til en Fredning af Sandmarken med Dæmpning af Sandflugten for Øje.

Herredsfoged Chr. Jespersen, Neksø (senere Amtmand paa Øen) skriver:

— Langs Stranden for Pedersker og Poulsker Sogne i en Dybde af 1/4 Mil op i Landet og i 2 Mils Længde er der Flyvesandsbanker og løse Sande, hvori der vokser Marehalm og Lyng, og blot ikke Mennesker oprykker disse Vækster, er Sandflugt afværget. Skønt Landmændene er paalagt, at saadan Oprykning ikke maa ske, er det dog ikke muligt at hindre Fattigfolk deri, da de ikke har andet Brændsel. Vel træder de omvankende Kreaturer Flyvesandet løst, men det vil være altfor bekosteligt for de tilgrænsende Lodsejere at indhegne Sandmarken til, at jeg tør foreslaa dette, hvortil kommer, at Bønderne hellere vil tage Ulemperne ved Sandflugt end paalægges nogen Ulejlighed eller Udgift for at faa Sandflugten hævet. Og, skriver han: (Amtmanden) veed bedst selv, hvor bange Bønderne er for alt nyt, hvis det medfører Ulejlighed og Bekostning. Jeg bør derfor kun foreslaa, at Sandemændene under passende Mulkt skal paase, at der ikke rykkes Marehalm eller Lyng i

Sandmarken (i Sdr. Herred) og i Tilfælde af, at der ses igennem Fingre, vedkommende Sandemand (d. v. s. Sognefoged) da taber sit Embede, medens Gerningsmændene til Oprykning tiltales som Tyve og straffes med Forbedringshus.

Herredsfoged Gad, Hasle, i V. Herred skriver:

— Havstrækningen fra Hasle til Rønne tiltager med Sandflugt og anretter betydelig Skade. I de 10 Aar, han har været i Hasle, har han set bedrøvelige Virkninger af Sandflugten, hvis Formation er en uregelmæssig, aflang Kvadrat, ca. 5/4 Mil i Længden og 1/4 Mil i Bredden. Udmarksstrækningen (eller Sandmarken) tilhører Hs. Majst. og er langsad skilt fra Bøndernes Indmarker ved Gærder. De ældste af Indvaanerne i Hasle kan huske Sandmarken som en grøn Strækning med Enge og Skov iblandt. Men i 1740 var Vinteren saa streng, at Sandet frøs løst fra Jorden, hvorpaa Vinterstorm rev Sandet op, og Sandflugten har siden da tiltaget. Der er Strækninger, hvor Sandet er bortfløjet ned til den stive Lergrund. Ind i Landet flyver Sandet og lægger sig i høje Banker ind mod Gærderne til Bondemarkerne, som ofte overknyges, saa Sandet maa skovles tilbage bag Gærderne. Bønderne protesterer i Almindelighed imod, at Sandet lader sig binde. Herredsfoged Gad er dog af en anden Mening; men at binde Sandet vil baade koste Arbejde og nogle Tusinde Rdl. foruden en stræng Fredning. (Gad var født i Kronborg Amt, nær Flyvesandet i Nordsjælland, og havde set de uhyre Vanskeligheder, der var forbundet med at binde Flyvesandet *der).*

Herredfogden mener, at opdyngede Sandbanker, der paa Bornholm kaldes Sandmæler, for at dæmpes skal nedsløjfes og udjævnes, hvorefter de skal dækkes, og da Underlaget er Ler, kan det næppe fejle, at der kan gro noget paa den saaledes behandlede Jordbund. Dækningen kan ske med Ler eller Tang. Paa høje, skraa Steder bør der saas Frø af Marehalm, ligesom paa Sjælland under lignende Forhold. Der maa ogsaa kunne vokse Skovtræer f. Eks. Fyr og Gran, hvilket der ved en eventuel Dæmpning bør tages Hensyn til og lægges Vind paa. Men der maa først skaffes Læ for Vestenvindene, hvorfor han henleder Opmærksomheden paa Gravning af en Grøft langs igennem hele Sandstrækningen, og paa Volden af den opkastede Jord bør der plantes Hyld og andre hurtigvoksende Vækster. Inde i Sanden plantes da Skovtræer efter Jordbundens forskellige Beskaffenhed. Gad slutter:

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

Men uden Hykleri maa det tilstaas, at det bliver ugørligt at at faa Bønderne til at medvirke hertil. De har gammel Hævd paa Græsning i Sandmarken og vil modsætte sig enhver Reform, og da der ikke er anden Milits paa Øen end den hjemlige, saa lader de sig ikke tvinge. Den Embedsmand, som vilde prøve paa at sætte Sanddæmpningen i Værk, vilde blive et Offer for deres enige Raseri, og Flyvesandet vilde stadigt flyve. —

(Den her af Gad paapegede Flyvesandsdæmpning, hovedsagelig ved Skovplantning, var i Hovedtrækkene den, Peder Jespersen satte paa Programmet, da han i 1819 udnævntes til Sandflugtskommissær og Dæmpningen af Sandflugten mellem Rønne og Hasle iværksattes).

By- & Herredsfoged Biørn, Rønne, skriver:

— I Vester Herred alene er fire Gaarde truet overhængende af Sandflugt, nemlig Almegaard, Jens Ipsen Stranges Gaard* og Sandegaard, alle i Knudsker Sogn, samt Willem Olsens Gaard i Nyker**. Herredsfogden har, inden han skrev, ladet de nævnte Gaardmænd tilkalde for at faa nærmere oplyst, hvorledes Situationen i Øjeblikket tegnede sig for hver af Gaardenes Ejendomme. Mændene mente, at de vilde se at faa hentet noget Marehalmsfrø i Poulsker til næste Aar (1794) og udsaa det imellem Sandbankerne, der laa ind mod Gærderne til deres dyrkede Marker, og dække Frøet med Tang, hvorved de haabede at kunne besværge den overhaandtagende Sandflugt. Deres største Vanskelighed var imidlertid Hegnet langs Sandmarken ud for deres Jorder, og at holde Hegn Aaret om er for Bønderne en utænkelig Foranstaltning. Biørn sammenfatter Situationen saaledes: Bønderne er ganske uvidende med Hensyn til at bryde Flyvesandets Magt, og for at hjælpe dem til nogen reel Besked derom og tillige forberede dem paa, at der skal ske noget nyt for dem, ønsker han at faa tilsendt til Uddeling nogle Eksemplarer af Professor E. Wiborgs trykte: *Efterretninger om Sandvækster og deres Behandling*, til Sandflugtens Dæmpning, som af Staten var autoriseret til dette Brug. Og sluttelig ønskede han Forbudet af 15/11 1720 mod Rykning af Sandvækster indskærpet. —

Ved Indsendelsen af disse Erklæringer til Rentekamret bemærker Amtmand Heiberg, at Bornholm er ikke som Danmarks øvrige Provinser. Her er ingen Landsbyer, men hver Gaard ligger for sig selv i Afstand fra Naboer, med hver sin Selvejer. Tænke-, Handle- og Levemaaden er ogsaa meget forskellig fra de øvrige danske Undersaatters. De Anordninger og Foranstaltninger, som er nødvendige og gennemførlige andre Steder i Landet, er uanvendelige her. Saaledes ogsaa med Sandflugtsordningen. Herredsfoged Gads skitserede Forslag til Sandflugtsdæmpning er baade for vidtløftigt og kostbart, bortset fra, at han selv anser det for ugørligt at faa Bønderne til at tage ved den. Og deri har han utvivlsom Ret, slutter Amtmanden.

*) Rosmannegaard **) Holmegaard

Rentekamret overgav Dokumenterne til sin Førstemand i Sandflugtssager, Professor E. Wiborg, der erklærede, at han ikke paa Grundlag af Udtalelserne deri kunde fremsætte Forslag til Sandflugtsdæmpning paa Øen, dels fordi Oplysningerne var for ufuldstændige og dels fordi han ikke havde nogen lokal Kundskab. Han maa selv over at se paa Forholdene baade i Vester- og Sdr. Herred for at kunne afgive det for Beboerne mest overkommelige Forslag til Dæmpning.

Hvad Amtmand Heiberg anfører om Beboerne i Forhold til Sandflugts-Forordningen, vil han nødig tro er rigtig, idet han formoder, at Bornholmerne ikke er saa fordærvede, at de ikke vil modtage en kgl. Anordning, der iværksættes til deres eget Vel og Beskyttelse af deres dyrkede Jorder. —

Hvorefter Rentekamret tilskriver Amtmand Heiberg, at man ikke tvivler om, at Bornholmerne, ligesom Kongens øvrige Undersaatter (i sandhærgede Egne), med Lyst vil bidrage deres til, at en Foranstaltning gennemføres, der alene sigter til deres egen Fordel ved at hindre Truslen om Ruin ved en overhaandtagende Sandflugt. Og samtidig vedlægges 30 Eksemplarer af Professor Wiborgs Skrift med Anmodning til Amtmanden om at uddele disse til fornuftige og kyndige Mænd og personlig tale for Forordningens Iværksættelse. Kamret venter da til sin Tid at høre nærmere om, hvorledes Sagen har udviklet sig.

Rønne Bys Borgere fik imidlertid Sagen bragt til Standsning, idet et Møde paa Raadstuen 1796 fastslog, at en Kammerskrivelse af 1709, der flere Gange siden var bleven indskærpet, at samtlige Bornholms Udmarker var fælles Græsgange, hvoraf intet maatte unddrages ved Hegn, stod ved Magt. End ikke en Synsforretning, som de fire skadelidte Ejere i Knudsker og Nyker lod optage og hvori det hedder, at en stor Del af Gaardenes Jorder var i forskellig Bredde, indtil ca. 700 Skridt, over-

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

dækket med Flyvesand, og at selve Knudsker Strandmark ser gyselig ud med høje Sandbanker, der for Størstedelen skjuler de satte Gærder mellem Ud- og Indmark, kunde bryde Rønneborgernes Modstand.

Fra Amtmand Heiberg hørte Kamret imidlertid ikke. Han døde i Foraaret 1801. Men efter at den ny Amtmand Mandix, en Københavner, samme Sommer havde tiltraadt Embedet, gav denne sig i Kast med Projektet for at faa det sat i Gang.. Han meddeler, at inden han kom til Øen, skal der være afholdt nogle Møder om Sagen, uden at der dog findes noget skriftligt om disse. Landsdommer Rogert og Løjtnant, Selvejergaardmand Ths. Kofod skal have deltaget i Møderne som Sandflugtskommissærer, men uden at der i nogen Maade er foretaget noget som helst. Saavidt Amtmanden ved Rejser rundt omkring i Sandflugten i Selskab med Rogert, Ths. Kofod og Herredsfogden (i Rønne) har kunnet skønne, er Sandflugten ikke af saa farlig Beskaffenhed som den i Jylland, men dog farlig nok til, at der kræves hurtig Dæmpning, fordi Sandfoget aarligt tager til. Han foreslaar, at de sandføgne Steder deles mellem Lodsejerne med derpaa følgende Udskiftning. Og da Landinspektør Hoff opholder sig paa Øen, ønsker han Lov til at lade ham forestaa Delingen efter Landvæsenskommissionens og Hoffs Bestemmelse. Der er ganske vist ingen Landvæsenskommission, men Mandix venter, at Rentekamret vil godkende, at han udmelder Rogert og Ths. Kofod til at udgøre Kommissionen.

Og Rentekamret giver i alle Dele sit Samtykke.

I Anledning af Rønne-Borgernes Stilling til Sandflugten paa Byens Udmark skrev Herredsfoged Gad, Hasle, i September 1802 til Amtmand Mandix:

— Jeg blues ved at se Rønne Borgere trine frem og nægte, at Udmarken norden Byen ikke har nogen Sandflugt, og at den ikke behøver at hegnes. Lad et Barn paa 10 Aar gaa derud, og inden det har gaaet to Skridt, vil det udbryde: I lyver! I lyver! og jeg tilføjer, at det er en mageløs Uforskammethed af Mænd, som har Følelse for Ære og Pligt, at sige, som Rønne Mænd har sagt. De maa enten tro, at Amtmanden og Herredsfogderne er de største Skælme eller de enfoldigste Tosser.

Der er ikke alene Sandflugt paa Rønne Udmark, begyndende ved de nordeste Huse i Byen, hvor Sandflugten er baade stor og truende, men hele Strækningen sønden Byaaen er jo en eneste Flyvesande. De tilgrænsende Ejendomsjorder bærer Mærker af,

hvor stor Skade Sandflugten har anrettet og hvad der kan frygtes. Der maa jo ogsaa aarligt køres Masser af Sand væk fra visse af Byens Gader og fra Sandgærderne. Op mod disse er Tilfygningen saa stor, at Gærderne ikke kan værne de bagved liggende Ejendomme. To Gange har jeg været konstitueret Byfoged i Rønne og veed nok, hvilket Ustyr Flyvesandet har foraarsaget, og hørt de Veklager, som lød derover. Blot det blæser en stiv Mersejlskuling kan man jo ikke have Øjnene aabne uden at faa dem fyldt med Sand. Derfor maa der sættes Hegn om denne Udmark — et dobbelt Stengærde, thi andet kan ikke holde i det løse Sand, og sønden Byen ligger Millioner af Sten at tage af. —

Ths. Koefoed, Ladegaarden, siger i samme Anledning, at Rønne Borgere kan ikke være bekendt at taale den herskende Sandflugt paa deres Udmark, der fornærmer Ejendomme i Knudsker Sogn, blot fordi de ikke kan græsse deres Kreaturer derpaa samtidig med, at Flyvesandet dæmpes. Et Stengærde skal sættes af kantede Sten, der ikke glider ud, og være mindst 10 Kvarter højt, med Muld ovenpaa, hvori der kan plantes Buske og Træer.

Og Landsdommer Rogert bemærker, at al Snak om Udmarkens Fred og Dæmpning vækker Uvilje, fordi Operationen er en Afvigelse fra Skik og Brug, »en Afgud, der af Almuen dyrkes meget andægtigt.« —

Amtmand Mandix forelagde disse Udtalelser for Byfoged Wiborg i Rønne, der udtaler, — at der unægtelig er en Art Flyvesand sønden Byaaen, derimod ikke norden Aaen, undtagen tæt ovenfor Bakken, og hvis det er denne Sandhed, Herredsfoged Gad ved sin 10aars Dreng vil bestride (!), da kommer han tilkort. Flyvesandet paa Byens Frihed Søndenaa er grusigt og af ganske anden Art end det paa Strandmarken mellem Rønne og Hasle, og efter erfarne Mænds Udsagn ufarligt. Byfogden tør indestaa for, at Byvangen aldrig har lidt Skade af det Flyvesand, som Gad udskriger som frygteligt faretruende, og han mener, ligesom Rogert, at ingen andre end Lodsejerne i Byvangen kan være kompetente Dommere i den Sag; og naar de erklærer, at Flyvesandet aldrig har gjort Skade, saa behøver Græsningen ikke at tages fra dem for at dæmpe det Sand, der ikke har Dæmpning behov. Byen maa derfor kunne beholde sin nordre Frihed som hidtil, selv om det maa anses nyttigt og nødvendigt at dæmpe de derværende Sandmæler, og

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

hertil foreslaas i Samraad ved Hr. Wolffsen et Risgærde sat, mens alle de farlige Steder dækkes med Græstørv. Og paa anden Maade kan Byens Frihed sønden Aaen heller ikke fredes, da der er 4 Møller og en Del private Løkker.

Saaledes indstiller han Sagen til Amtmandens Bedømmelse og at finde ud af, hvorvidt Professor Wiborgs Ytringer kan staa til Troende og Rønne Borgerne være at anse som Løgnere, fordi de mener og har sagt, at Flyvesandet er uskadeligt paa Byens Frihed og fordi de vil beholde deres Græsning uhindret.

I samme Godlag, i September, holdtes en Raadstueforsamling i Rønne for at høre Borgerskabets Mening om, hvad der burde gøres ved den nordre Landevej over Strandmarken, som paa Grund af Sandflugt enten maa brolægges eller forlægges. Det besluttedes at bevare Vejen paa sin Plads i saa vidt Omfang som muligt, og paa Grundlag af et Overslag med Licitation at paaligne Udgiften til Istandsættelsen paa Borgerne efter hvers Formue. Borgerskabet holder enigt paa at beholde Græsningen paa Byens Frihed imod, at der sættes et Hegn mellem Friheden og Knudsker Strandmark. —

Amtmand Mandix overdrog samme Efteraar Landsdommer Rogert og Ths. Koefoed, bistaaet af de to Byfogder Wiborg og Gad, at enes om, hvilke absolut nødvendige Foranstaltninger der burde træffes til Dæmpning af Sandflugten mellem Rønne og Hasle. Resultatet blev:

1. Der sættes Hegn mellem Rønne Udmark og Knudsker Strandmark og mellem Hasle fri Udmark og Klemensker Strandmark.
2. Hele Sandmarken fredes for Kreaturer og Rykning af Sandvækster og Lyng, og Kommandanten anmodes om at forlægge Artilleriets og Dragonernes Mønstringsplads fra Sandmarken. Fredningen bekendtgøres.
3. Landsdommer Rogert og Ths. Kofoed, Ladegaard, udnævnes til Sandflugtskommissærer, og der ansættes to Klitfogder til at holde dagligt Opsyn.
4. Færdslen over Sandmarken skal ske ad de afmærkede Veje. Og
5. den mest truende Sandflugt er for Knudsker ved Hvideodden, norden for Bavnebakken, paa Nyker Fortog fra Blykobbeaaen til Bagaa, og for Klemensker Strand fra Klimpen til Siegaards Sandbanker. At stoppe disse Sandkilder med Ler og Tang vil — saavel Arbejdet dermed

som Bekostningen — overstige Befolkningens Evne, hvad enten det tænkes udført som Hoveri eller for Dagløn. Og Kommissionen mener da ogsaa, at Sandet kan dæmpes ved Fredning paa nær de farligste Steder, der dækkes eller tilplantes. Ved Siegaard i Klemensker og Sandegaard i Knudsker er Flyvesandet mod Udmarkshegnet opdynget i stor Højde, indtil 13 Alen. Det er, fordi man har sat det ene Gærde ovenpaa det andet, efter som de tilsandede. Nu er Bankerne saa høje, at det flyvende Sand ikke fyger over. —

Da den samlede Sandflugtskommission var enedes om at føre disse Foranstaltninger igennem, hvis ellers de kunde faa Rønne Borgere og Bønderne i de tre Sogne mellem Rønne og Hasle til at gaa til Biddet, indsendte 15 Gaardmænd i Knudsker, Nyker og Klemensker, 13 Avlsbrugere i Hasle og 20 Borgere i Rønne, et Andragende om, »at det maa blive som det har været fra Alderstid med deres Sommergræsning i Sandmarken.« Andragerne anfører, at det i alt drejer sig om 100 Familier, som foruden ved Ølbrygning og Brændevinsbrænden bjerger Føden ved tillige at holde 1 à 2 Køer, der om Sommeren vanker om paa Hs. Majsts. Strandmark og faar Føden. Andre har Smaastykker i Sanden, lejet af Bønderne, hvor de holder Faar og Gæs. Bønderne bruger Strandmarken til deres Unghøveder og Smaakræ, og Bønderne, saa lidt som Borgerne, kan undvære den Sommergræsning.

Hvis Græsningen fratages alle disse Mennesker, hævdes det, saa nødes de til at opgive deres Avlstillæg, Ejendommene vil forringes, og mange vil ikke kunne betale deres Afgifter. I hvert Fald maa de have Adgang til Stranden ad bekvemme Veje over Strandmarken, dels af Hensyn til Strandingerne og dels til Afhentning af Sand. Ogsaa til Vandmøllerne inde i Sanden maa de vedblivende have Veje, da disse er lige livsnødvendige for Bøydefolk som Købstadsfolk. —

Og som Svar paa en Amtmandsskrivelse vedrørende et dobbelt Stengærde mellem de to Købstæders Friheder og Kongens Strandmark andrager 30 Officerer og Underofficerer samt 13 Agerbrugere, hvis Ejendomme grænser til Sandmarken:

— Begyndelsen til Snakken om Sandflugtsdæmpningen begyndte i 1796, da de fire Bønder i Knudsker indgav Ansøgning om at faa Sognets Strandmark tillagt deres Ejendomme, idet de under Patriotismens Maske foregav at ville dæmpe Sandflugten

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

derpaa, som de paastod var frygtelig og skadelig for deres Indmarker. Skellet mellem Knudsker Strandmark og Rønne Bys nordre Frihed er det rette Sted for et Hegn — et enkelt Stengærde — til Fredning paa samme Maade som der altid har været fredet med Hegn mellem Strandmarken og Indmarkerne. Og da der aldrig ved Sandflugt er gjort Skade paa Byens Indmark, indser vi ikke Nødvendigheden af, at vor nørre Udmark skal hegnes, og i denne Sag maa vi vel være lige saa kompetente Dommere, som Rogert og Ths. Koefoed, da det er vores Vel det angaar. Vi synes, at Kommissionens Arbejde sigter paa Bøndernes Fordel og Krænkelse af vore Rettigheder. Vi begærer enigt at beholde vor nordre Fælled ufredet og uhegnet for Byens Kreaturer og vor Benyttelse deraf, som hidtil. Og dertil regner vi med Amtmandens Bistand. .....

Da Rogert fik forelagt dette Indlæg skrev han: »Fader, forlad dem, thi de vide ikke, hvad de gøre!« — og fortsætter: Tilvante Sædvaner er tunge at slippe for det almene Bedste. Rønne Borgere har forskanset sig bag deres gamle Rettigheder; alle de øvrige beraaber sig kun paa deres Trang til at beholde Strandmarken saaledes som de har arvet den. Alle, undtagen Rønne Borgerskab, synes at have som Forfatter den virksomme P. Jørgensen Koefoed, som fra Østerhavets Bredder, paa apostolisk Vis, har draget omkring i de tre (interesserede) Menigheder: (Knudsker, Nyker og Klemensker) for at samle Subskribenter, hvis Interesser i det andragede er ligesaa tvivlsom, som Navnene paa Andragerne. Denne Mands Virksomhed anbefales til Amtets aarvaagne Interesse. —

Og endelig slutter 21 Hasleborgere op om den stærkt opagiterede Sag ved følgende Tilslutning til Rønneboernes Skrivelse:

Vi behøver ikke at anføre, hvor uundværlig Strandmarken er for os, da det enfoldigt og tilforladeligt og sandfærdigt erfares af bemeldte Memorial. Vi behøver kun at trøste os med den fuldeste Tillid om, at Deres Højvelbaarenheds (Amtmandens) menneskelige Kærlighed upaatvivlelig vil bidrage til vores Vel.

Som Tillæg fremkommer elleve Fiskere og Daglejere, der som Fæstehusmænd bor inde i den øde Sandmark og som holder Gæs og nogle Faar paa deres smaa Jordtilliggender, lejet af Bønderne, med en Bøn til Kongen om at fri dem fra med Koner og uopdragne Børn at gaa til i Fattigdom, hvilket vil blive Tilfældet, hvis de skal afstaa fra at holde Smaakræ. —

Og de fire Gaardmænd i Knudsker og Nyker, som i 1796

androg om at faa Udmarken udfor deres Ejendomme tillagt som Eje imod at dæmpe Sandflugten derpaa, hvorover Rønnebo havde angrebet dem, rykker frem med en Skrivelse, hvori de beder Amtmanden om Tilgivelse, fordi de den Gang i deres store Enfoldighed havde anmodet om at faa Strandmarken indfredet, idet de begrundende erklærer, at den Sandflugtsskade, de har lidt, er saa ubetydelig, at det ikke er at regne for noget mod det Tab, det vil betyde for dem at miste Græsningen paa denne for deres Ungkvæg og Opdræt — — — — — — —

Herredsfoged Gad angriber, ligesom Rogert, Agitatoren P. Jørgen Koefoed fra Østermarie, der betegnes som et uroligt Hoved. Denne Mand vil spille Geni og gælde for Patriot. Efter Gads Mening er han en Ulvekrop med et Lammehovede. Kroppen indeslutter et vanartet Hjerte, der burde overgives til Forbedring, da al anden Tugtelse er frugtesløs. Dette vilde være et ypperligt Eksempel at give f. Eks. Vinkelskrivere, Almueopviglere og Rolighedsforstyrrere. Gad paastaar, at de til Sandmarken stødende Marker viser stor Ødelagthed. Og hvis Sandflugten ikke dæmpes, vil Ødelæggelsen omsider medføre, at Bønderne ikke kan svare deres Landgilde og Skatter. Han hævder, at i de Aar, han har været paa Øen, har Almegaard lidt Sandflugtsskade for over 2000 Daler. Og hvad ødelægges der ikke for baade paa Sandegaard, Rosmannegaard, Holmegaard, Toftegaard, Baggegaard og Siegaards Jorder? Sandbjergene, der har dynget sig op mod og over Udmarksgærderne og fylder Damme og Bække, raaber tydeligt:

Kom! se — Skam faa I! —

Amtmand Mandix sendte alle disse Andragender, Protester og Skrivelser til Rentekamret sammen med Sandflugtskommissionens Forslag. Han peger paa, at naar han har holdt paa, at Sandflugtsdæmpningen skulde foregaa i Henhold til Sandflugtsordningen af 1792, er det væsentligt, fordi den uvidende Almue ellers let kunde falde paa, at Dæmpningen var dens eget Paafund. Han bemærker, at Herredsfogderne i Kommissionen ikke er enige med Rogert og Ths. Kofoed om, hvor og med hvilke Midler der bør dæmpes, hvorfor han anmoder om, at der maa blive sendt en kyndig Mand over at se paa Tingene og fremsætte Forslag. Sluttelig anbefaler han, at Rønne Bys Frihed, som Borgerne forlanger at beholde ufredet, frahegnes Sandmarken, medens denne sidste tages under Dæmpning, selv paa Trods af Befolkningens Ønsker i By og paa Land. Den eneste

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

Bonde, der er for Flyvesandets Dæmpning, er Selvejergaardmand Jens Ipsen Strange, Rosmannegaard.

Efter saaledes at have underrettet Rentekamret og faaet dets Samtykke til at begynde Dæmpningsarbejdet, formaaede Amtmand Mandix Bornholms Kommandant til at forlægge Militsens Øvelser fra Sandmarken. Derefter udstedes Forbud mod at oprykke enhver Plantevækst paa Sanden, mod Lynghugst og Tørveskæring, medens Bønderne i Knudsker, Nyker og Klemensker fik Paabud om at holde Hegnet mellem Sandmarken og Indmarken i Hævd Aaret om, ligesom Aastedsmøder afholdtes med de tre Sognes Lodsejere til Skelsætning mellem hvert Sogns Andel i Sandmarken samt mellem Sandmarken og Rønne fri Ejendom sydligst og Hasle fri Ejendom nordligst. Landevejen gennem Sanden skulde fra Sejersgaard til Blykobbeaaen flyttes ind paa Indmarkssiden, udenfor Sandhegnet.

Paabudet om Hegn for Sandmarken Aaret rundt vakte ny Protest, da det stred mod gammel Vedtægt at opretholde Hegn efter Høst og derved hindre almindelig Løsdrift. Der blev ved Møder af P. J. Koefoed agiteret for en vidtgaaende Modstand mod det nye Amtmandsvælde.

Rogert og Ths. Kofoed erkendte, at det vilde være ugørligt mod Bøndernes enige Modstand at opretholde Hegn og Fred med Gennemførelse af Sanddæmpning, fordi »gammel Sædvane er en Afgud, som andægtig dyrkes af Almuen«. Under disse Omstændigheder tilskrev da Amtmand Mandix Rentekamret en Fremstilling af Situationen, idet han ytrede, at han ikke fandt synderlig Anledning til at paanøde Bornholmerne den kgl. Sandflugtsforordnings velgørende Hensigt. Han opgav.

Der faldt nu Tavshed over Tingenes Tilstand. Den varede i 17 Aar. Bornholmernes opskræmte Sind fik Tid at sætte sig. Ganske vist beordrede Rentekamret i 1803 Professor Wiborg at rejse over for efter Amtmand Mandix's Ønske at søge Sagen fremmet, men han fik Forfald. Og Mandix forlod Øen i 1804.

I Februar 1806 anmodede Rentekamret atter Professor Wiborg om i den kommende Sommer at rejse til Bornholm for at bese Sandflugtens Tilstand og derefter give Indberetning derom med Forslag af nødvendige Foranstaltninger, efter de lokale Omstændigheder. Og ligeledes meddele, hvorvidt Dele af Sandflugtsstrækningerne kan anses egnet til Opelskning af Skov, samt om det ikke vil være gavnligt, om Opsynet med Sandflugten paa Øen betros i en enkelt Mands Hænder, ligesom i

Jyllands sandføgne Amter. Og i bekræftende Fald foreslaa en egnet Mand til kgl. Beskikkelse.

Professoren fik imidlertid atter Forhindring. Aaret efter kom Danmark ind i Napoleonstidens Krigsforviklinger, der varede til og med 1814, og i al den Tid var det foruden risikabelt tillige langvarigt at komme fra København til Bornholm og tilbage igen. Og der gik yderligere tre Aar, uden at der skete noget angaaende Sandflugtsdæmpningen paa Bornholm. Først i Foraaret 1818 underrettede Rentekamret Amtmand Jespersen om, at Professor Wiborg vilde komme til Bornholm for at bese Sandflugtens Tilstand, saavel paa Øens Sydkyst som paa dens Vestkyst. Inspektionsrejsen fandt Sted, men Professoren, der siden 1811 efter Overenskomst kun benyttedes som Raadgiver i særlige Tilfælde, undlod at underrette Rentekamret om Resultatet. Først efter at Kamret tre Gange i Løbet af det næste Aarstid havde rykket for Indberetning og Forslag, afslørede Professoren sine Iagttagelser og Tanker om Færden. I April 1819 meddeler han »efter Befaling«:

— Sandflugten paa Hammeren har sin Oprindelse fra Klippen, som ovenpaa har været belagt med Flyvesand, som nu af NV-Vinde er ført ned i Dalen mod Sandvig. Det kan dæmpes ved at plante Klittag fra SV—NØ tværs over Sanden, der bør fredlyses.

Sandmarken mellem Rønne og Hasle er hegnet ved et Gærde for at værne de indenfor liggende, dyrkede Marker. Gærdet har standset og opdynget Sandet i høje Miler. Af Natur er Sandflugten af samme Natur som ved Rørvig paa Sjælland. Sandet kan standses ved Gærder, men aldrig dæmpes ved disse.

Sandflugten ved Dueodde er af meget stor Udstrækning og bestaar af smaa Sandtuer eller Klitter, tildels bevokset med Klittag, Sandstar og andre Sandvækster. Alle tre Sandflugtsomraader paa Øen er Udmarker, der tilhører Kongen, men tjener til fælles Græsgang for de tilgrænsende Beboeres Kreaturer.

Det vilde være let at dæmpe disse Sandflugter, blot de kunde fredes. Dette tvivles der imidlertid om, at de kan, og dette er Grunden til, at Professoren saa længe har udsat at gøre det høje Rentekammerkollegium Forslag om deres Dæmpning.

Beboerne paa Sydlandet kan værge sig mod Sandflugten fra Dueodde ved et kostbart Gærde. Hvad der iøvrigt bør anstal-

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

tes, mener han at være: — Fredlysning af Strandmarken mellem Rønne og Hasle, Beplantning tværs over med 20 Alen brede Klitter, draget 200—300 Al. fra hverandre paa Steder, hvor der staar Vand om Vinteren. Klitterne anlægges ca. 200 Al. fra Foden af Sandgærdet. Alle unødvendige Veje over Sanden aflægges. Absolut Fredning for Kreaturer anses ugørligt, saa længe Bønderne river Aabninger i Gærdet efter Høst. Om Sommeren maa Kreaturerne vogtes paa de tilladte Steder i Sanden. Klittag til Plantning kan faas fra Poulsker og Pedersker. Opsynsmænd kan udnævnes blandt de Bønder, hvis Jord grænser til Sandmarken. Paa Sydlandet kan Sandflugten ingen Skade gøre; der kan plantes Skov af Naal og Birk, og det tilraades, at dette hellere sker af Bønderne selv end for kgl. Regning.

Sandflugtsordningen af 19. September 1792 anses det ikke nødvendigt at indføre. Hvis Major Henning Pedersen skal til Bornholm i Sommer, anbefales han til at bestyre den første Plantning paa Sandflugten for at give Bornholmerne Indblik deri. Ogsaa Klittagsvipper kan nedlægges. —,

Rentekamret anmodede derefter Amtmand Chr. Jespersen om snarest at tage Sandflugten under Behandling i Henhold til Sandflugtsforordningen. Bestyrelsen deraf maa helst overdrages en enkelt Mand, der maa kunne bestride Dæmpningen saavel paa Vest- som Sydlandet. Herredsfogderne i de paagældende Jurisdiktioner, hvori der er Sandflugt, skal ifl. Forordningen hvert Efteraar, naar Dæmpningsarbejdet er endt, sammen med Sandflugtskommissæren syne hver enkelt Sandflugts Tilstand og afgive Beretning derom til Kamret. Deres Dagpenge er sat til 1 Rbdl. Og Amtmanden anmodes om at foreslaa en Mand til Posten som Sandflugtskommissær. Denne lønnes med 2 1/5 Rbdlr. Sølv samt fri Befordring ved Ægt for hver Dag, han i Sandflugtsanliggende er ude. Hjemmearbejde godtgøres ikke. Desuden kan han ved Interesse og Flid komme i Betragtning til en aarlig Gratifikation af indtil 100 Rbdlr. Sølv.

Arbejdet skal indledes med at sætte dobbelte Stendiger i Skellet mellem Rønne Frihed og Sandmarken og mellem Hasle Frihed og Sandmarken. Ved hver Ende af Sandmarken skal bygges et Vogterhus til hver sin Klitfoged, som skal varetage dagligt Opsyn og Orden i Sanden. Og endelig ønsker Rentekamret at vide Amtmandens Tanker om Professor Wiborgs Forslag om at overlade Sandflugten ved Dueodde til Beboerne i Poulsker og Pedersker som Ejendom, imod at de hvert Sogn

for sig forpligter sig til aarligt at beplante bestemte Strækninger deraf med Skovtræer. —

Amtmand Jespersen kunde vanskeligt foreslaa en Mand til Posten som Sandflugtskommissær. Han henvendte sig til pensioneret Oberst Rømer derom, da han vilde være vel egnet, men fik Afslag. Amtmandens Broder, Kancelliraad Peder Jespersen i Rønne, var ligeledes varm for Sagen, men da han besad Almegaarden, der grænsede op til Sandflugten, og derfor ifl. Forordningen var uantagelig, kunde det jo ikke nytte at foreslaa ham. Den eneste, som Amtmanden derefter kunde tænke sig til Posten, var Bestyreren af Frederiks Stenbrud ved Neksø, Land- og Økonomiinspektør Henning Pedersen. Men han boede altfor langt borte fra Sandflugtsomraaderne. Endelig nævntes Prokurator i Hasle Niels Peter Arboe, en duelig Mand, som maaske kunde bruge Stillingen til derved at bane sig Vej til en videre Befordring paa Embedsvejen.

Amtmanden syntes fortrinlig om de nævnte Skeldiger, men de vilde blive kostbare at sætte, og nævner til Eksempel, at Broderen, Kancelliraad P. Jespersen, har ladet sin Ejendom, Almegaards Jorder af ca. 100 Tdr. Land, omsætte med Stendiger, der har kostet rundt 10.000 Rbdl. Og han paapeger den betydelige Færdsel, der foregaar igennem Sandmarken til Stranden og Kulværkerne og Klavsemøllerne. Han tror ikke, at Lodsejerne i Poulsker og Pedersker vil overtage disse Sognes Sandflugtsstrækning med Forpligtelse til Skovplantning, ligesom det vil være meget svært at faa paalidelige Folk til at vogte Freden paa den vidtløftige Sandstrækning. I Stedet kunde han tænke sig Strækningen udskiftet mellem Beboerne, eller i Fald det var overkommeligt at hegne Omraadet, kunde Forstvæsenet maaske faa til Opgave at plante Skov derpaa. —

Kancelliraad Peder Jespersen bliver Sandflugtskommissær.

Rentekamret maa formodentlig have ligget inde med visse Oplysninger om Kancelliraad Peder Jespersen, thi uagtet han var Ejer af en Gaard, hvis Jorder grænsede til Sandflugten, indstillede det ham til kgl. Udnævnelse som Sandflugtskommissær paa Bornholm. Og Udnævnelsen forelaa den 17. Juli 1819. Til Amtet meddeltes det den 31. Juli.

Allerede Dagen efter sin Udnævnelse red Kancelliraad Jespersen til Dueodde Klitter for at se, hvorledes det stod til med at faa Klittagsvipper til Nedlægning samme Efteraar i Sand-

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

marken mellem Rønne og Hasle. Vipperne viste sig desværre de fleste Steder at være golde. I Skrivelse til Rentekamret igennem Amtet nævner han Opførelsen af 1400 Al. Jordvold langs Stranden til at møde det fra Havet opkastede Sand efter som det tørrer og flyver indefter. Foruden de to Vogterhuse ved hver sin Ende af Sanden, ønsker han et tredje Hus sat midtvejs i Sanden, til en Klitfoged, og beregner, at Huset vil koste 1000 Rbdl. Til hvert Hus ønsker han lagt 6 Tdr. Land. Og om hans Magt kunde række langt nok, vilde han i det bedste af Husene ansætte Konstablen Steffen Chr. Jørgensen, der i Kongens Tjeneste har mistet begge sine Hænder. »Thi den, der i Krigen til Landets Forsvar har mistet begge sine Hænder, bør andre Hænder hjælpe.« —

Senere anmoder Sandflugtskommissæren om Lov til at opføre de tre Huse af Ler, hvis dette kan faas i Nærheden, da han har set en svær Ladebygning til Lygtegaard paa Amager, sat af Ler, og Ejeren har forklaret ham Maaden, hvorpaa en saadan Lerbygning skal sættes. Jespersens Tanke dermed var at give et Eksempel, som han haabede kunde blive til Nytte for Byggeriet paa Øen, der er rig paa Ler, selv om han for den kgl. Kasse løber en Risiko paa et Par Hundrede Daler. Muligt har han tillige ment, at Huse af Ler kunde sættes billigere end ved Anvendelse af Sten. Han fik Tilladelsen, men satte kun ét af Husene af Ler og tav om Udfaldet. Og samtidig med, at Rentekamret anviste 500 Rbdl. til Stendigerne og 1000 Rbdl. til Husene, opmuntrede det Kommissæren til at tage kraftigere fat paa Sanddæmpningen, dels med Klittag og dels ved Udsaaning af Skovfrø og Plantning af Skovtræer. Og Antagelsen af de tre Klitfogder overlades til ham, saa snart Husene staar færdige.

Kancelliraad Jespersen havde ikke haft Anelse om, at han kunde komme i Betragtning som Leder af Sanddæmpningen og blev højst overrasket over sin Udnævnelse. Han var født i Neksø 1772, havde taget juridisk Eksamen, ligesom Broderen, Amtmand C. Jespersen; han havde været Byskriver i Neksø og Herredsskriver i Søndre Herred, var gift med den rige Købmand Jokum Ancher Bohns eneste Datter, Arving til den største Købmandsgaard i Rønne. I sin Skriverperiode ejede han Dammegaard i Poulsker, i Sandflugtsomraadet, og tumlede med Landbrugsreformer. Efter Svigerfaderens Død flyttede han 1809 ind i Købmandsgaarden i Rønne, opgav Skriverembedet, solgte Dammegaard og indstillede sig paa at forvalte Hustruens

arvede Midler og den store Købmandsgaard, til hvilken hørte en 16 Tdr. Ld. i Byvangen. Denne Landbedrift syntes ham imidlertid for lille, hvorfor han Aaret efter købte Naboejendommen, Sejersgaard i Knudsker, hvis Bygninger han syv Aar senere lod nedrive for at samle hele sit Agerbrug til Gaarden i Rønne. Senere fik han flere Landejendomme. Købmandshandel egnede han sig ikke til; den gik tilbage, og i de fattige Aaringer nærmest efter Statsbankerotten i 1813, hvorved han led betydelige Formuetab, gik Handelen rent rabundus. Humane og velgørende Bestræbelser havde i Kancelliraaden en energisk, varmtfølende, spendabel og formaaende Ven. Og hans uskrømtede Retsindighed vandt sig Tillid tværs igennem Vedtægt, Sædvane og Klikevæsen. Efterhaanden fik han 13 Børn indenfor sit Hjems Vægge, medens hans likvide Formue forsvandt i Skyggen af den nye Pengekurs, der for 100 gamle Sølvdaler kun gav 6 Rigsdaler Sølvværdi igen.

Kancelliraaden tog fat. Ved et Aastedmøde med Hasle Bys Mænd og med Byfogden M. H. Arboe som interesseret Mægler fik Sandflugtskommissæren draget en Ønskegrænse fra Sandens Nordende, hvorved Hasle Bymænd gav Afkald paa nogle Tdr. Land, mest Sandbanker, paa Betingelse af, at Byens Forstrandsret ikke derved indskrænkedes i Henseende til Indbjergning af Strandingsgods. Og efter Amtets Indstilling bifaldt Rentekammeret Ordningen med Tilkendegivelse af, at det havde været kært at erfare Hasle Bys Velvilje til Sagens bedste Afgørelse.

Dragningen af Skellinje ved Sandens Sydende faldt ikke let. Sandflugtskommissær Jespersen ønskede Diget for Rønne Frihed eller Udmark ført ud over Havbrinkerne syd for Hvideodde for at undgaa den brede Forstrand og tilbød som Erstatning Digets anden Ende rykket tilsvarende tilbage ind paa Sandomraadet. Men Borgerne i Rønne forkastede dette ved et Raadstuemøde i November 1819. Jespersen blev gram i Hu over denne halsstarrige Uvilje, som han gav Udtryk for i en Skrivelse om Udfaldet til Amtmanden. Han skriver: »At betage Rønneboerne deres Ret til at skamsulte deres Kreaturer i Udmarken er som at rive et Øje ud paa dem. Hvis nu disse Fredsforstyrrere gives Medhold, saa kan jeg belave mig paa at komme til at skrive mere om Sandflugtsdæmpning og Skovplantning, end jeg kommer til at arbejde dermed i Marken. Men fejler jeg ikke altfor stygt, saa maa det vel lovligt komme til at bero paa mig, med Kongens og Øvrighedens Tilladelse, uden at spørge nogen

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

Borger om Forlov til at sætte Hegnet, hvor jeg finder det rigtigst af Hensyn til Sandflugtsdæmpningen, saavidt jeg forstaar Sandflugtsforordningens Bestemmelser derom.«

Amtmanden støttede Broderens Forslag til Rentekamret, og dette svarer i Januar 1820, at man fuldt ud billiger Sandflugtskommissærens Skelbestemmelse med Opførelse af Diget. Men da Rønne Borgerne ved et Raadstuemøde ikke har villet samtykke i nogen Forandring i Henseende til Skellet, uden dog at give Grunde derfor, saa formodes det at hidrøre fra en Misforstaaelse af P. Jespersens Forslag, der var fremlagt ved Mødet, der jo ikke tilsigter nogen Indskrænkning i Rønnes lovlige Ret til at bjerge ved Indstrandinger. Men da Diget saaledes ikke kan opføres i Overensstemmelse med Sandflugtsordningens Bydende der, hvor det efter de lokale Forhold bør sættes, saa anmodes Amtet om saa snart Aarstiden tillader, i Henhold til Forordningen, at anstalte et Landvæsens-Kommissionsmøde afholdt i samtlige vedkommendes Overværelse, til Sagens nærmere Undersøgelse og Paakendelse, saafremt den ikke i Mindelighed, ved Amtets Mellemkomst, kan tilvejebringes. Sluttelig præciserer Kammerskrivelsen, at Rønneboernes fortsat lovlige Ret til Indbjergning forbeholdes dem efter det gamle Skel, uanset Hegnets Opsætning udenfor mod Stranden, af Hensyn til Sandflugtsordningen. Hegnet sættes for kgl. Regning, og opstaar der Sandflugt udenfor dette, paa Rønne Bys Frihed, skal der forholdes efter Forordningen til Sandflugtens Dæmpning.

Opnaas ikke mindelig Ordning, og Landvæsenskommissionen derfor nødes til at afgive sin Kendelse, saa vil Amtet lade denne forkynde for vedkommende og betyde disse, at Sagens endelige Paakendelse vil af Rentekamret ske omgaaende. —

I Marts kom det ved Landvæsenskommissionen til Forlig, hvorefter Diget sættes i det gamle Skel, dog at det mod Stranden skulde sættes i Henhold til Sandflugtskommissærens Forslag, imod at der skulde holdes Vej aaben paa Stranden for at Rønneboerne kunde hente Sand ved Hvideodde. Ligeledes skulde Sandflugtsvæsenet lade sætte en Sten paa Stranden i det gamle Skel med Paaskrift: Rønne Købstads Frihed! til Haandhævelse af Byens gamle Rettighed. Den Sten staar endnu!

For at se nogle Vogterhuses Indretning i Almindingen, som Skovrider H. Rømer havde besørget opført til Skovfogder, og tillige om muligt at faa nogle Vink vedrørende Plantning af El og Birk, som Rømer kunde vise Kulturer af, besøgte Sandflugtskommissær Jespersen Skovrideren i November 1819. Han gav Rømer Underretning om Kongens Bestemmelse med Hensyn til Strandmarkens Sanddæmpning og Tilplantning med Skovtræer i saa vid Udstrækning som muligt, og at Jespersen var ansat som Bestyrer af dette Foretagende. De aftalte da, at Jespersen hos Rentekamret skulde udvirke Forstvæsenets Ordre til Rømer om at levere Frø af El og Birk til Sandmarken. Rømer modtog til sin Tid ogsaa Ordren herom og skriver derefter i Februar 1820 til Overførster Poulsen, at han saavidt muligt har søgt at opdage Kancelliraad Jespersens Hensigter med Sandmarken for saa vidt det kan angaa Forstvæsenet og Landets Tarv. Og Resultatet deraf sammenfatter han saaledes:

— Kongen har bestemt, at Strandmarken (mellem Rønne og Hasle) i videst muligt Omfang skal beplantes med Skov, hvortil skal bruges Skovfrø. Efter Aftale har Kancelliraaden udvirket Ordre til mig om at levere ham, hvad jeg kan undvære af Frø til Besaaning under hans Bestyrelse. Strækningen bliver indhegnet, hvorfor Ufred nogenlunde kan undgaas.

Om Kancelliraadens indsendte Forslag til Dæmpning og Beplantning finder jeg (Rømer) det rigtigst intet at sige. Han skal til Foraaret bruge ca. 100 Pd. Lærkefrø. Det er rimeligt, at leveret Frø godtgøres Forstkassen. Om jeg befales at levere Planter eller være ham behjælpelig, skal jeg gøre det, men jeg tror ikke, at Kancelliraaden vil udvirke et saadant Magtsprog hos sine gode Forbindelser.

Jeg forstaar, at Kancelliraaden vil anlægge en Planteskole for sig selv for at kunne udplante Planter med Rodklump. En saadan maa være temmelig stor og vil koste ikke saa lidt. Dette Anlæg paa Sandmarken kan se ud til at kunne koste Hs. Majst. i de første 50 Aar mindst 100,000 Rbdlr. uden at indbringe een Skilling igen .—

Rentekamret tiltraadte Sandflugtskommissærens Forslag og de indledende Dispositioner, og anmodede ham om at bestille Skovfrø igennem Kamret for at »spare de Viderværdigheder, der ellers let vil kunne opstaa.«

Klavsemøllerne til Auktion.

Sandflugtskommissær P. Jespersen melder til Rentekamret i Marts 1820, at han har været til Auktion over Klavsemøller, der ligger midt inde i Sandfeltet ved Bagaaen i Skellet mellem Nyker og Klemensker. Møllerne var sat til Auktion af en Kre-

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

ditor i Forstaaelse med Debitor. Ingen af de to havde Raad til at besidde Møllerne, og Jespersen købte dem proforma for Spotpris, 415 Rbdlr., i den Tanke at ville tilbyde Kongen dem, fordi han fandt, at Majestæten burde eje dem. Der kunde anlægges et Jernværk eller et Stampeværk, hvortil Vandkraften kunde benyttes. Tøvede Kongen nu, vilde Jespersen afhænde sit Køb, da han næppe kunde undvære de udlagte Penge, som han iøvrigt havde laant af de kongelige Penge, han havde liggende. Og hvis Majestæten siden kom i Tanke om at købe Mølleværket, kunde der maaske blive forlangt 4000 Rbdlr. For faa Aar siden var Værket pantsat for 2000 Rbdlr., og Jespersen selv havde for et Aarstid siden tænkt paa at købe det for 1200. Og saafremt nu Møllerne tænkes at fortsætte som Kornmøller, saa skal jo alle møllesøgende have Møllevej, og da der males for mange i baade Nyker, Klemensker og Hasle, saa bliver det mange Mølleveje at lede igennem Udmarkshegnet og Sandregionen. Og Sandmarken skulde dog gerne herefter have mindst mulig offentlig Færdsel, fordi de mange Led igennem Hegnet og den megen Færdsel paa den indfredede Sande vil afstedkomme megen Ufred af saavel Folk som Fæ.

Derfor havde Koncelliraaden sikret sig Møllerne.

Videre melder han: Da Møllehuset ligger midt inde mellem Strandbankerne og langt fra de tre Vogterhuse, der bygges, saa vil Huset meget bekvemt kunne anvendes til Bolig for en Opsynsmand. og derved vil det forblivende have sin omtrentlige Værdi.

Mølleværket er yderst slet. Jeg syntes, det under alle Omstændigheder vilde være rigtigt at købe Møllerne for kgl. Regning, ogsaa fordi Retten til Vandopstemning i Bagaaen i paakommende Tilfælde vil kunne hindre mig i at plante Skov paa en meget egnet Strækning, ligesom det vil have Betydning for Kulværkernes Anlæg paa bekvemme Steder.

Justitsraad Esmarck i Rentekamrets Landvæsenskontor har lokal Kendskab til Stedet og Møllerne, hvorfor det vil være ønskeligt, at han tages med paa Raad . . . . . .

Jespersen havde altsaa laant eller udbetalt Auktionsrekvirenten, Løjtnant P. Marcussen Munch, 450 Rbdlr. af de kgl. Penge, han havde liggende, som et Forskud, idet det var Meningen at holde endnu en Auktion for at faa Købesummen op paa 600 Rbdlr., hvorefter Jespersen skulde have de udlagte Penge tilbage. Han erklærer: Jeg ved jo godt, at Laanet staar

for min egen Regning, men tror, at det høje Kollegium finder det billigt at udvirke mig et midlertidigt Laan paa 450 Rbdlr., indtil jeg atter kan faa Pengene af Munch, da mit Laan jo ingen anden Hensigt har end at vinde Tid til, at jeg kan have Kollegiets Forholdsordre angaaende det endelige Køb af Møllerne. Den kommende Auktion vil blive afholdt ved St. Hanstide. Møllerne er brandforsikret for 100 Rbdlr. Sølv, hvoraf aarligt svares 100 Skill. Sølv. —

Amtet bemærker, at Møllehuset kan være nyttigt til Bolig for en Opsynsmand, og kan Møllerne faas for ca. 600 Rbdlr., er det antagelig kun Halvdelen af deres virkelige Værdi.

Men Rentekamret afviste selve Sagen og tillige at yde Sandflugtskommissæren noget Laan. (Jespersen beholdt Møllerne til 1822, da Staten overtog dem for 425 Rbdlr., og solgte derpaa Mølleværket for 71 Rbdlr. ved Auktion).

Vidnesbyrd om Kancelliraad Jespersens smukke Borgeregenskaber.

Foranledningen til disse Vidnesbyrds Fremkomst var et Slags Lotteri med 400 Rbdlr. udsat i Præmier til Almenvellets Fremme paa Bornholm, iværksat af Auditør Arboe, for hvilken uegennyttig Daad han havde modtaget en kgl. Anerkendelsesskrivelse. Dette havde stødt Kancelliraaden, fordi, som han skriver, den Almenaand, som Kammerskrivelsen mente at burde belønne, var en forloren Almenaand, efter som ingen reelt kunde vinde de udsatte Præmier.

I retsindig Harme havde han da formaaet Amtsprovsten, Sognepræst Jensen i Rønne, til at attestere Kancelliraadens ægte Almenaand ved følgende Beviser: I 1809 havde Jespersen til Almueskolen i Rønne givet 200 Rdlr. og i 1813 1500 Rbdlr. til Rønne Arbejdshus. Siden havde han til samme givet sin Arvepart (Halvdelen af et Dødsbo) efter Student Bohn. Da Krigsforviklingerne 1814 standsede, gav han 500 Rbdlr. til Uddeling blandt fattige Familier. Til Fattigkassen betalte han i en Aarrække aarligt fra 50—70 Rbdlr. Da der efter Statsbankerotten 1813 skete Opfordring til at aflevere Sølv til Banken, sendte Jespersen en stor Mængde. (Amtsprovsten husker ikke Vægten). I 6 Aar betalte han 50 Rdlr. til en Underlærer i Rønne Almueskole. Den halvt afsindige Peder Snog tog han i Huset og gav ham Føde og Klæder samt bekostede ved hans Død Begravelsen. Ogsaa den ulykkelige Smed Hans Christensen havde sin

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

daglige Gang og Underhold der i Huset. Hvad han endelig har gjort til Gavn for Landbruget, maa Sagkundskaben bedømme. Men at Kancelliraad Jespersen er besjælet af en Almenaand, som ikke kan frakendes Fortjeneste af det Offentlige, tykkes mig, — erklærer Amtsprovsten.

Hegnet mod den milelange Sandmarksstrækning for de tilstødende tre Sogne skulde jo heles og holdes i Hævd Aaret om for ikke at hindre den vedtagne Sandflugtsdæmpning, og Jespersen sendte Tillysning ved Kirkestævne derom til Knudsker, Nyker og Klemensker. Sognemændene blev vrede og indsendte til Kongen et Bønskrift om, at det maatte forblive ved den gamle Vedtægt om Hegn for deres Udmark, idet de paaberaabte sig, at det vilde blive deres visse Ruin, hvis de ikke maatte komme paa Sandmarken med Smaakræ. Deres Tab opgjorde de saaledes: Sommergræsning til 550 Faar, der gav 750 Pd. Uld, hvoraf kunde tilvirkes 2250 Al. Tøj, 354 Lispund Lammekød foruden Indmad og Talg samt 350 Lammeskind, eller et samlet Tab alene for Faareavlen af 1620 Rdbdlr. aarligt, hvortil kom Tab for et Gaasehold paa flere Hundrede Stykker.

Rentekamret afviste Andragendet og paalagde igennem Amtet Sandflugtskommissæren at gennemføre det bevilgede Forslag. Ved første Skibslejlighed vilde der blive afsendt 40 Pd. Lærkefrø. Kamret bifaldt, at Jespersen til Udsaaning lod indsamle Ellefrø, og da det efter Omstændighederne nok vilde volde Jespersen Vanskelighed at faa Birkefrø til Sanden fra Skovrider Hans Rømer, Almindingen (han var meget hadsk paa Jespersen bl. a. af Prestigehensyn), raadede Kamret til, at Sandflugtskommissæren henvendte sig til dette, naar han manglede Frø og Planter, som antoges at kunne leveres fra Almindingen, saa vilde man igennem Forstvæsenet beordre Rømer til at levere, hvad han kunde undvære, eller skaffe det andet Steds fra. Iøvrigt var Rømer anmodet om at levere 100 Pd. Birkefrø med det samme til Sandflugten efter Jespersens Rekvisition.

Der opnaas i Sommeren 1820 kgl. Bevilling til Fritagelse for Militærtjeneste for de Klitfogder, der antages til at bebo Vogterhusene paa Sanden, og imødekommende Sandflugtskommissærens Ønske om at faa en engelsk (bayleysk) Plov til Tilberedning af Skovkultur i Sanden anmoder Rentekamret Det kgl. danske Landhusholdningsselskab, som anvender disse Plove, om

at overlade Kamret en bayleysk Plov. Den kostede 40 Rbdl. Sedler. Kamret bifalder endelig, at der paa Sanden opsættes en Fold og et Skur til Indsættelse af de Kreaturer, der optages, og at der sættes over en nogle Hundrede Al. lang Strækning mod Stranden et Tjørnegærde. Jespersens Forsøg med de saakaldte Axelbærtræer tillades. Og saafremt han vedblivende udsaar Frø og planter Skovtræer paa egnede Steder, behøver han ikke først at nedlægge Klittagsvipper eller plante Klittag til Standsning af Flyvesandet. Saafremt optagne Dyr ikke løses efter Sandflugtsforordningens Takstbestemmelser, skal Sandflugtskommissæren lade disse sælge ved Auktion i Henhold til Forordningens § 21.

25 Gaardmænd i Knudsker, Nyker og Klemensker

andrager i Efteraaret 1820 om, at dersom den paa disse Sognes vestre Udmark, kaldet Sandmarken, begyndte Skovplantning skal vedblive, at Kongen da selv vil bekoste det forlangte, lovlige Hegn, der adskiller Sanden fra deres Indmarksjorder, og indtil dette sker forbyde Sandflugtskommissæren at lade optage deres Kreaturer, som kommer ind paa Sanden, og at Sandmarken overlades de Klagende til Ejendom imod, at de een for alle og alle for een svarer 4 % Rente af en Kapital paa ikke over 2000 Rbdl. samt indestaar for, at Sandflugten paa Sandmarken aldrig skal skade nogen tilgrænsende Ejendom, hvorved Kongens Indtægt kommer til at lide.

Til Andragendet bemærker Amtet, at naar nogle af Øens mest formuende Mænd, der sidder i nogle af de bedste Gaarde, Oberstløjtnant Rømer, Kaptajn Rømer m. fl., medunderskriver Andragendet, maa det anses for et vist Hang til at modsætte sig ny og gavnlige Indretninger, og at det er dette, der har frembragt Andragendet. Andragernes Forfærdelse over Sandflugtskommissærens strenge Fremfærd er ugrundet og beror paa vrange Anskuelser, ligesom de ser Spøgelser, naar han haandhæver Sandflugtsforordningens Bestemmelser.

Rentekamret afviser Andragendet.

Samtidig klager Gaardmand Hans Kofoed i Nyker over, at den saakaldte Klitfoged har optaget hans to Heste paa Sandflugten. Han nægter, at Hestene har været paa gale Veje. Da han kom for at hente dem til Pløjning — efter sin Middagssøvn — vilde denne Klitfoged ikke udlevere dem uden Indløs-

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

ningspenge, og da Hans Kofoed alligevel tog Hestene med sig, anmeldte den saakaldte Foged ham til Sandflugtskommissæren med en urigtig Forklaring, hvorefter han blev indkaldt for en Politiret.

Hans Kofoed skriver: Som en enfoldig og fattig Mand, der truedes med Proces og Mulkt, hvis jeg ikke forligede Sagen, lod jeg mig forlede til at indgaa Forlig saaledes, at jeg skulde betale 11 Rbdl. Sølv, som det i Betragtning af samtlige Omstændigheder vil være mig muligt at udrede, og det saa meget mere, som mine Heste er uden Brøde. — Han beder om at maatte forskaanes for det indgaaede Forlig.

Amtet gør opmærksom paa, at Sandflugtskommissæren har beregnet Bøden altfor høj foruden at diktere en ekstra Straf af 5 Rbdl., fordi Kofoed har taget Hestene med Gevalt, hvorfor det indstilles, at han slipper med at betale i alt 6 Rbdlr.

Rentekamret oplyser, at Bøden for Hestene ifl. Forordningen beløber 24 Skilling for hver, med den ekstra Mulkt ialt 5 Rbdl. 48 Sk.

En Ansøgning

fra afskediget Premierløjtnant H. Jensen, Frigaard, om at blive ansat som Undertilsynsførende paa Sandflugten, bilagt Oplysning om, at han er 76 Aar og ude af Stand til at leve for sin ringe Pension, samt at Rentekamret har stillet ham i Udsigt at blive ansat hos Sandflugtskommissæren, besvares af denne med, at han ikke vil have den gamle Stodder til at gaa ham i Vejen. Derimod kan han faa Arbejde som Daglejer til en god Dagløn af 2 Mark, hvis han kan holde det ud, og han gider. Den Kur, skriver Jespersen, har virket gavnlig paa adskillige.

Og skønt Bror Amtmand lægger et godt Ord ind for Stodderen, bliver Sandflugtskommissæren ved sit, og Rentekamret maa lade ham falde igennem.

Faarekommers.

Klitbetjenten kommer gennende med 17 Faar, som han har taget paa Sanden, hjem til Sandflugtskommissærens Gaard, Sejersgaard. P. Jespersen lader dem Dagen efter læsse paa en Vogn og paalægger Klitfogden at køre dem til Ejeren, Jens Hansen i Sandegaard, og aflevere dem mod Indløsningssummen, beregnet efter en høj Straffetakst af 1817, ialt 21 Rbdl. Klitfogden vender tilbage og afleverer Pengene, hvoraf han ifl. Forordningen tilkommer Halvdelen eller 10½ Rbdlr., som Sandflugtskommissæren giver tilbage. Klitfogden, den fattige Jens Munk, der sidder med Kone og 4 Børn, kvier sig, for han har ondt af Jens Hansen, der sidder i smaa Kaar og slet ikke kan undvære de store Bødepenge, han maatte af med, fordi »den slemme Hund« havde jaget Faarene ind paa Sanden. Fogden afleverer da 2 Rbdl. til sin Foresatte og beder ham om at give Jens Hansen dem som et lille Plaster paa hans store Saar i sin slunkne Fikke. Sandflugtskommissæren modtager Gaven i dyb Bevægelse og rider hjem til sin store Gaard i Rønne, stikker Gaasefjeren i Blækhornet og rapporterer Sagen til Bror Amtmand. Han forlanger en Fold opsat i Sanden, til Optagelse af Kreaturer, da han hverken kan eller vil huse disse. Jens Munk havde Ret i, at Straffen var for haard for Jens Hansen; »jeg bluedes over den, da den fattige Klitfoged gav mig de 2 Rbdlr., skønt lige straks havde jeg troet, at Guds Engle glædede sig med mig over den gode Indtægt, jeg havde skaffet ham.

Sandflugten har skadet Jens Hansens Gaard meget; han burde have sit altfor store Hartkorn nedsat. Jeg betaler ham nu tilbage den Halvdel, som tilkommer Sandkassen, som med de 2 fra Jens Munk, giver 12½ Rbdl., idet jeg holder paa, at Kongen ikke vil være mindre eftergivende end Jens Munk, da en vild Hund havde jaget den fattige Jens Hansens 17 Faar ind paa Flyvesanden.« —

Da Rentekamret fik Sagen tilstillet igennem Amtet, bifaldt det Sandflugtskommissærens Handlemaade og gjorde opmærksom paa, at han ordinært skal diktere Mulkter for Ufred efter Sandflugtsordningens Takster.

Efter Nytaar 1821 bevilger Kongen efter Sandflugtskommissærens Ønske og Overslag 633 Rbdlr. til Opbevaringsskure og Folde til optaget Kvæg ved Vogterhusene, som nu var færdige og beboede. Ligeledes bevilgedes en bayleysk (engelsk) Plov til Pløjning i Sanden samt 500 Rbdlr. til Skovkulturer. Og efter Jespersens Anmodning ændres hans Aflønning

fra Dagpenge til fast Løn,

selv om han forudser, at en fast Løn af 500 Rbdlr. næppe vil kunne staa Maal med Dagpengene. Hans Begrundelse er: — Bønderne skumler og siger, at jeg behøver blot at begive mig ud i Sanden hver Dag, saa tjener jeg 2 Specier. Denne skæve Bedømmelse bør helst fjernes, og jeg vil være glad for 4 à 500 Rbdlr. Sølv, især hvis jeg kan gøre mig Haab om at blive anset

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

saa flittig, at der aarligt tilstaas mig 100 Rdlr. Sølv i Gratifikation. Han tilstodes da 500 Rbdlr. i Aarsløn, og hans Haab om Gratifikationen gik til Overmaal i Opfyldelse. Halvdelen af Lønnen skulde udredes af Amtsrepartitionsfonden og Halvdelen af Kongens Kasse. Den fri Befordring ved Ægt havde han ikke anvendt og gav nu Afkald paa den; det passede ham bedre at befordre sig selv. —

Da det kom til Stykket, turde Jespersen alligevel ikke tage Risikoen ved at gennemføre sin Plan om at sætte Vogterhusene af stampet Ler — paa høj Kampestenssokkel. Han nøjedes med at lerstampe Huset nærmest Rønne, medens de to andre muredes op. Det var godt, det samme. Thi han led den Tort, at det lerstampede blev dyrest. Han havde tænkt det modsatte. Rejsegilde holdt Jespersen for egen Regning: Risengrød, Steg, Fisk, Øl, Brændevin, Punch, Musik og Dans. Der manglede ikke noget.

I Sandmarken stod nu forskellige Steder spæde Frøkulturer, navnlig af Birk, Lærk og Fyr. Overalt paa Øen voksede omkring Hjemmene Kirsebærtræer, hvis Myriader af hvide Blomster i den tidlige Sommer i stærk Sol næsten skar i Øjnene, og Jespersen ræsonnerede, at naar de kunde trives der, maatte de ogsaa kunne vokse i hans Sandflugtsskov. Han lod da indsamle Mængder af Kirsebærstene og lagde dem imellem sine Kulturer, ligeledes Valnødder — og se, ogsaa disse Halvkulturer kom op og strakte sig mod Lyset, uanset hvad Forstvidenskaben vilde sige derom.

Ogsaa med Tilberedningen af Sandgrunden til Skovkultur gik han sine egne Veje, en Lægmands fornuftige, velovervejede, omhyggelige. Han havde ganske vist aflagt Skovrider H. Rømer i Almindingen et Besøg for af ham at faa visse Direktiver for sit Arbejde i den vordende Skov, baade hvad angik Tilberedning, Saaning og Plantning, men var blevet unaadigt modtaget. Saa gik han under sit eget Direktiv og Aag.

Rentekamret var det gaaet nogenlunde ligedan. Dette havde af fagmæssige og Høfligheds Aarsager oversendt til Rømer Sandflugtskommissærens første Forslag til Skovplantning paa Sandmarken, med Anmodning om at ville erklære sig derom. Svaret blev en bombastisk Skrivelse med Død og Dom over Kancelliraadens gale Ide om at ville plante en Skov i det øde Sand og bruge Statens Penge dertil.

Kamret spurgte heller ikke Skovrider Rømer, men lod Jespersen raade. Denne brugte sine flertandede Hakker, Brakharvan og den engelske Plov, og saaede og plantede eftersom hans sunde Fornuft raadede. Endog Opfejningen fra sine Høgulve udsaaede han imellem Kulturerne. Hvilket han formodentlig havde lært af den navnkundige, dygtige Sandflugtskommissær Thagaard i Thisted Amt. Professor Wiborg havde smaagrinet ad den Thagaardske Opfejning som Middel i Sandflugtens Bekæmpelse og memoreret: Ulærd, men vel ment; Skade kan Tosseriet ikke! Han lod Thagaard fare fort. Men det saa pudsigt ud i Indberetningen.

Sandflugt paa Hammeren.

1822. Efter en Inspektionsrejse rapporterer Sandflugtskommissæren, at Hammerens-Bakke, der i Mands Minde har ligget grøn og givet Føde til Kreaturer, og Lyng og Tørv til Brændsel, nu ligger hvid med en Kalot, som af Sne. Forandringen er en Følge af, at man for mellem 50 og 100 Aar siden begyndte at skære Fladtørv derpaa, rive Senegræs og rykke Lyng, hvorved Overskorpen blottedes eller saaredes. Og da Underlaget er Klippe med Flyvesand i Kløfterne over Tørvelaget, saa ophørte først Vegetationen, og derefter opstod Sandflugt.

Ganske vist flyver Klippen ikke bort, og Sandvig-Allinges Jorder er saavel som Gaarden Hammersholms betrygget mod Sandflugt ved et omgivende Landskab af Bakker og Dale, men der gøres dog opmærksom paa, at saafremt Sandvigs Byjorder ikke værnes mod den ovenhaandtagende Lyngrykning og Tørveskæren, kan Følgen blive, at Sandflugten breder sig ogsaa dertil.

Herredsfoged Arboe bemærker til Skrivelsen, at det er Bornholms Kommandant, der lader skære Tørv til Skanserne paa Hammeren, og at baade Vagten og Fyrpasseren river Lyng op, den første til at koge ved og den anden til Fyret. — Hvorefter det forbydes samtlige at fortrædige Jordsmonnet paa Hammerholmen, der holder Flyvesandet under Laag.

Bønderne truer Sandflugtskommissær og Klitfoged.

Efter Høst, da Bønderne gav Ævred op til almindelig Løsgang af alle Slags Kræ, vagtedes paa Sandflugten til alle Døgnets Tider for at arrestere indbrydende Husdyr. Bønderne var olme over Fratagelsen af gammel Sædvane og Ret og truede saavel Kancelliraaden som Klitfogderne paa Livet, naar de

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

maatte indløse optagne Høveder. »Dæjn stora Vautehorrijn«, raabte de haanende efter Jespersen, der om Nattetide havde en ladt Bøsse med sig paa Hesteryggen, naar han var ude paa Sanden i Embedsmedfør.

I et Par mørke Oktobernætter blev Ruderne i Klavsemøllehus, som jo tilhørte Jespersen, smadret med Sten, og da det gik af uden Opdagelse, knustes med samme Vaaben Ruderne hos Klitfogden i Vogterhuset ved Hasle, Filip Skovgaard. Sandflugtskommissæren skriver i den Anledning til Amtet, at der løber Rygter om, at samtlige Bønder langs Søndermarken har planlagt en Dag, hvor de vil lade alt deres løse Kræ gaa ind i den hegnede Sande, og at de selv vil være ude hos Dyrene for at se, hvad der vil ske. Det er mærkeligt, skriver han, hvorledes Mennesker vigler sig op til at vildlede sig selv og andre, forgribe sig og ifalde Straf. »Jeg veed det fra mit eget hidsige Sind.«

For at forebygge Galskabshandlinger anmoder han Amtet om at lade bekendtgøre ved Kirkestævner Advarsel mod enhver Ulydighed mod kgl. Befaling og Rentekammerordre. Thi Landets Tarv og Vel afhænger af Undersaatternes Vilje til Lovlydighed, Ro og Orden. Og det er min Opgave at dette sker paa Sandflugtsstrækningen mellem Rønne og Hasle.

Klitfogderne trues i deres Huse for at tvinge dem bort. Hvad om de lader sig tvinge til at forlade deres Huse? Jeg mener, at saa lejer jeg en modig Mand til som Klitrider at have Tilsyn om Natten, om ellers jeg kan faa nogen dertil. Hvis ikke, saa maa Amtet vel beordre Militær til Tilsynet med Strandstrækningen. —

Amtmanden tilskrev straks Klitfogderne i Knudsker, Nyker og Klemensker følgende til Bekendtgørelse ved Kirkestævne:

— Enhver brav Mand, der agter Ejendomsretten og vil have, at Ro og Orden skal gælde, harmes sikkert over de Rudeknusninger, der har fundet Sted paa Sanden, og de Trusler om Ufred og Overgreb, der løber om. Jeg opfordrer derfor enhver, som veed eller som kommer til Kundskab om, hvem der har øvet dette Hærværk, at anmelde dette imod, at Anmelderens Navn forties.

Der er Grund til at antage, at der er nogle Enkelte, der søger at forlede andre til at tro, at Sandmarkens Fredning er et Paaskud af mig og Kancelliraad Jespersen. Dette er urigtigt. Indfredningen er sket efter Professor Wiborgs og Sekretær Esmarcks Forslag til Kongen (Esmarck var Leder af Landvæsenskontoret under Rentekamret), og som derefter har befalet Indfredningen. De to Herrer, Wiborg og Esmarck, har dæmpet Sandflugten i Jylland, og de beordredes derover for mange Aar siden paa Foranledning af Bornholms sidste Landsdommer Rogert og Løjtnant Th. Kofoeds Forslag angaaende Sandstrækningen. Og da Indfredningen saavel som Arbejdet paa Sandmarken tilsigter at sikre Øens Indvaaneres Ejendomme mod at ødelægges af Sandflugt, er det formasteligt, foruden at det er ulovligt, at forlede til Ulydighed mod det givne Kongebud. —

Samtidig beordredes Sandflugtskommissæren at tilholde Klitfogderne under alle Omstændigheder at blive i deres Vogterhuse af Hensyn til Følgerne for dem selv. Men lod de sig alligevel skrække bort, tvivlede Amtmanden ikke om, at der sagtens kunde faas andre Mænd til at overtage Klitfogedposterne, hvis Lønninger vilde blive sat op til 12 Rbdl. Sølv. —

Klitfogden, der havde faaet sine Glasruder slaaet ind, Filip Skovgaard, turde ikke være med længere og søgte Afsked. Hans Eftermand blev Mads Kofoed Ridder.

Af Nordre Herreds Politiprotokol.

I Anledning af, at Hasleborgeren Hans Jørgen Bidstrup havde overfaldet Klitfoged Mads Ridder, fordi han en Martsdag havde optaget 10 Fæhøveder af Hans Jørgens, foranledigedes Sandflugtskommissær Jespersen til at forlange en Politiret afholdt paa Raadstuen i Hasle, ved Byfoged Arboe.

Sagen oplystes saaledes: Da Mads Ridder havde indsat de optagne Kreaturer i Folden ved Klitfogedhuset, gik han til Ejeren og meldte, at Høvederne kunde afhentes mod Betaling af Optagelsespengene à 16 Sk. pr. Stk. eller 1 Rbdlr. 64 Sk. Hans Jørgen sendte sin Horra (Dreng) afsted efter Dyrene uden at medgive ham Penge, hvorfor han vendte hjem uden Dyr. Derefter red Hans Bidstrup selv afsted og krævede Høvederne udleveret, hvortil Klitfogden svarede ja, men Pengene først. Gal i Hovedet vendte Rytteren Hesten og red ud i Sanden et Par Timers Tid, kredsende omkring i Nærheden af Optagelsesfolden. Det var blevet Aften, og Klitfogden stod og holdt Øje med Hans Bidstrup. Efter Mørkets Frembrud kom den gale Rytter galopperende mod Mads Ridder, svingende et svært Spanskrør i Haanden, tilsyneladende i den Hensigt at ride Klitfogden ned. Denne retirerede sig i al Hast ind i sin For-

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

stue, medens den gale Mand udenfor raabte: Jeg skal prygle dig, saa du hverken skal kunne krybe eller gaa! Af Frygt for den hidsige Mand, der truede med at ville blive ved Huset hele Natten, udleverede Mads Ridder da Dyrene uden at faa Betaling, hvorpaa Hans Jørgen drog af Sted med sit Fæmon.

I Retten forklarede Hans Bidstrup sammen med sin Horra og Tjenestekarl Ole, at Sagen forholdt sig slet ikke som af Klitfogden fremstillet. Saa afhørtes Claus Pedersen og Kone, der boede hos Klitfogden, og Claus vidnede, at den oplæste Klage var rigtig nok. Men om Hans Bidstrups Trusel om at prygle gjaldt Klitfogden eller Hesten, han red paa, kunde han ikke afgøre. (Bidstrup havde nemlig under Klagens Oplæsning afbrudt denne og sagt, at det var sin Hest, han havde truet med Prygl). Claus's Kone var derimod ikke i Tvivl om, at det var Mads Ridder, han vilde prygle.

Sandflugtskommissæren paastod Hans Bidstrup dømt til foruden Optagelsespengene at betale 50 Rbdlr. til Sandkassen.

Hans Bidstrup forlangte Anstand, der blev imødekommet med 3 Døgn. Da han atter mødte i Retten, erklærede han, at han ikke havde haft til Hensigt at fornærme Klitfogden, idet han tilbød at betale 4 Rbdlr. Sølv foruden Optagelsespengene og Omkostningerne ved Politirettens Afholdelse.

Og da saavel Sandflugtskommissær som Klitfoged slog til, gik Sagen ved Amtets Anbefaling til Rentekamret, der sagde det afgørende: Top!

Men bedrevidende Folk sagde længe efter, at Mads Ridder efter Hans Bidstrups Besøg ved Klitfogedhuset saa ud i Ansigtet som en Flæskepandekage.

Sandflugtskommissær P. Jespersen appellerer i Skrivelse til Byfoged Pingel til Rønne Bys Borgerskab, at Sandflugten bør dæmpes paa den nørre Udmark mellem Byen og Byaaen. Dette anser man imidlertid for upaakrævet, da man ikke veed af nogen Sandflugt og man desuden vil vente og se et Resultat af Dæmpningen paa Sandmarken. Jespersen paapeger, at et Hus yderst i Byen lider saa voldsomt under Sandflugten fra Udmarkens Flyvesandbanker, at det undertiden er ved at begraves derunder. Atter og atter maa Husets Beboere grave Hus og Have fri. Og i Blæsevejr voldes der store Ubehageligheder for Færdslen. Han foreslaar at sælge den paagældende sandføgne Del af Byens Udmark med Forpligtelse til Hegn og Sanddæmpning. Dertil svarer Byens fire eligerede Mænd: J. Schou, Mads Engell,

Andr. Fred, Michelsen og J. G. Winsløv, at der ved Salg ikke kan paaregnes noget videre for den nævnte Strækning til Byggegrunde. Med Byens Udvidelse efterhaanden vil Grunden kunne indbringe en langt større Sum.

Amtmand Jespersen var egentlig enig med Sandflugtskommissæren i, at Byen for sin Anseelse burde faa Sandet dæmpet ved Byen. Sandflugten var et ilde Syn for Fremmede. Ogsaa Vejen igennem Udmarken burde bringes ud af sin værende, tildels ufarbare Tilstand. Han anfører, at en af Byens mest agtede og kyndige Borgere havde sagt ham op i hans aabne Øjne, at Borgerne ikke fandt det nødvendigt at gaa under Sandflugtskommissærens Formynderskab; de skulde nok selv finde ud af, hvad der var til Byens Bedste, og iøvrigt mente han, at offentlige Fingre helst skulde afholde sig fra at gribe ind i Borgernes velerhvervede Rettigheder. Efter at have refereret denne djærve Salve mod udenoms Indblanding i Rønne Bys Sager sammenligner Amtmanden Sandflugtsbankerne ind mod Rønne med de Flyvesandsdriver, han nylig under en Rejse i Jylland havde set uden for Viborg og i Indkørslen dertil. Og det saa ikke ud til, at der var Anstalter i Gang for at afhjælpe dette ilde Syn og Gene for Færdslen. —

Sagen indstilledes derefter til Rentekamrets Afgørelse, der lød paa, at Byens Øvrighed og Borgerskab nok, efter Omstændighederne vilde vide at anvende den fornødne Omhu paa Sandflugten udenfor sin Dør, fra Udmarken.

Godt ni Aar senere, i Maj 1831, kunde Rentekamret meddele Amtet, at det havde været behageligt at erfare, at Byfoged Pingel, ved at købe den sandføgne Del af Byens Udmark og lade den hegne og beplante med Skovtræer, ikke blot har afværget Sandflugten, men tillige har ladet indrette en nyttig og belejlig Forfriskningsplads for Byens Indvaanere. Og Amtmanden paalægges at tilkendegive Pingel Kamrets Paaskønnelse derfor. —

Ti Lodsejere i Knudsker, Nyker og Klemensker

anmoder Amtet om at lade Hegnet mellem Sandmarken og Sognenes Indmarker sætte i forsvarlig Stand af de hegnspligtige Bønder langs Sandmarken. Aarsagen til Anmodningen er den slette Høst. Det vil være komplet umuligt at indbinde Kvæget inden Vinteren nøder dertil, hvis der ellers skal være Haab om at holde Besætningerne i Live Vinteren over. Af den Grund er

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

det nødvendigt at forlange det umulige: nemlig at vogte Kreaturerne herefter baade ved Dag og Nat, uanset Vejrliget. Andragerne tilbyder for deres Part at hjælpe med ved Istandsættelsen, saavel med Arbejdet som ved Levering af Tjørn. —

Sandemændene i de tre Sogne faar derefter Ordre til at lade Lodsejerne istandsætte Hegnet udfor samtlige Ejendomme for at afværge Sandfoget fra de høje Sandbunker, der ligger imod de forfaldne Gærder, ind over de dyrkede Jorder. Og de fleste Lodsejere gaar til Biddet af den haarde Nødvendighed. Men fire Bønder og Herredsfoged Arboe i Klemensker (den sidstes Jord ligger nærmest Hasle og har den længste Hegnsstrækning) nægter at sætte Hegnet. De foreslaar, at Kongen ved Hegn udskiller sin Jord (Sandmarken) fra Bondejorderne, idet de holder sig til den gamle Hegnsforordning, hvorefter enhver har at tøjre paa sit eget. —

Amtmand Jespersen mener, at Hegnsnægterne muligvis kan bringes til Fornuft ved, at de, der hegner, af Sandmarken faar Godtgørelse i Jordstrimler af Kongens Sandmark, til Opnaaelse af kortest mulige lige Hegnslinjer. Han bemærker, at Bønderne er hadske paa den strenge Fredning af Sandmarken, og hadske paa Sandflugtskommissæren for hans Strenghed. Hellere end at sælge en 4aars Stud i et slet Høstaar som dette slipper de den ind paa Sanden, hvor der er godt Græs, og truer Klitfogderne med Lemlæstelse, hvis de optager Kræet. Sandflugtskommissæren har ønsket, at der skulde tilkaldes Dragoner til at overvaage Fredningen, men det nytter ikke, bemærker Amtmanden, thi ogsaa Dragonerne er jo Bornholmere.

Rentekamret paalægger da Amtmanden at beordre de fire Gaardmænd i Klemensker og Herredsfoged Arboe ufortøvet at opføre det tidligere Hegn i saadan Stand, at det kan holde Kreaturer ude fra Sandmarken. Dertil svarer imidlertid Mændene, at det tidligere Tjørnehegn stod paa den meget høje Sandbanke mellem deres Ejendomme og Kongens Sandmark og havde blot til Opgave at hegne om Sommeren, for at deres Kreaturer, der gik løse paa Sandmarken, ikke skulde gaa ind paa deres dyrkede Marker. Desuden nægter de Muligheden af at sætte et varigt Hegn, idet de paaberaaber sig, at det næppe kan være Kongens Vilje, at de skal bære en saa stor Byrde i Sammenligning med de øvrige Sognes Beboere, blot for at Sandmarken skal holdes i fuldstændig Fred. Men hvis det er Kongens Vilje, saa er Landsfaderen nok saa god at deltage halvt i

Opsætningen, da efter den gamle Hegnsordning enhver er pligtig at blive paa sit eget med hvad han har.

Herredsfoged Arboe samtykkede i Gaardmændenes Standpunkt, at naar de hver især holdt deres Kreaturer uden Bevogtning hjemme, saa vilde der ingen Fare for Ufred være for Kongens Sandmark. —

Rentekamret holdt imidlertid fast ved, at alle Lodsejere mod Sandmarken havde Hegnspligt, og denne skulde de beordres til at overholde, naar det forlangtes. Men efter Sandflugtskommissærens Forslag kan de til Eje eller Fæste faa overdraget Strimler af Sandmarken i alle Tilfælde, hvor en Hegnsforkortelse derved kan opnaas. Og i den Anledning skal Amtet lade Landinspektør H. Pedersen opmaale og kortlægge alle saadanne fra Sandmarken udviste Strimler.

Af Sandflugtskommissærens Beretning ved Udgangen af 1822 oplyses, at der ved Klitfogedhuset nærmest Rønne er opført et Heltagsskur til optagne Kreaturer, bestaaende af 3 Fag paa høj Fodmur af kløvet Kamp med Ege-Bindingsværk og Skraatag. Over de to Fag er Loft af gamle Brædder fra Klavsemøller, som Jespersen selv har lagt til. Og op til dette Skur en indhegnet Fold bestaaende af et 98 Favne kløvet Kampestensgærde med en Jordvold udenfor og Grøft indenfor — »et suffisant Hegn forsynet med forsvarlige Laase paa Egestolper.«

Ved Stranden er opsat over 300 Favne Risgærde, og paa mange Steder er der plantet mange Tusinde Pilestiklinger samt smaa Lunde af El.

Sandflugtskommissæren har været paa Udenlandsrejse til Prøjsen, hvorfra han meddeler, at han fra Rügenwalde har hjembragt et Slags Pil til Sandjord, kaldet i Flæng Weide- og Weisespil, flere Hundrede Stiklinge, som er udsat i Sandmarken. De øvrige Pilestiklinge er taget fra Jespersens private Skovplantning ved Almegaard. Regeringsraad Schabelle i Svinemünde, der ledede denne Havns Istandsættelse og tillige var Sandflugtsbestyrer med Opgave at hindre Flyvesandet i at opfylde Havnen, viste Jespersen noget af det bedste, han saa i Prøjsen angaaende Sandflugtsdæmpning og Skovopelskning paa Sand. De aftalte at udveksle Pilearter. —

Amtmanden bemærker til Sandflugtskommissærens Regnskab, at det ikke er opsat i god regnskabsmæssig Form og ikke ulastelig dokumenteret, men det bliver ikke anderledes med Peder Jespersen som Bestyrer af Sandflugtsvæsenet, thi han gør det

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

saa godt han indser, og hans Samvittighedsfuldhed tør Amtmanden indestaa for. Sandflugtskommissæren er meget stræng med Fredningen og har altid sin Bøsse med paa sine Inspektioner i Sanden. Amtmanden synes, han er for striks. —

Herredsfoged Arboe angriber Hegnspligten.

1823. Herredsfoged Arboe henvender sig i April til Sandflugtskommissæren: — Det er kendt, at jeg er Ejer af den 3. Vornedegaards øde Stæl i Klemensker, der ligger ind til Sandflugten, som skal fredes. Det er ligeledes kendt, at der aldrig mellem Sandmarken og Bøndernes Indmarker har været holdt Hegn uden mellem Vaar og Høst for at afholde Kreaturer fra at bryde igennem. Da nu Kongen har bestemt Sandmarken til Skov, saa ophører jo al Kreaturdrift derpaa, og Sommerhegnet ophører.

Jeg har Rentekamrets Tilladelse til at udstykke min Stæl, men dette kan jeg ikke gøre inden Hegnsspørgsmaalet er afgjort. Om Sommeren holder jeg mine Kreaturer under Vogtning paa min egen Grund. Og kommer der efter Høst fremmede Kreaturer paa min Ejendom, optager jeg dem ifl. Hegnsordningen. Naar alle Ejere, der har Jord op til Sandflugten, opfylder dette Lovbud, da er et Hegns Opførelse unødvendig.

Og de fire Gaardmænd i Klemensker, der ligeledes nægter at sætte Hegn, A. Ipsen, Anders P. Rasch, H. B. Koefoed og Rasmus Nielsen, skriver samtidig til Kommissæren, protesterende, at de vil ikke have nogen Strimler af Sandmarken til at sætte Hegn paa og vedligeholde Aaret om. De tror heller ikke, at det kan paalægges dem at sætte et saadant Hegn, da det hidtilværende Sommerhegn nu skal ophøre. Men hvis Hs. Majestæt alligevel befaler Hegn sat, saa tror de det bedst, at det sættes øst for det gamle Hegn (paa deres Indmarksjorder), og de erklærer sig villige til at afstaa det fornødne Jordsmon dertil. Og de anser det selvfølgeligt, at Kongen deltager halvt med dem. —

Amtet bemærker, at Arboe lader sine Kreaturer daglig (fra Hasle) drive over Sandmarken til sin Stæl, en nedlagt Bondegaard, under slet Bevogtning. Amtmanden er tvivlraadig i Henseende til Hegnspligten under de værende Omstændigheder, da det er Kongens Disposition, der er Aarsag i Hegnsændringen. Og da Sandmarken nu efter kgl. Ordre beplantes til Skov, saa samler Lodsejerne i de tre interesserede Sogne sig om den Mening, at det er Kongen, der bør lade sætte det Hegn, han vil have.

Men Rentekamret holder stadig fast paa, at Bønderne skal tvinges. Og da Sandflugtskommissæren vedblev med stor Ihærdighed at tilholde de fire Gaardmænd at sætte Hegnet, skrev Herredsfoged Arboe en Ugestid inden St. Hans, at han i Henhold til Amtsskrivelse ogsaa havde tilholdt de fire Mænd i Klemensker at efterkomme det befalede, men de tilholder sig, hvad de derom har tilskrevet Sandflugtskommissæren. Og at forpligte dem dertil ved et Magtbud kan han som Politimester ikke, inden det bliver afgjort, hvorledes og af hvem Hegnet skal sættes. Han fremsætter da følgende, som Sandflugtskommissæren ikke synes at ville tage ved:

1) Det er notorisk, at der aldrig har været andet end Sommerhegn mellem Sandflugten og de paagældende Ejeres dyrkede Marker. Og dette Hegn skal nu ophøre, fordi Sandflugten fredes.
2) Et Hegn paa Sanddiget mod Sandflugten kan ikke regnes at staa sig, naar Sandflugt sætter ind,
3) og et Hegn vesten Sanddiget, som Sandflugtskommissæren har foreslaaet, vil ikke kunne sættes, saa længe Sandflugten ikke er dæmpet, hvilket Sandflugtskommissæren ogsaa selv har indrømmet, med Tilføjende, at han ikke med sit Forslag havde tænkt paa Klemensker Sogn.

Sandflugtskommissæren fremsætter sit Ønske for Amtet saaledes: — Hegnet ændres saaledes, at de næst Udmarksgærdet liggende Jorder, som ligger i Flyvesand, fordi Sandet fra Stranden i Storme af V. N. V. fyger tværs over Sandmarken igennem Gærdet, — at det ny Hegn sættes kortest mulig, altsaa i lige Linje. Og han hævder, at med Hegnspligten maa Bønderne følgelig have Pligt til at sætte nyt Gærde, hvor han af Hensyn til Sandflugten mod og over det gamle Gærde nedtager dette, og flytte det nye henholdsvis ind- eller udad. —

Amtmanden mener ikke, at Bønderne godvilligt vil sætte et ændret Hegn, men lade det komme til Afgørelse ved Domstolene. Og Bønderne anføres heri at Herredsfoged Arboe. Og da Sandflugtskommissæren har sløjfet det gamle Hegn for Klemensker og Hasle og nu vil have Lodsejerne paalagt at sætte det op igen i en lige Linje efter hans Direktion, nægter Herredsfoged Arboe, som Lodsejer, dette for sit Vedkommende og understøtter de øvrige Ejere i ogsaa at nægte, uanset Forordningen

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

af 29/10 1794. Sandflugtskommissæren har anmodet Amtet om at tilraade Rentekamret at tvinge de paagældende til at opfylde denne Hegnspligt, selv om han veed, at saavel Amtet som Kamret er tvivlraadige med Hensyn til, hvorvidt det ad Rettens Vej lader sig gøre at tvinge dem til at ændre Hegn. Amtmanden er derimod ganske vis paa, at i hvert Fald Underretten vil frikende Arboe og Bønderne langs Sandgærdet, dem af dem, der nægter at opsætte det af Sandflugtskommissæren nedtagne Hegn. Han foreslaar da som en Udvej at foranledige Arboe afskediget, da han er gammel og meget efterladende i sit Embede, og at man derefter søger Hensigten gennemført efter en ny Herredsfogeds Embedstiltrædelse. —

Rentekamret kan fremdeles ikke fritage de hegnspligtige og anfører, at Forordningen af 29/10 1794 klart tilpligter dem, hvorfor Amtet anmodes om at forelægge de vrangvillige og nægtende Lodsejere en vis Tidsfrist til Opfyldelse af deres Pligt. Men forinden der sættes Hegn, bør Sandflugtskommissæren gøres opmærksom paa, at han lader de opføgne Sandbanker, der ligger paa Grænsen mellem Ud- og Indmark, afskraa og beplante, samt tilkendegive Arboe, at han har at benytte den af Sandflugtskommissæren anviste og afmærkede Vej med sin Fædrift over Sanden til sin Stæl. —

Henimod Aarets Slutning, da Hegnsvægringen vedbliver, spørger da Rentekamret Kammeradvokat Schønheyder, om han mener, at en Proces med Bønderne har Udsigt til at kunne vindes, idet samtlige Dokumenter i Sagen vedlægges. Det tog denne høje Embedsmand 22 Maaneder at faa Sagen saaledes gennemtænkt, at han i Oktober 1825 kunde meddele Kamret som sin Mening, at Bøndernes tidligere Sommerhegn for Udmarken næppe vil kunne ophæve deres Pligt til Hegn, saavel efter Frdng. af 29/10 1794 som efter Frdng. af 9/7 1817. Han anbefaler med Strænghed at optage og mulktere alle Slags Høveder, der træffes paa Sandmarken, hvilket er i god Overensstemmelse med Hegnspligten, inden der skrides til Proces, da det er sandsynligt, at Bønderne derved kan bringes til Fornuft. Men anlægges Proces, maa en anden Herredsfoged sættes i Arboes Sted. —

Forinden Schønheyders Svar kom Rentekamret i Hænde, havde dette i Efteraaret 1824 anmodet Amtmand Jespersen om at beordre alle, der ikke havde faaet Hegn sat, at faa det gjort inden Mortensdag. Kun enkelte efterkom Ordren, da Herredsfoged Arboe undlod det. Amtmanden antyder derefter, at der vel nu ikke er andet at gøre end at tiltale Arboe og ved Dom tilpligte ham at sætte Hegnet. —

Efter Tilskyndelse af Rentekamret og Professor Wiborg, der var død i 1822, var det lykkedes at interessere Sandflugtskommissærerne i samtlige Jyllands Amter for at foretage Forsøg til Opelskning af Skov paa saavidt dæmpede og iøvrigt egnede Sandflugtsstrækninger. Sandflugtskommissær Martens i Randers Amt var udlært Gartner og lagde først ud, i Hælene paa ham kom Thagaard i Thisted Amt, og siden fulgte de øvrige Amter efter i mindre Maalestok saaledes, at de alle havde Forsøg i Gang i 1815. Frø og Planter skaffedes gratis fra de kgl. Skove, især paa Sjælland, medens Arbejdet i Henhold til Sandflugtsordningens § 29 forrettedes som Sandflugtshoveri. Opelsket Skov skulde uden Vederlag gives de Ejere, paa hvis Sande den stod.

I 1822 fik Rentekamret Kongen til at udstede Resolution om, at herefter skulde samtlige Jyllands ti Amters Repartitionsfond efter Ligedeling afholde de samlede aarlige Omkostninger ved Skovforsøgene paa Sandflugt, hvorom der udsendtes Meddelelse til Amtmændene. Denne Omkostning blev med faa Undtagelser ikke vel modtaget. Men afholdes skulde den efter Rentekamrets aarlige Ligedeling. Kongens Kasse skulde ikke vedblivende bære Byrden.

Ogsaa Bornholms Amt fik Meddelelse om den ny paalagte Byrde. Amtmand C. Jespersen rynkede Panden og keg i Amtsfondens Regnskab, hvis Indkomst kun laa paa omkring 2500 Rbdlr. og havde mange Udgifter at skulle dække, deriblandt 30 Rbdl. til Sandflugtskommissæren og Klitfogderne. Og den ny Byrde vilde antagelig beløbe sig til aarligt omkring 200. Ballancen vilde blive sprængt.

Han ansøgte derpaa om Fritagelse for den utaalelige Byrde og anførte, at det jo dog var Kongens egen Udmark Opelskningen af Skov skete paa, og at som Følge deraf vilde den opvoksende Skov ikke komme Øens Beboere til Nytte som Brugsskov.

Rentekamret svarede, at vel har Opelskning af Skov paa Sandflugter ikke været brugt i stor Udstrækning, men §§ 29 og 30 i Sandflugtsforordningen anviser dog denne Dæmpningsmaade, hvor den iøvrigt er anvendelig og anses som et sikkert og betryggende Middel til at forebygge fremtidig Sandflugt.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

Ogsaa Privatpersoner lader nu opelske Skov paa deres Flyvesande, og Forsøgene lover godt. (Denne Sætning er ifølge Kildematerialet sat rigelig stort op. Forf.).

Da det unægtelig maa anses at være til Fordel for Bornholms Land i Almindelighed og i Særdeleshed for de Beboere nærmest Sandmarken, at Sandflugten dæmpes paa denne Udmark, og da Beboerne hidtil har været fritagne for at gøre Hoveriarbejde til Sandflugtsdæmpningen og ifl. kgl. Resolution af 7/2 1821 kun afholder Halvdelen af Lønningerne til Sandflugtskommissær og Klitfoged, saa finder Kamret ikke Anledning til at forelægge Kongen nogen Forandring i Henseende til det andragede.

Manglende Kundskab — god Vilje.

Sandflugtskommissæren anmoder Amtet om at skaffe ham hos Rentekamret Amtstuens Tilladelse til mod hans Rekvisition at udbetale ham Forskud til Dæmpningsarbejde og Skovplantning, efter som han i Aarets Løb faar Brug derfor, til et Beløb af 800 Rbdlr. Han vil godt stille Kaution.

Amtet forebringer Ønsket og bemærker, at saavidt det forstaar, lykkes Skovplantningen godt paa Sandflugten. Dog fejler Amtmanden maaske deri, da han mangler Forstkundskab. Ligesaa kan det vel tænkes, at Sandflugtskommissæren kan gaa for vidt i sin Iver for hastigt at faa besaaet og beplantet Sandstrækningen, thi det kan vel næppe for hans Vedkommende tænkes, at hans Kundskab staar Maal med hans gode Vilje.

Skovrider Rømer derimod er en gammel erfaren Forstmand, der sikkert vil kunne bedømme, hvorledes de foretagne Plantninger tegner og hvorvidt Sandmarken i det hele taget er egnet til Skovplantning. Og han henleder Kamrets Opmærksomhed paa at lade Rømer syne og erklære sig derom.

Ifølge Sandflugtskommissærens Udsagn er der ialt beplantet 61½ Tdr. Land med Fyr, Birk, El og Lærk samt Kirsebær og Valnød. De to sidste Sorter er Amtmanden betænkelig ved, fordi de kun vokser langsomt og afgiver slet Brændsel, dels ogsaa fordi de, hvis de kommer til Vækst og Alder, vil kunne friste Almuen til Tyveri og Beskadigelse. Den indhegnede Sandmark indeholder 900 Tdr. Ld., hvoraf Halvdelen anses for dæmpet, hovedsagelig ved Naturens egen Hjælp, medens den tilbageværende Halvdel vil være vanskeligere at faa fæstnet.

Det ventes ikke, at mere end 10 Tdr. Land bliver tilplantet dette Aar. —

Rentekamret turde nok undlade at sikre sig Skovrider Rømers Erklæring og udvirkede kgl. Resolution paa 600 Rbdl. til Bestridelse af Aarets Arbejde i Sanden. Og dette Beløb blev staaende Aar efter Aar P. Jespersens Tid ud.

Klittagsplantning paa særlig udsatte Steder.

I Skrivelse til Rentekamret meddeler P. Jespersen sig om forskelligt; det egentlige kommer tilsidst ..... jeg har villet, at Sandflugtens Dæmpning paa Sandmarken skulde ske alene ved Fred og Skovplantning, og dette har det høje Kollegium billiget. Han fortæller, at det oprindelige af Bønderne mellem Ud- og Indmark satte Gærde var et Kniplingsgærde af Sten. Men Flyvesandet føg over atter og atter, og hver Gang øste hver Lodsejer for sin Indmark Sandet tilbage over Gærdet. Det var et Sisyfosarbejde, foruden at Gærdet var nytteløst, og det kunde ikke bygges højere, fordi Overdelen var smaa Sten, der ikke kunde bære Trykket deraf. Saa satte Bønderne et Gærde af Ris, Tjørn og Tømmerstokke ovenpaa, men ogsaa dette blev overføget. Der laa nu høje Sandbanker paa Udmarkssiden mod Gærdet langsad, hvide og levende, vanskelige at styre, immer hvistende Sand over Indmarkssiden, hvor det laa i Læ, og Tilbagekastning kun her og der var overkommelig. Saadan var Tilstanden, da han blev Sandflugtskommissær, og saadan ser det ud endnu efter 4 Aars Forløb paa de værste Steder.

Hvad var her er gøre? Sekretær Esmarch fra Rentekamrets Landvæsenskontor kom paa Besøg, og han raadede til, efter Professor Wiborgs Vejledning i Sandflugtsdæmpning, at beplante de optaarnede Sandbanker med rykket Klittag (Ryktag), begynde fra Foden af og efterhaanden avancere opad til omtrent Totredjedele, hvorefter Toppen skulde nedslæbes inden det øverste sattes til med Klittag. Det var et klogt Forslag, som jeg ogsaa vil benytte paa selve Gærdet og andre truede Steder, saavidt det aarligt kan orkes med de Klitfogder og Daglejere, der er, og den aarlige Sum kan strække. Men Skovfrøsaaning og -plantning maa gaa først.

»Jeg mangler 100 Rbdl. til et virkeligt Forsøg med Ryktagsplantning. Taget kan rykkes nærmest Rønne, hvor det har

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

udbredt sig stærkt. Og jeg beder Kamret betænke mig med de 100 Rbdlr. samt 100 Pd. Fyr og 50 Pd. Granfrø.« —

Amtet anbefalede, og Kamret bevilgede det ekstra Beløb. —

Det befalede aarlige Klitsyn over Sandfeltet og dets Tilstand efter Fuldførelsen af Aarets Arbejde foretages af By- og Herredsfoged Pingel, Rønne. Ved Rejse omkring i hele Sandomraadet syner han det udførte Arbejde og meddeler sine Iagttagelser derom. I ialt 22 Kulturer paa forskellige Steder er der saaet Skovfrø eller plantet Skovtræer foruden at der ind imellem er lagt Kirsebærsten og Valnød. De fleste af de spæde Kulturer tegner godt, medens nogle synes mer eller mindre vellykkede. Det samme behandlede Areal udgør ca. 60 Tdr. Land. Han undersøger de satte Diger og Gærder og konstaterer, at Risgærdet paa Stranden, til Standsning af det fra Havet opkastede Sand, er ikke lidt undermineret. Udmarkshegnet for Vestre Herred af Sten, Jord og Træværk er ret velholdt, hvorimod Hegnet udfor Nordre Herreds Jorder ligger i miserabel Forfatning.

Men de gode Følger af Sandmarkens Fredning er meget aabenbare, slutter han sin Klitsynsberetning.

Til Bekendtgørelse ved Kirkestævne

i Allinge-Sandvig sendes af Sandflugtskommissæren til Byernes eligerede Mænd, hvis Opgave er at paase disses Bedste, en Skrivelse med Anmodning om at lade den besørge oplæst, og det saa meget mere, som enhver Rejsende, der kommer med Hund, risikerer at faa den skudt ned, da Hunde ikke taales løsgaaende, for at Smaakræet ikke skal blive skambidt. Bekendtgørelsen lyder:

At Sandflugten paa Hammeren er tiltaget, veed enhver, der længe har kendt Stedet. En vigtig Aarsag dertil er, at man skærer Tørv og rykker Lyng. Og da jeg skal overvaage Hammeren, tilholdes Allingeboerne og Sandvigboerne, hvis Kreaturer søger Føden paa Hammeren og dens Omegn, at de fører saadant Tilsyn med disse, at der ikke opstaar Fare for Sandflugt ved deres Omvanken, om Ejerne ellers ønsker at beholde deres Græsningsret. — Ped. Jespersen. —

Ved Udgangen af 1823 melder Sandflugtskommissæren, at Sandmarken er en Mil lang og gennemsnitlig 1/6 Mil bred. Han har berejst hele Strækningen daglig undertiden to Gange. En Del af Hegnet er forfaldent af Mangel paa Vedligeholdelse. Fredning overholdes ved, at de Kreaturer, der træffes paa Sanden, tages i Fold til de indløses. Sandkassens Halvdel af Mulkten beløb sig til 24 Rbdl.. Sine Steder udbreder Klittaget sig stærkt ved Selvsaaning, og fra næste Aar bliver der Brug for ikke saa lidt Ryktag til Beplantning af Sandbanker, efter at de først er blevet nedsløjfet og udjævnet. Hele Sandmarken viser gode Tegn til, at det ved Flid og Paapasselighed kan lykkes at opelske Skov overalt. Klitfogderne viser sig uforfærdede, uagtet de nu og da paa Stimandsvis angribes, nu sidst ved Blykobbeaaen midt i Sandflugten, hvor en af Stimændene fik en blodig Næse. Ogsaa om Natten er Klitfogderne paa Færde for at opbringe Kreaturer, og det synes, som om Almuen er ved at bestræbe sig for at holde deres Kræ mere i Ave. Beboerne gør ikke, som i Jylland, Arbejdshoveri til Sandflugtens Dæmpning, men Arbejdet forrettes af Daglejere. Udgiften til Arbejdet og Materiel har i det forløbne Aar udgjort 335 Rbdl. 19 Sk. Navneværdi (N. V.).

Sluttelig udtrykker Sandflugtskommissæren Haabet om, at Rentekamret vil være tilfreds med det udførte Aarsarbejde. Han nævner, at han næsten skrækkes over den megen Skovplantning og sin store Børneavl (13), der alt tilhobe gror frodigt og volder øgede Udgifter.

Efter Nytaar fik han for sin Flid 100 Rbdlr. Sølv i Gratiale.

Ifølge Rentekamret har den kgl. Kasse udredet til Sandflugtsdæmpning paa Bornholm fra 1819 til Udgangen af 1823 4042 Rbdl. 14 Sk. foruden Halvdelen af Sandflugtskommissærens Løn, ialt 1373 Rbdlr.. En Rejse, Sandflugtskommissæren foretog 1822 fra Stettin over Svinemünde til Rügenwalde for at se Skovplantning paa Sandbund, bekostedes tildels af Rentekamret.

Almegaard i Knudsker faar sin Udhegnsgrænse rettet.

1824. Sandflugtskommissæren indsender til Rentekamret et Kort, der viser Nødvendigheden af, at han over en Strækning af 1500 Alen har maattet paa tre Steder udvise ialt 21 Tdr. Land af Sandmarksjorden, for at det korteste Hegn kan sættes

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

for Almegaardens Jorder. Rentekamret er tilfreds og anmoder Amtet om at lade de udviste Strimler udskille snarest for at Hegnet af Gaardejeren kan blive sat. Kamret minder om, at de høje Sandbanker saavel ved de gamle Udhegn, som de Banker inde i Sanden mellem Kysten og Strandbrinkerne bør nedsløjfes dette Efteraar i fugtigt, stille Vejr, hvorefter de straks beplantes med Ryktag, hvoraf der skal være sikret tilstrækkeligt. Dette Arbejde skal i Overensstemmelse med Forordningens § 27 udføres af de nærmestliggende Beboere, som mest vil betrygges ved Sandflugtens Dæmpning, efter een af Sandflugtskommissæren foreslaaet og af Amtet godkendt Plan, inden Arbejdet begyndes.

Paa samme Maade vil Sandflugtskommissæren have at forholde sig i alle øvrige Tilfælde af samme Art: Nedsløjfning med efterfølgende Klittagsplantning, hvortil Taget i Forvejen skal være tilstede, da Sandflugt ellers let kan afstedkommes. Hvor Hegn ved Sandbankens Sløjfning gaar med i Løbet, skal det genrejses samme Sted ved Hoveri eller, i Tilfælde af Skelregulering, paa det ny anviste Sted. Er Hegnet forfaldent, vil paagældende Ejer have at sætte nyt Hegn indenfor en af Amtet fastsat Frist. —

Og hvad angaar den af Sandflugtskommissæren paaklagede Ufærd, at Kørsel efter Sand, Stenkul og ved Strandinger sker udenfor Landevejen, anmodes Amtet om at paalægge Sandflugtskommissæren sammen med Herredsfogden at bestemme og afsætte de fornødne Veje over Sandmarken, tydeligt afmærkede, hvorefter al Kørsel udenfor disse skal straffes. For Rønnes Vedkommende maa der kunne afsættes en Vej strandlangs til Sandkørsel, med et Led i Sandmarksgærdet, hvorved en Vogter ansættes og et Hus bygges efter Sandflugtskommissærens nærmere Forslag. For Bjergerne, i Strandingstilfælde, anses det rigtigst, at der afsættes en tydelig afmærket Vej over Sandmarken, som disse derefter skal tilholdes at benytte. —

Sandflugtskommissæren mener ikke at kunne garantere, at der vil være tilstrækkeligt Klittag at rykke til alle Sandbankers Beplantning efter Nedsløjfning, og ønsker derfor, at Kamret vil frafalde Kravet om de nedsløjfede Sandes Beplantning, uden Undtagelse, da han ikke mener, at Undladelse af Klitplantning alle Steder vil have Sandflugt til Følge. —

Derpaa vil Rentekamret imidlertid ikke indlade sig, men fastholder Kravet om Ryktagsplantning, eventuel Belægning

med Klitvipper, dækket med Tang. Kan der ikke skaffes tilstrækkeligt Klittag, eventuelt Vipper, maa der ske Henvendelse derom til Kamret, som da vil foranstalte det manglende skaffet tilveje. —

Da Bønderne blev bekendt med Rentekamrets Beslutning om, at de skulde gøre Arbejdshoveri paa Sandflugten, gik Nordre Herreds Bønder sammen for at afværge denne Spot til Skaden, de i Forvejen maatte lide ved at formenes Adgang dertil med deres Kreaturer. Og da Byfoged Arboe i Hasle, ligesom de selv, havde gammel Interesse at varetage Sandmarken vedrørende, raadførte de sig med ham. Og han stillede sig forstaaende til Tjeneste. Hvorfor Bønderne rejste Nakken og snakkede højt om deres Forehavende. Igennem Sandflugtskommissæren kom dette Amtmanden for Øre, og han var saa vel inde i Bøndernes Tankegang, at han havde let ved at stave og lægge sammen. Han tilskrev da Rentekamret derom:

— Man har allerede talt med Prokurator om det formentlig urigtige i at betage dem (Bønderne) deres fra Arilds Tid hafte Græsningsret paa Sandmarken, og at de foruden Tabet deraf i al Fremtid nu paalægges Arbejdshoveri foruden Pengeudgift til Sandflugtskommissærens Løn, og dertil taaler, at Sandflugtsforordningens Bestemmelse i § 9 om at Sandflugt, der tages under offentlig Dæmpning, skal tilbagegives efter endt Behandling, til deres Brug, ikke kan finde Sted, naar der plantes Skov.

Hensigten er da, at Bønderne vil bevise deres Græsningsret fra umindelige Tider og ved Retten søge at genvinde denne, idet de paaberaaber sig en gammel Kammerresolution (af 1709), der hjemler dem Græsningsretten, ligesom de paastaar, at naar der plantes Skov for Kongens Regning, og Skoven tilhører ham, maa han ogsaa bære alle Omkostninger, derunder ogsaa Forordningens § 20, som under disse Omstændigheder maa fritage dem fra Hegnspligt.

Beboernes Ret til Græsning fra gamle Tider kan sikkert bevises, og at de har tabt ved at miste denne, hvorved deres Gaarde er forringede, kan ligeledes let paavises.

Af disse Aarsager vil de næppe, efter hvad der siges, uden Tvangsmidler gøre Pligtarbejde for »Kongens Skov«, som de siger. Ogsaa Herredsofficererne vil modsætte sig Pligtarbejde, og deri vil de sikkert faa Medhold hos Øens Kommandant.

Det henstilles derfor, om ikke Pligtarbejdet nu, som hidtil, kan bortfalde og Beboerne i Knudsker, Nyker og Klemensker

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

fritages for enhver Udgift ved Sandmarkens Hegn og Beplantning. —

Rentekamret vedtog under disse Omstændigheder at fritage Beboerne for Pligtarbejdet for indeværende Aar og som hidtil lade det udføre ved lejede Folk.

600 Rbdlr. aarligt til Sandmarkens Behandling.

Jespersen anmoder i Foraaret om at faa at vide, hvor mange Penge han maa bruge til Arbejdet, og at disse maa anvises ham. Fra sidste Aar har han godt 200 Rbdlr. i Behold. I den Forbindelse bemærker Amtmanden, at Sandflugtskommissæren med sine Klitfogder anvender al deres Energi paa saavel Skovplantning, Sanddæmpning som Fredningen, og at det maa kaldes udmærket, thi det koster Kongen og Amtsfonden lige meget, enten der bestilles meget eller lidt. Men Pinen faar snarere Ende, naar der udrettes meget.

Kamret fik derefter af Kongen bevilget 400 Rbdlr. Sedler, og en aarlig Sum af 600 Rbdlr. havde Jespersen siden til Raadighed. Hans private Kasse var nemlig til Stadighed »svagelig«, saa han ikke kunde udholde selv at staa i Forskud med Lønudbetaling m. m.

Rønne Bys 4 eligerede Borgere andrager,

at det for kgl. Regning opsatte Hegn mellem Byens Frihed og Sandmarken ikke formaar at holde de paa Frihedens Grund løsgaaende Kreaturer ude fra Sanden. Hegnet gaar ikke langt nok ud i Havet til at hindre Dyrene i at vade ud og komme omkring Hegnet og ind paa Sanden. Og Følgen er, at Betjentene optager dem, og Borgerne afkræves Bøder.

Det maa jo være Rentekamrets Hensigt at holde sikkert Hegn af Hensyn til Sandens Fredning, og det er meget vigtigt for Rønnes Indvaanere at benytte Byens Frihed til Græsning. Derfor har en Del Borgere anmodet de eligerede Mænd om at søge udvirket et Hegn, der kan holde Kreaturerne ude fra Sandmarken. —

Til Skrivelsen erklærer Sandflugtskommissæren, at det atter er en smukt opstillet Fælde, hvori Sandflugtens Fredningstilstand skal fanges. Hvis Begæringen imødekommes, paatager Hs. Majst. sig det umulige, thi som tidligere paavist lader det sig ikke gøre til enhver Tid at holde Hegnet saa sikkert, at Indbrud kan undgaas, idet det baade kan underhules eller overfyges — eller Havets Vandstand kan forstyrre.

Hvis Kreaturerne ikke maa optages og Løsepenge kræves, naar de træffes indenfor Sandhegnet, der er lovligt og forsvarligt sat og vedligeholdt, saa er Hegnet illusorisk, og Beboerne langs hele Sandstrækningen vil ikke tøve med ved Nattetide paa en Mængde Steder at ødelægge Jordvolden og optrække Risstaver og Tjørnebuske og paa anden Maade skaffe frit Kør-ind. Og da vil Sanddæmpningen være udsigtsløs og Skovplantning forgæves. »Og jeg forlader min Post, thi jeg vil ikke se mit Arbejde gjort forgæves!« udbryder Jespersen harmfuldt .....

Amtmanden bemærker, at ifl. Sandflugtsordningens § 20 behøvede der slet ikke at have været sat et solidt Hegn mellem Rønne Frihed og Sandmarken. Enkeltstaaende nedsatte Træpæle eller opkastede Jordtuer til Afmærkning vilde have akkurat samme Betydning fredningsmæssigt. Men for at spare Byen for at holde Vogtere til deres Kvæg paa Friheden og for saa vidt muligt at spare dem Optagelse og Mulkter, naar Vogterne ikke passede aarvaagent paa, sattes Hegnet. Og naar dette holdes i forsvarlig Stand, kan det ikke siges at være en Fælde, naar indtrængende Kreaturer optages.

Rentekamret afgør Sagen ved at bekendtgøre, at det er enhvers Pligt at sørge for, at Kreaturer ikke kommer paa den fredlyste Sande, om nødvendigt ved Vogtning, da Hegn paa Sandbund altid er vanskeligt at holde i sikker Stand. De eligerede Borgeres Klage er ugrundet og afvises. —

Sandflugtskommissær Jespersen beder overveje,

om den Fremgangsmaade bør tilraades ved Fredning, at opkaste Tørvehobe eller andet til Afmærkning inde paa Lodsejernes Grund, for saa vidt denne er sandknøgen og kan befrygtes at ville flyve. Følgen deraf vil sikkert blive, at ingen Klitfoged vil have med Tilsynet at gøre. Beboerne har truet baade ham selv og Klitfogderne og skammeligt forslaaet een af dem, da han om Natten optog indbrydende Kreaturer paa den fredede Sandmark, og værre vil det naturligvis gaa, hvis Strimler af Bøndernes Jorder nærmest Udhegnet indfredes til Sanddæmpning og Kreaturer optages paa Bøndernes egen Grund.

Ifølge Kammerordre skal Bønderne inden Mortensdag d. A. have hegnet færdigt mellem Sandmarken og deres Jorder langs denne. I Nordre Herred bliver Hegnet i hvert Fald ikke sat, idet Herredsfoged Arboe leder Bønderne i deres Modvilje mod

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

Hegnspligten. Antagelig lønnes han derfor ved en Ret til Fædrift over Sandmarken til sin Lod, som han ikke har erhvervet ved noget Vilkaars Opfyldelse. Derfor maa der en kgl. Resolution til om hvorvidt Kongen kan kræve samme Ret til Fred for sin Ejendom, som Undersaatterne har haft fra Arildstid.

At beplante de høje, optaarnede Sandbanker langs Udmarkshegnet i Nr. Herred med Klittag, ovenpaa hvilke der har staaet og stadig staar Hegn, lader sig ikke gøre, uden at Bankerne først nedslæbes med Skuffelplov og udplaneres, men dette kan ikke foretages uden at fjerne det Hegn, der staar, og som er bekostet af den kgl. Kasse og derfor bagefter skal opsættes igen. Det tilraades at oppebie den Dom, der maa fældes, og imens udplanerer Storm og Blæst Sandbankerne og fuser Sandet ud over Udmarksgrænsen over Engen, som ikke kan skades synderlig derved, og Skylden vil være Bøndernes egen, fordi de ikke har holdt deres Hegnspligt. Naar da Blæsten i Løbet af et Aarstid har nedskraanet Sandbankerne, saa kan de tilplantes med Ryktag og belægges med Vipper. Men hvis jeg vilde begynde dermed nu fra Foden af Sandene og op efter (som først tænkt), da vilde Nordre Herreds Bønder ikke have nogen Opfordring til at følge Knudsker Sogns Eksempel, idet Beboerne der selv har nedsløjfet deres Sandbanker mod Udhegnet og belagt dem med Fladtørv. Tværtimod er der ikke Tvivl om, at de vilde benytte Lejligheden til, mens Hegnet er nedtaget, at bryde ind med deres Kreaturer om Natten, skaffe disse fri Græsning og paaberaabe sig Fritagelse for at betale Mulkter, fordi Hegnet er borte. —

Prins Christians Kildevand.

I sin Aarsberetning antyder Sandflugtskommissær Jespersen paa en formummet Maade noget Vand, som ikke er indført i Aarets Regnskab. Aarsagen er Amtmanden bekendt, nemlig Vandet, »som sidst du var paa Tillehøje, blev drukket.«

Amtmanden oplyser da Rentekamret om, at det formummede Vand stammer fra en Kilde paa Sandflugten, hvorfra der dagligt i den Tid i Juni, da Prins Christian (den senere Kong Christian VIII) under sit Besøg paa Bornholm boede i Rønne, hentedes Vand til den prinselige Kaffe, ligesom der blev drukket Vand fra Kilden, da Prinsen besøgte Almindingen Skov og Tillehøje paa Sandflugten. Under dette Besøg fik Sandflugtskommissæren Prinsens Tilladelse til at lade Kilden kalde med

hans Navn, og siden, oplyser Amtmanden, har Kancelliraad Jespersen paa egen Bekostning omgjordet Kilden og opsat en Stenstøtte med en Inskription, bl. a. det nye Navn: Prins Christians Kilde.

I Aarets Klitsynsberetning

skriver By- & Herredsfoged Pingel, at det gamle Hegn for Sejersgaard og Almegaards Udmarker samt de ved disse opdyngede Sandmasser er sløjfet ned og belagt med Græstørv, hvorved Sandflugten er bragt under Dække. Langs Rønnevejen til Hasle er i den ene Vejside plantet Elle med 8 Al. indbyrdes Afstand, men kaade og slette Folk fandt paa at beskadige dem, saa de fleste er gaaet ud. Aarsagen er antageligt Had til Sandflugtskommissæren, fordi han har skilt dem af med Græsningen paa Sandmarken. Hegnet mod Rønne Frihed er udført ved at anbringe en Jernketting i Forlængelse, og en ny Vej er afstukken strandlangs til Byens Sandkørsel fra og til Hvideodde, med et Led i Jordvolden mod Frihedens Sandbanker. Dette passes af Klitfogden oppe ved Landevejen. Endelig er Sandflugtsstrækningen mellem Landevejen og Stranden fra Rønne Frihed og Udmark til en for Knudsker afsat Vej til Sandkørsel, beplantet med Klittag, nogle Steder med Skovplanter, og desuden mange Smaabanker belagt med Lyngtørv. Ialt over en Strækning af 10 Tdr. Land.

Fra Sandegaard er afsat en Vej til Sandkørsel fra Stranden, og Sanden fra denne Vej og til Blykobben beplantet med El, Birk og Kirsebær, der tegner godt. Ligeledes en Vej afsat mellem Elleplantning fra Landevejen til Sanden ved Blykobbeaa, af Hensyn til Kultransporten. Mellem Aaen og Klausemøller er ca. 4 Tdr. Land belagt med Klitvipper, dækket med Lyngtørv.

Mellem Sandmarken og Nyker Indmark er Hegnet meget maadeligt, og Sandflugtskommissærens Paalæg til Beboerne om at sætte det i Stand har hidtil været forgæves. Og nu har Efteraarsstormene sat Sandmasserne ved de forfaldne Hegn i Bevægelse ind over Bøndernes Jorder. Ganske den samme Situation er raadende mellem Klavsemøller og Mulebyaa og af samme Aarsag. Kun er Sandflugtsskaden meget større, og den kunde Bønderne have undgaaet.

Trods den kendelige Forandring til det bedre, der er foregaaet med Sandflugten siden Fredning af Sandmarken begyndte,

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

vil der gaa mange Aar, inden hele Sandflugten kan ventes ganske dæmpet med de Summer, der aarligt anvendes dertil. Der maa nok lægges mere Vægt paa Klitplantning ogTørvedækning paa alle udsatte Steder end paa Skovplantning. —

Klitfogedlønningerne sættes op fra 12 til 16 Rbdlr. Sølv.

1825. Sandflugtskommissær Jespersen havde mange Fortrædeligheder under Arbejdet, og da han var økonomisk reduceret, kunde det knibe haardt for ham at bjerge sit personlige Renommé som agtværdig Borger og Foregangsmand overfor Bøndernes grassate Stemning, siden han blev Sandflugtskommissær. Hans skinbarlige Retsind var ikke forlenet afrundede Former i Omgængelse, snarere det modsatte, tilsat rethaveriske Træk, der under hans forandrede Omstændigheder ikke gjorde ham Vilkaarene blidere. Attraa efter blidere Vilkaar kunde da besætte Sindet. Og under saadan Indflydelse ansøgte han om ved Toldinspektør Lohmanns Forflyttelse at ansættes som hans Efterfølger paa Bornholm. Embedet var tillige mere indbringende end det, han havde, inklusive den aarlige Flidsducør af 100 Rbdlr. Sølv. Og da han bad Rentekammerkollegiet om at anbefale hans Ansøgning, »kan vi ikke undlade at anbefale ham til Toldkammerkollegiet, i Betragtning af den Iver og Flid, hvormed han har anstrængt sig for Sandflugtsdæmpningen paa Øen.«

Det hedder i Ansøgningen: Faar jeg ikke dette Embede, nødes jeg vel til mod mit Ønske at forlade Bornholm og den mig kære Skovplantning paa Sandflugten, da Faderpligter byder mig at søge et bedre Levebrød, da mine 13 Børn stedse kræver mere, efterhaanden som de vokser til, og inden jeg synker dybere i Gæld, der nu er over 10.000 Rbdlr. —

Rygtet om Kancelliraadens Ansøgning løb om paa lette Sokker, og da Oberstløjtnant Jens Koefoed Rømer hørte det, indgav han Ansøgning om at ansættes som Sandflugtskommissær efter ham. Rømer anfører, at som Major i den bornholmske Milits kunde han ikke leve af de 400 Rbdlr., han da fik i Løn, hvorfor han laante Penge til at købe en Bondegaard for, som han drev, hvorefter han slog sig godt igennem, indtil Statsbankerotten i 1813 slog ham ned, idet han netop da havde solgt en Stæl (ubebygget Ejendom). Imellem Salg og Udbetaling kom Pengeforordningen, og denne bevirkede, at han kun fik 16 Skilling hjem af hver Rbdlr, medens hans Ejendomsprioriteter lempedes over i den ny Pengekurs, og dette Tab har han aldrig kunnet oprette. Han sidder derfor i trange Kaar og kan ikke

sælge sin Gaard uden total Ruin. I 1814 havde han haabet at blive Kommandant paa Øen, men skuffedes.

I Maj 1819 havde Amtmand Jespersen spurgt, om han vilde være Sandflugtskommissær, men han maatte svare nej, fordi Stillingen ikke var fastlønnet og han ikke turde forlade sig paa, at de med Stillingen forbundne Diætpenge kunde holde ham skadesløs, naar han skulde være borte fra sin Gaards Drift. Nu da Embedet er aflagt med fast Løn, vil han gerne have det og tror, han kan udfylde Stillingen saa godt som nogen. —

Jespersen blev imidlertid ikke Toldinspektør og Rømer ikke Sandflugtskommissær, fordi Lohmann ikke fik det ansøgte Embede som Skibsmaaler i København. —

Sandflugtskommissæren meddeler i sin Aarsberetning,

at Sandflugten en Del Steder er i Aftagende, da Sandbankerne er nedsløjfet og beplantet med Ryktag eller belagt med Lyngtørv, ligesom Slaager og Pas, hvorigennem Flyvesandet fra Stranden pulser op, er belagt med Klitvipper. Taget er transporteret til i Rygseler for at undgaa Kørsel, og Lyngtørvene lagt paa Vognfjæl paa Gravestedet, trillet paa Børe til Læggestedet, hvor Vognfjælen blev lagt paa Sanden, hvorefter Tørvene bragtes til at glide fra Fjælen ned paa Sanden, hvor de skulde ligge. Paa den Maade gror de lettest sammen. I Knudsker Sogn er Sanddæmpningen tilendebragt, og Beboerne har viist et godt Eksempel.

I Klemensker Sogn har Beboerne smerteligt faaet Følgeskabet med Herredsfoged Arboe at mærke, da næsten samtlige høje Sandbanker mod Udmarksgærdet er fløjet ind over Arboes og Klemensker Jorder. Da Herredsfogden er suspenderet og Embedet bliver vakant, kan Hegnstrætten maaske med den nye Herredsfoged ordnes i Mindelighed. Det tilraades derfor at lade Sandbankerne *der* skøtte sig selv indtil da. Det værste, der kan ske er, hvis Hegnet sættes for kgl. Regning helt eller delvist, ikke blot af Hensyn til Bekostningen, men fordi Hegnet da af Bønderne forsætligt vil søges holdt i beskadiget Stand, for at de kan slippe for at betale Mulkter af deres Kreaturer, der bryder ind paa Sanden og optages.

Et stort Areal er dette Efteaar besaaet med 5½ Tdr. Vinterrug iblandet Birkefrø og Agern. Forsøg har viist, at dette er en ypperlig Forkultur for Skovplantning. Udgiften til Ru-

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

gen skal let blive mere end dækket ved Salg af Afgrøden. Næste Aar gentages denne Efteraarssaaning et andet Sted.

Jespersen anfører, at han ikke foreløbig kan tage sig af Sandflugten paa Hammeren og paa Sydlandet ved Dueodde, med mindre der gives ham en Medhjælper, som under hans Ansvar kan udføre en Sandkommissærs Pligter. Naar en Gang Fredning og anvendt Flid faar sin Løn, vil Sandmarken fra at være skadevoldende blive gavngørende, og naar Skovtoppene rager op over Sandbankerne, vil forbisejlende Skibe faa et smukt Syn for Øje. Han udbeder sig til Foraaret sendt 200 Pd. Frø af Lærk, Fyr og Gran og antyder, at han som sædvanlig venter at modtage 100 Rbdlr. i Gratiale efter Nytaar, da de sidste 100 medgik til Mindestøtten for Prins Christian Frederik ved Kilden paa Sandflugten, der er omsat med hugne Kampesten og vedsat et Stenbord. »Men anses Gratialet for ufortjent, lad det da kun udeblive,« — Han fik sine 100 Rbdlr.

Samtidig fik han gennem Amtet Paalæg om at faa samtlige høje og stejle Sandbanker nedsløjfet og udjævnet til en passende Skraahed og derefter beplante dem med Klittag. I det hele maa han i Henseende til Sanddæmpningen i videste Omfang rette sig efter Professor Wiborgs Vejledninger, som de er givet i hans Skrift om »Sandvæksterne og deres Anvendelse« og hans »Botaniske Bestemmelse af Sandvækster«, af hvilke Skrifter der vedlægges Eksemplarer til Benyttelse.

1826. Gaardmand Hans Kofoed i Holmegaard, Nyker,

gør sig Umage med at tydeliggøre for Amt og Rentekammer, at han har en eneste Sandbanke paa sin Mark, der er lige saa høj og stejl og stor i Omfang som tre Mænds i Knudsker, ved Risgærdet mellem Ud- og Indmark, som de har hjulpet hinanden med at nedsløjfe og beklæde med Lyngtørv, hvorfor de hver har faaet et ikke ubetydeligt Stykke tilgroet Jord af Sandmarken lagt til Ejendommene samtidig med, at deres Hegn mod den fredede Sandmark er blevet betydeligt forkortet og rettet ud. Og nu er det saa, at det ligger Hans Koefoed paa Sinde at faa det sagt jævnt og ligetil, saa det ikke kan mistydes, at hans Udmarkssituation er ganske lig de tre Mænds i Knudsker. »Min Hegnsgrænse kan ogsaa forkortes betydeligt, hvorved de Vinkelkroge, der volder mest Sandflugt mod og over Hegnet, kan rettes ud. Men der er den Ting ved det, at jeg ved en saadan

Udretning kun vil faa et lille Stykke af Sandmarken lagt til Ejendommen, nemlig det, der ligger der ind imod, og det er tilmed af en saa ringe Beskaffenhed, at det meste ligger i Sandflugt fra Foraar til Efteraar og vise versa staar under Vand, uden at give Græs. »Det kan baade Sandflugtskommissær og Etatsraad Esmarch fra Rentekamret selv bevidne.» Se, kuns nu, hvis jeg skal sløjfe og dække min høje og vidtløftige Sandbanke uden at faa rigeligt Vederlag, ligesom dem i Knudsker, saa synes jeg jo ikke, der gøres Ret og Skel. Men da jeg ikke kan faa mere af Sandmarken, saa er det jeg har tænkt over, om ikke Rentekamret kunde give mig en Haandsrækning ved til Efteraaret at beordre Sandflugtskommissæren og hans Daglejere til at nedskyde Banken med hans store Sandskovl og Sandtrækker og de Tørvejernsskovle, han er forsynet med. Jeg kunde lægge Heste til og Sandflugtskommissæren lade det øvrige udføre. Derved blev det gjort, som det skulde, og jeg fik Aarsag til at takke for Ret og Skel.«

Baade Sandflugtskommissær og Amt var enige i, at Hans Kofoeds Snak ikke var hen i Vejret, og Rentekamret imødekommer hans gæve Snak, skønt man ikke er henrykt over, at nedsløjfet Sand dækkes med Lyngtørv. At plante Ryktag er det solide, idet det er uforgængeligt, indtil en Sande er groet sammen og andre Vækster indfinder sig og overtager det videre til Sagens gode Fremme. Og at han faar en Strimmel af Udmarken, der ligger ind til hans Jord, har han intet imod.

Sandflugtskommissærens Dispositioner

vil gøre ham pengelæns til Efteraaret, hvis han ikke bevilges yderligere 200 Rbdlr. til Aarets Arbejde, hvilket han dog sætter Lid til. Ogsaa nogle Hundrede Pd. Fyr, Gran og Lærk vil der blive Brug for.

Amtet erklærer at have advaret Jespersen mod noget Solderi med de ordinære Aarssummer, men hans Iver for at dæmpe Sandflugt og opelske Skov paa sin Sandmark tager af og til selv. Og Rentekamret siger et barskt Nej til Anmodningen. Og til Trods for, at Kancelliraaden gentog Ansøgningen, som han forsvarede ud fra langsigtet Disposition og antydede, at han vilde laane Beløbet privat, saafremt Kollegiet nægtede at anvise det, gav Kamret ikke efter. De aarligt af Kongen bevilgede Summer skulde administreres, saa de kunde række til.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

Auktionen over Aarets indhøstede Rug

paa Sandmarken iværksattes paa den Maade, at Rughobene deltes i 7 Numre. Naar Sandflugtskommissæren derefter raabte et Nummer op, skulde Klitfoged, Løjtnant Lund, byde Numret op, saa længe Kommissæren holdt Blyantspidsen mod Papiret, og holde op straks, naar han vendte Spidsen opad. Paa den Vis sikrede Jespersen sig de 6 Numre eller Aarets Forbrug af Halm til de Kreaturer, der optoges paa Sanden, samt Rug til Udsæd. Auktionen indbragte 20 Rbdlr. 16 Sk., hvorefter Kommissæren indanker den anvendte Salgsmaade for Amtet og Rentekamret. Resultatet blev, at Auktionen over Rug, Lyng og anden Udhugst, der kun drejede sig om ubetydelige Summer, skulde undgaas. I Stedet burde Effekterne afhændes underhaanden til Priser, bestemt af Amtet i Overlæg med Sandflugtskommissæren.

Af Klitsynsberetningen fremgaar,

at Udmarkshegnet sydfra til Blykobbeaaen er holdt noget bedre end tidligere, men langt fra er lovligt Hegn, paa nær korte Strækninger. Fra Blykobben til Klavsemøller, hvor der er lagt en Mængde Klitvipper, breder Klittaget sig stærkt. De optaarnede Sandbanker for Holmegaard er jævnet ud og belagt med Tørv, hvorved denne Ejendom forhaabentlig er skærmet mod yderligere Sandflugt. Virkningen af Fredningen og Skovplantningen bliver Aar for Aar tydeligere, men endnu henligger mangfoldige Steder uden Spor af Vegetation, og det vil vare længe endnu og koste mange Penge, inden den hele vidtløftige Kongens Sandmark er nyttiggjort. Herredsfoged Pingel mener, at blot der sørges for tilstrækkelig Bevoksning med Klittag, kan Sanddæmpningsarbejdet godt indstilles, hvortil Jespersen siger, at dertil er der slet ikke Vipper nok til Nedlægning, hvortil Pingel tillader sig den beskedne Bemærkning, at det maaske var muligt at købe Vipper fra Nordsjælland eller Jylland.

Sandflugtskommissæren meddeler i sin Aarsberetning,

at den aarligt voksende ny Skov paa Sandmarken nødvendigvis maa blive Fredsskov for at kunne blive til mest mulig Gavn. Ryktaget bæres fra Rykkestedet til Plantestedet i store Knipper paa Menneskeryg, og den Thagaardske Sandplov bruges til Pløjning af Furer, hvori Ryktaget sættes. Masser af den aarlige Skovbesaaning kommer ikke op, og en Mængde tilberedte Plantehuller med nedsatte Planter visner ligeledes, hvorfor der hvert Aar maa nysaas paa de udgaaede Steder. Men Livet er ved at blive taget af Sandflugten.

Bønderne har truet Klitfoged Jeppe Knudsen i Vogterhuset ved Hasle og lovet ham en Omgang »Riddersalve«, hvilket nok vil sige, at han skal blive trakteret ligesom tidligere Mads Ridder, der blev saa skammeligt slaaet, at han maatte »som en Hare søge Skjul i en Hulvej, hvor han om Natten laa og hørte Folk søge efter sig for at »indsalve« ham endmere.« Den Knudsen, fortæller Jespersen videre, er en stærk Karl, der lærte Bokserkneb af nogle indstrandede engelske Matroser, mens han boede i Snogebæk. Han bryder sig ikke om at faa Sagen anmeldt, men vil hellere have 4 Rbdlr. Sølv mere i Løn. Sluttelig fortæller Sandflugtskommissæren, at den gyselige Hede sidste Sommer spolerede ham en 5 Aars Hest, som han daglig red paa ud i Sanden.

1827. Sandflugten paaa Rønne Bys Frihed.

Sandflugtskommissæren henvender sig i Skrivelse til Byfoged Pingel og minder ham om, at Raadstueforsamlingen i Januar 1819 var enig i, at Byen selv burde dæmpe sin Sandflugt paa sin Friheds Grund, men at de vilde vente lidt og se, hvorledes det vilde gaa med Dæmpningen paa Kongens Sandmark, og hvilke Midler der vilde blive taget i Brug. Nu er der gaaet otte Aar, og Byen har endnu ikke iværksat noget som helst til Standsning af den herskende Sandflugt, skønt det forlængst har kunnet erfares, hvilken Virkning Fredning og Dæmpning med Skovplantning har paa Sandmarken. Byen kan ikke være bekendt at have Flyvesand liggende for Gadedørene, og det er utilbørligt, at Borgerne i Blæst faar Sand kastet i Øjne og Ansigt, saa snart de stikker Næsen udenfor. Og den Storm, der nylig har raset, gør det til en Nødvendighed, at Byen tager sig af det herskende Sandflugtsonde. Sandbankernes Ydersider er udhulede, og der bør tages fat for Alvor paa Dæmpning for at befri de Borgeres Jorder, der grænser til Sandflugten, fra at blive mere ødelagt, end de i Forvejen er. Thi Flyvesandet gaar over Grøfter og Gærder, langt ind i Byen. Indfrier Byen ikke nu sit 8 Aar gamle Løfte, saa vil Sandflugtskommissæren indberette derom for at faa Dæmpningen sat i Gang. Hans Raad til Byen er, at Sandbankerne nedskæres og beklædes med gode, tykke og stærke Lyngtørv, som den har let Adgang til at lade

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

skære. Virkningen af saadan Behandling kan ses paa Kongens Sandmark. Nogen Indhegning for at holde Fred og Orden, mens Dæmpningen staar paa, behøves formentlig ikke. Og om Holdbarheden af solid Tørvebelægning kan ses paa Almegaards tidligere høje, fygende Sandbanker. Der er Færdsel af alle Slags paa Ryggen af den nedskudte og beklædte Banke, uden at der er Rift eller Revne at se som Følge af Brugen. Han tilbyder velvilligt, at han selv eller Klitfoged, Løjtnant Lund, vil føre Tilsynet og lede Arbejdsstyrken af Byens lejede Folk. Hvis det altsaa maatte ønskes.

Aarets Indberetninger omtaler,

at Størstedelen af Sandmarken udfor Sandegaard og Rosmannegaard er begroet med Marehalm og andre Sandvækster. Men Sandbankerne ved Udhegnet og ved Stranden ligger endnu hvide og nøgne. Plantagerne med El, Fyr, Gran og Lærk trives. Træerne langs de mange Vejsider faar Lov til at være nogenlunde i Fred, men alligevel gaar mange af dem ud og maa aarligt erstattes. Derimod har Orme og Spindelvæv været til stor Ulempe, og Raager har haft travlt med at vælte store Jordklumper for at finde Orme under disse. Det har ikke været til at faa hverken Agern eller Axelbær.

Der er nu sat lovligt Hegn fra Klitfogedhuset nærmest Rønne og nordpaa udfor Knudsker, Nyker og det meste af Klemensker Jorder, hvorfor Mulkterne herefter vil gaa betydeligt ned. Sandbankerne for Holmegaards Indmark er sat paa offentlig Foranstaltning. Enken, der ejer Gaarden, har sat Hegnet op for Ejendommen. Den udrettede Hegnslinje, der var anviist, blev ikke fulgt, idet Sønnen ønskede Hegnet sat østen om Sandbanken af Hensyn til Fædriften. Saa holdt de op paa Halvvejen med Hegnsætningen, og det har ikke været muligt at faa Enken til at fortsætte, skønt hun hver Gang lover godt. Af Hensyn til den hele løbende Hegnstræknings Fuldførelse og til Naboerne er Sandflugtskommissæren stemt for at fuldføre Hegnet for Enkens Regning. Men, ræsonnerer han: »Jeg frygter for at faa en Proces ud af det, fordi en saadan ganske sikkert vil forløbe saadan, at hun frikendes, thi Dommeren vil hævde, at det er umuligt at sætte et lovligt Hegn i Sandet« (som af Rentekamret hævdet i Skrivelse til Rønne Bys eligerede Borgere). Og selv om Hegnet sættes, synes og kendes lovligt, saa kan en Storm undergrave eller overfyge det. Kreaturer kan gaa over eller

under, og Optagelsespenge vil ikke kunne opkræves, fordi Hegnets Opgave er at hindre Ufred og Indbrud.

I Beretningens sidste Ende klager Jespersen stadig. Han har været i København og snakket med Herrer i saavel Kancelli som Rentekammer om sine fattige Omstændigheder og mulige Hjælpemidler. Han vil ikke hjælpes af uvedkommende Fond, thi hvorfor skulde saadanne se ham tilgode, og han vil heller ikke søge om Lønforhøjelse, thi det kniber saamænd Amtsfonden at udrede den Lønhalvdel, den altid har udredet. Bror Amtmand knurrer, og i oprigtig Ynk paa sine bornholmske Medbrødres Vegne virrer han ved hver Sammenkomst med Hovedet over den stadig tiltagende Dængen Omkostning paa Udgift. Men Forbedring trænger Kommissæren til, — 13 Børn, der stadig bliver større og immer kræver mere! — Det haster med en øget Indkomst. Han selv bliver gammel! —

Bror Amtmand bemærker til Beretningen, at hvis Holmegaards Ejer og de øvrige i Klemensker er hegnspligtige, saa bør de ad Lovens Vej tvinges, og er de ikke pligtige, saa har Sandflugtskommissæren ingen Adkomst til at mistro og true dem. Amtmanden erklærer, at en Dommer har udtalt, at i Tilfælde af Rettergang vil Beboerne ved Underretten blive frikendt for Hegnspligt under de værende Omstændigheder. Sandflugten paa Rønne Bys Frihed ser ikke saa slet ud, som Kommissæren synes. Og efter flere Besøg paa Sanden synes han, Rentekamret bør tilholde Bror Peder at faa mange flere Birkefrø udsaaet i de lave Lyngstrækninger.

Men det er en forbløffende Iver, samme Bror Peder stadig viser for det, han kalder sin Sandflugt. I Sol og Slud, Foraar og Efteraar — altid er han paa Hesteryg ude i Sandmarken, aldrig at træffe hjemme. Amtmanden illustrerer Broderens Gaaen op i Arbejdet ved at udtrykke det saaledes: Efter adskillige Erfaringer kvier jeg mig ved at tage med ham ud paa Sanden, thi han vil rundt med mig for at vise hver lille Ting, der er udrettet med Besaaninger, Skov- og Klittagsplantninger, Nedsløjfninger og Tørvebelægninger. Og det har jeg virkelig ikke Tid til! Saa bliver han gnaven over, at jeg ikke viser hans Arbejde fornødent Hensyn. —

Levende begravet.

I *1828* beretter Sandflugtskommissæren, at seks Mennesker faldt ned i en Kulskakt og begravedes under 20 Alen nedstyrtet

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

Sand. Medens der arbejdedes med at grave dem ud, delte en stadig tilstrømmende Menneskemængde fra Rønne sig mellem Kulskakten og en Stranding udfor Kysten, og i begge Tilfælde nedtraadtes paa det ubarmhjertigste saavel Skovplantninger som Klitbevoksninger i Sandmarken. Jespersen ræsonnerer: Naar det gælder om at bjerge nødstedte Folk, saa lad gaa, at Færdslen gaar over Stok og Sten den nærmeste Vej til Aastedet, uanset, hvad det gaar ud over! — Men ellers bør Færdslen følge de lovlige Veje i Sanden. Der er dannet en Mængde ulovlige Gangstier af Arbejdere ved Kulværkerne, Genveje fra og til deres Arbejde, og disse tolererer han, da disse Folk bør have Lov til at benytte den korteste Vej mellem Hjemmet og Arbejdspladsen, da Kørevejene er meget længere og yderst trælse. Men kørende og ridende skal holde sig til Vejene eller bøde paa Pungen eller Kroppen. Og han foreslaar, at enhver af hans Klitfogder og Arbejdere, der anmelder slige grove Færdselsovertrædere, i Stedet for ellers at faa Halvdelen af den direkte Mulkt for Ufred, som han ikke anser heldigt i nævnte Tilfælde, faar Resten af Dagen fri, mindst en halv Dag, med fuld Dagløn.

Amtmanden bemærker angaaende de seks forulykkede Mennesker, at de var ude for at plyndre en Kulskakt, og under dette Forehavende bar de sig meget uforsigtigt ad. Han syntes ikke om Broderens drastiske Forholdsregler mod, hvad Nutiden vel vilde kalde »Færdselssvin«, der red og kørte, hvor det passede dem. Og deri var Rentekamret enigt. —

I sin Aarsberetning meddeler Sandflugtskommissæren, at de utallige Valnødder af egen og andres Haver, som han dette Aar har ladet nedlægge, har været efterstræbt af Raager og Mus, og Harerne har afbidt de spæde Stængler, men dog har Nødderne klaret sig pænt. I et Kar har han ladet omrøre Birkefrø og Vinterrug og derefter ladet Blandingen udstrø. Klitvipper er lagt paa en stor Strækning gult Sand, gamle og nøgne Sanddriver. Naar Klittaget er kommet godt i Grøde, er det Meningen at plante El imellem Raderne, ligesom nærmest Rønne. I Sdr. Herred, paa Hammeren og Rønne Bys Frihed, vogtes der blot paa, at Sandophobninger ikke faar Lov til at lægge sig.

Og Byfoged Pingel oplyser efter det foretagne Klitsyn henad Jul, at de plantede Skovtræer mange Steder maaler flere Alen i Højde, og at der saa at sige kun er Sandflugt nærmest Stranden. Den Planteskole, Sandflugtskommissæren har anlagt i Dalen ved Holmegaard er næsten ødelagt af den Vandflod, der sidste Foraar fandt Sted, og som efterlod en Masse Sten og Sand. Pingel fryder sig især over de unge Ege. —

I 1829 døde Toldinspektør Lohmann, og P. Jespersen søgte paany uden Resultat Tolderstillingen efter ham. Skønt Rentekamret havde anbefalet ham meget varmt, gik Jespersen dog i Rette med Kamret i 1830, idet han henviser til et ti Aar gammelt Løfte om Befordring. Han vil dog nødig forlade sit elskede Bornholm og den interessante Opelskning af Skov, og han sætter Lid til, at Kamret vil hjælpe ham til lidt højere Indtægt, hvilket nok tillige vil være efter Kongens Vilje, da hans faste Løn ikke indbringer ham, hvad Dagpenge vilde beløbe sig til. Og Hjælp kan ydes ham ikke blot i Penge, men ogsaa i Naturalier, da han hverken har frit Hus, Græsning eller Brænde. (Amtet bemærker dertil, at hvis Bornholms Amtsfond skal deltage i et Løntillæg, saa fraraades et saadant).

Endelig søgte han i 1831 Embedet som Byskriver i Rønne og Herredsskriver i Vester Herred, idet han anfører, at som 25-aarig Jurist havde han Embedet som Byskriver i Neksø og Herredsskriver i Sdr. Herred. Rentekamret anbefalede ham hos Det danske Kancelli for Iver, Flid og Orden i Embedet. Men forgæves. Som et Plaster fik han et ekstra Gratiale paa 100 Rbdl. Sølv foruden det sædvanlige paa 100 Rbdl. efter hvert Aars Udgang. —

Elletræerne er nu blevet saa store og staar saa tæt, at en Udluftning er nødvendig. Jespersen faar da Lov til at hugge 50 Læs, som Amtet foranstalter solgt ved offentlig Auktion.

Sandflugtskommissæren ønsker at foretage en Rejse til Sjælland og Jylland for at se Skovplantning paa Flyvesand og Dæmpning af Sandflugt. Rentekamret hjælper ham hos Kongen til 150 Rbdl. dertil, men Beløbet forslog slet ikke. Han maatte bruge Gratialet ved Aarets Udgang til at dække Underskudet, i hvilken Anledning han bemærker, at paa den Maade har han intet Aarsgratiale faaet for sin Flid.

I Aarets Beretning oplyser Jespersen, at det brugte Ryktag er blevet bundet i Knipper og baaret paa Menneskeryg til Plantestederne. Af Hestekraft er kun brugt et Spand til at trække Sandploven, i hvis Furer der paa jævn Grund lægges Klitvipper.

Alle Veje paa Sanden er indgærdet med Skovtræer, og i de Tider, hvor Arbejdet foregaar, vandrer Sandflugtskommissæren

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

daglig omkring 4 Mil i Sanden. Store Strækninger tilplantes med Fyr, El og Birk.

Harerne mishandler skammeligt hver Vinter Valnød, Kirsebær og Eg ved at afbide Skuddene og gnave Barken. Navnlig mellem Aaerne ved Klavsemøller er det galt. Det betyder ikke, at Træerne fordærves, men at de bliver lavstammede. Han snakker for, at Klitfogderne faar Lov til Aaret om at skyde disse Skadedyr. Og det volder ham Sorg, at Kongen har udlejet Jagtretten paa Sandmarken for en ringe Leje til Byfoged Pingel.

Hegnet er stadigt Sandflugtskommissærens nagende Pæl i Kødet. Det er mange Steder i en sølle Forfatning. Naa, han trøster sig med, at der vil vokse Sans for Markfred frem efterhaanden, og saa vil Hegn jo være mindre nødvendig. Sandflugten kan praktisk talt anses for dæmpet.

Aarets Rughøst paa Sanden indbragte 45 Rbdl. 82 Sk., og Udhugsten af Elletræer beløb sig til 33 Rbdl. 23 Sk.

Tidig Oplysning er godt, utidig kan give Bagslag.

1830. I «Bornholms Avis« Nr. 4 forsøger Jespersen at fortælle Øens Befolkning om Sandflugtsdæmpningen, og hvad der tilsigtes med at opelske Skov paa Sandmarken mellem Rønne og Hasle. Samtidig opmuntrer han til privat Skovanlæg, da Øen er træfattig, og stiller i Udsigt, at Skovplanter kan faas gratis fra Sandflugtsstrækningen ved Henvendelse til ham. Han haaber paa den Maade at kunne vække Interesse for Skovplantning, og hvis han tillige kunde svække noget af det stadig ulmende Had imod sig ved denne Imødekommenhed, vilde formentlig hans Hensigt være opnaaet.

Avisen med sit Indlæg sendte han over til Rentekamret for at underrette dette om sit Forehavende og tillige spørge om Forlov til at uddele Planter til private lysthavende. (Dette fandt Sted baade paa Sjælland og fra Sandflugtsplantagerne i Jylland, hvad Jespersen formodentlig paa sin Rejse havde erfaret). Og han giver sin Forespørgsel en lokaløkonomisk Begrundelse, idet han anfører, at Brændepriserne er stadigt stigende, Kuloptagningerne paa Sorthat er aftagende, og den almindelige Udskiftning, der nu foretages, navnlig i Poulsker Sogn, vil nok med Tiden vække Lysten til at plante Skov, især om Planterne kan faas gratis. —

Rentekamret nægtede imidlertid at give den ansøgte Tilladelse. Skovplanterne skulde blive paa Sandmarken, fik Jespersen at vide. Er der visse Steder rigeligt, saa bør de udplantes andre Steder, for at Skoven snarest kan klæde hele Sandflugtsstrækningen. —

Ved Aarets Udgang meddeler Sandflugtskommissæren, at Rughøsten paa Sanden kun har været ringe, hvorfor han har ladet den høste og tærske til Fordel for Sandflugtsvæsenet. Der er plantet 30.000 El og udplantet 40.000 Fyr. I Efteraaret har der dagligt været beskæftiget 16—20 Folk, og de har daglig plantet 4000 Træer. Klittagsvipperne har været golde, hvorfor der ikke er klippet Vipper. Derimod er der sat meget Klittag paa Sandbankerne. Og Jespersen affyrer følgende Salve: der kunde endda godt undværes en Del Udplantningsplanter til private, da de ellers smides bort til ingen Nytte! —

Storebror Amtmand puffer til ved at indstille, at de overskydende Skovplanter gives fri til Sandflugtskommissærens Disposition, og Jespersen opnaaede da, hvad han attraaede.

1831. Sandflugtskommissæren anmoder i Maj om at faa bevilget Penge til Skovarbejdet, da han har brugt op og meget nødig vil afskedige Folk paa Grund af Pengetrang. Han vilde hellere antage endnu flere. Han har for egen Regning rejst et Laan paa kort Tid for at kunne klare Lønudbetalingerne. Det er ogsaa ufatteligt, at den aarlige Bevilling ikke endnu er ankommen. Rundt om paa Øen er der stor Pengetrang; det høres baade her og der fra Arbejdsfolk: Vi vil arbejde, men kan intet Arbejde faa! Sulte ihjel vil vi ikke! —

Amtmanden bekræfter Kancelliraadens dystre Skildring af den pengefattige Situation paa Bornholm. Ingen har Penge, siger han. Ejendomme paa Land og By sælges til Spotpriser. Daglejerne mangler Arbejde, og Fiskeriet er kun maadeligt. Derimod florerer Tyverier i uhyggelig Grad, hvortil 8 ryggesløse Bornholmere ved Artilleriet er Aarsag. Nogle af disse er udstuderede Tyveknægte, der handler efter Reglen: Jeg har gjort det, men jeg kan ikke gøre for det! Og den Regel har de lært de øvrige. Penge til Arbejdet paa Sandmarken er meget nødvendigt, om der ikke skal afstedkommes endnu større Mangel, end der alt er. —

Og Rentekamret skyndte sig at anvise 300 Rbdl., og i September anvistes Aarssummen, 600 Rbdl.

Senere paa Sommeren ansøgte Sandflugtskommissæren om at faa ansat en fjerde Klitfoged. Han skulde vogte et Distrikt i den nordlige Del af Sanden indtil Blykobbeaaen og navnlig

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

tage sig af Bevoksningen omkring Klavsemøllerne, skære Birkegrene til Koste og lave Optændingsbrænde, og dertil passe paa Tyve, der nu kan skjule sig imellem Ellene og ogsaa gerne vil have fat paa Birkegrene til Kostebinding og Salg. Forældre er slemme til at sende deres Børn ud i Sanden for at stjæle Lyng, fortæller Jespersen. Han har udset en Mand til Klitfogod, en Husmand, der bor bekvemt til Opsynet, og som tænkes lønnet med 12 Rbdl. Sølv foruden frit Brænde.

Amtmanden anbefaler Klitfogden og bemærker, at overalt, hvor der vokser Birke, stjæles der til Kostebinding, og fortæller i den Sammenhæng, at han for nogle Aar siden paa sin Ejendom i Bodilsker lod plante en lille Birkeskov; han glædede sig over dens smukke, ranke Vækst, men Glæden er forbi. Skoven er bogstavelig stjaalen, uden at det har været muligt at opdage, hvem Gerningsmændene har været.

Og Rentekamret bevilger Klitfogden.

I Aarsberetningen fortæller Sandflugtskommissæren, at han har fundet paa at tage sin Hønsehund med paa sine Inspektionsture i Sanden, og det er en god Ide, thi den er fortrinlig til at jage de skammelige Harer, som Byfoged Pingel har altfor billig Eneret til at skyde. Store Strækninger er beplantet med Klittag, og Rug og Kommen i Blanding er dette Aar udstrøet. Han skælder ud paa Bøndernes manglende Hegn, som han i Henhold til deres Fæstebreve ikke ser nogen Udvej til at faa overholdt, hvortil Amtet bemærker, at Hegnsvægringen med Herredsfoged Arboe i Spidsen for Mændene i Klemensker, der vil have Dom i Sagen, stadig henstaar uafgjort.

Og Pingel udtaler efter sit foretagne Klitsyn, at alle Steder, der ikke har kunnet beplantes, er nu belagt med Fladtørv. Marehalmen kappes med Skovvæksterne, og de nøgne Strækninger bliver stadig færre og mindre. —

1932. Sandflugtskommissæren skriver, at saa længe Hegnet er hullet og i ulovligt Stand og der ingen Afgørelse er falden om, hvorvidt Bønderne alene eller sammen med Kongen — eller slet ikke — skal holde Hegn mere, er det let for Høveder at bryde ind paa Sanden og lave Ravage, og for Tyve at stjæle Birkeris, og saalænge lader han skaanselløs alle Kreaturer, der kommer der, optage til Mulkt, skønt han veed, at der idelig klages til Amtet over ham for denne Fremfærd. Som Ejer af 24. Selvejergaard, Sejersgaard, i Knudsker har han faaet tildelt en Jordstrimmel af Sanden for at opnaa en lige Hegnslinje, som

til hans egen Fordel holdes i forsvarlig Stand. Alle de tilgrænsende Lodsejere, som stadig undlader at sætte Hegn eller vedligeholde det, forfølger han. Almegaard og Sandegaard har sat Hegn ved Hjælp af Jordvold og Grøft, Rosmannegaard og Blykobbegaard har sat Stengærde, men ingen af de fire Gaardmænd holder det satte vedlige. Nogle Husmænd har sat Hegn af Staver og Fletværk og holder det. Og for Holmegaard har Jespersen for Gaardens Regning fuldført det af Ejeren ikke færdiggjorte Hegn ved Hjælp af Staver og Fletværk af Ellekviste. Endelig har Baggegaard hegnet. Og alle disse Ejere har faaet større eller mindre Strimler af Sandmarken lagt til Ejendommen ved Hegnets Udretning.

Jespersen er ved Læsning kommen paa den gamle Tanke, at Kolonister kunde virke til Gavn paa Bornholms Udmarker, da de er gode Slidere. Han foreslaar derfor at lade indkalde saadanne Slidere fra Udlandet, der muligvis kunde lære os nye Metoder, f. Eks. til Kulbrydning. I hvert Fald kunde de slide med at kultivere den Del af Sandmarken mellem Rønne og Hasle, der nu er tjenlig til Dyrkning.

Dertil bemærker Amtmanden, at det næppe er Kularbejdere, men et Interessentselskab med Kyndighed i at drive Kulbrydning, der tiltrænges. Han anbefaler, at Broderen vedblivende bruger de bornholmske Daglejere til at plante Skov i Sandmarken, hvad den har viist sig fortrinligt egnet til.

Og Rentekamret bifaldt Amtmandens Snak. —

Sandflugtskommissæren ser med kritiske Øjne paa Byfoged Pingels Jagtleje af Sandmarken. Den er ikke til Gavn hverken for Skovplantningen eller Fredningen, da han lader andre jage og paaser ikke, at disse Jægere skaaner Sandens Vækster. Derimod skaaner Pingel Harerne, der kvitterer for Opmærksomheden ved om Vinteren at afbide de unge Planter. Ironisk bemærker han, at han paa Sanden maa optræde som Politimester over Politimesteren, og det er en umulig Opgave. Hellere end at Pingel beholder Jagtretten vil Jespersen betale den ringe Aarsleje, hvis Rentekamret vil overlade den til ham. Sluttelig istemmer han Klagetoner med Tekst:

Af mine 13 Børn har jeg syv hjemme, og nogle af de øvrige volder stundom Udgifter, saavel som Børnebørnene efter afdøde Forstkandidat Rømer (Jespersens Svigersøn). Han haaber vedblivende at maatte anses værdig til den aarlige Gratifikation. —

Amtmanden finder ikke, at der er Grund til Klage over Pin-

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

gels Jagt paa Sanden. Og angaaende den bekymrede Sandflugtskommissærs Ord om Gratialet former han et Par Sætninger, der bærer den indre Sandsynligheds overbevisende Præg. »Skønt Sandflugtskommissæren er min Broder, tør jeg sige, at hans Iver for Skovplantningen og det daglige Tilsyn tilhest og tilfods er usvækket, trods hans tiltagende Alder. Man siger om ham, at det er et Spørgsmaal, om Kancelliraaden holder mest af sin Familie og sit Hjem eller af hans Plantninger paa Sandmarken.«

De 100 Rdlr.s Flidssølv var rimeligvis sikret i Forvejen. Med Amtmandens Forsikring var de saa gode som en forlods Forskrivning.

Rønne nørre Udmark og et nyt Raadhus.

1833. For at tilvejebringe Midler til et nyt Raad- og Arresthus har Byens fire eligerede Borgere fundet ud, sammen med Byfoged Pingel, at den nørre Udmark, der grænser til Sandflugten, maa kunne gøres i Penge ved at udparcelleres og sælges. Der er blot den kedelige Omstændighed derved, at en liden Vej tværs over den bedste Del af Udmarken af Byen bruges til Sandhentning ude ved Hvideodde i den indfredede Sandmark, hvortil Adgangen sker igennem et Led mellem Udmarken og Sandmarken. Vejen maatte derfor søges lagt om, og et Andragende derom indsendtes gennem Amtet til Rentekamret, hvori der gjordes rede for Omlægningen, der begrundedes med, at en saadan »sandsynligvis ikke lidet vil bidrage til Forhøjelse i Prisen paa de Parceller, som skal sælges til Fordel for et nyt Raad- og Arresthus' Opførelse.«

Kamret var føjeligt og indvilgede i, at Vejen efter Ønske maatte forlægges til at løbe over Sandflugten langs Hegnet mellem Sandmarken og Rønne Udmark til Stranden og langs denne til Hvideodde.

Sandflugtskommissæren meddeler i sin Beretning, at han havde troet, at Kommen blandet med Birkefrø og saaet i behandlet Sandjord vilde give en god Indtægt til Fordel for Skovvæsenet paa Sanden. »Men jeg tog fejl, da den Kommen, der høstes, er saa ringe, at det ikke kan betale sig at afskære den med Segl. Frøet maa altsaa udsaa sig selv og paa den Maade være med til at holde Jordsmonnet grønt og hindre Solen i at udtørre de spæde Birkeplanter, der er sat.

Musene og jeg har delt de efterhaanden i dette Aar lagte

Valnødder saaledes, at der dog er vokset — med de i Forvejen lagte — over 150 Valnødtræer op. Udsæden har intet kostet, da den hovedsagelig stammer fra min egen Have. Jeg vilde gerne, at mine Eftermænd, hvad enten det bliver Sandflugtskommissærer eller Forstmænd, skal finde en god Bestand af Valnød, Hasselnød og Kirsebær i Sandflugtsstrækningen. Jeg kan nu traktere Familien med alle tre Slags, avlet paa Sand. Og med Tiden kan disse Træer maaske give en Indtægt, i hvert Fald vække Glæde paa Vandringen gennem denne Sandskov for baade Rønnebo og Haslebo og andre. Efter en kort Sygdomstid i Foraaret har jeg været svagelig, saa jeg er nødt til at køre omkring.«

Rentekamret udtaler sin gode Tilfredshed med, hvad han har udrettet paa Sandmarken, saavel i Henseende til Dæmpning, som til Skovplantning, og honorerer Jespersen med 200 Rbdlr. Sølv Gratiale.

I Juli 1835 ansøger Sandflugtskommissæren Rentekamret om Konstitution for sin Søn, Hans Kofoed Jespersen, der ligesom Faderen var exam. juris. Faderen var stadig svagelig, og da han var valgt som Deputeret til Provinsforsamlingen i Roskilde, skulde Sønnen bestyre Efteraarsarbejdet i Sandmarken. De sidste fire Aar havde Sønnen lagt sig efter dels Landvæsen og dels Skovvæsen paa Bornholm og Sjælland, og med Amtskonstitution været Faderens Stedfortræder, naar dennes Kræfter ikke slog til. Sønnen var ifølge Amtmandens Udsagn en ualmindelig rask Mand, der var inde i Faderens Metoder til Sanddæmpning og Skovplantning. Sønnen fik bevilget Konstitutionen, men Faderen kom ikke til Roskilde, idet han døde 28. Septbr.

I samme Maaned ansøgte 13 til Sandmarken grænsende Lodsejere i tre Sogne om at faa Hegnet mellem Sandmarken og deres Jorder forsvarligt rejst, saa de kunde spares for Ulejlighed med deres Kreaturer og for Optagelsespengene, naar Kreaturerne gik ind paa Sanden, idet de ansaa Opkrævning af Bøder efter Omstændighederne for ulovlig.

Amtmand Jespersen bemærker, at da Lodsejerne langs Sandmarken er afskaaret fra at benytte Sandmarken efter deres gamle Hævdsret derved, at Kongen har lagt Beslag paa den til Skovopelskning, saa forekommer det ham, at Bønderne er gaaet for nær. Det synes billigt, at Kongen lader bekoste Hegn om Strandmarken, hvis den skal hegnes. Afdøde Kancelliraad Jespersen ansaa det ikke for et absolut Gode at hegne, da Hegnet

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

har været Aarsag til Ophobningen af de meget store Sandmæler ved Grænsen mellem Ud- og Indmark. Og bekosteligt vil et Hegn blive. Amtet kan ikke tilraade det. Derimod tilraades det, at Amtsfonden nu fritages for at betale Halvdelen af Sandflugtskommissærens Løn, som den hidtil har udredet, da man er udelukket fra at faa nogen Gavn af den Skov, der gror op paa Sanden.

Rentekamret afviser imidlertid saavel det af Bønderne som af Amtmanden andragede. —

Den unge Hans Jespersen fortæller ved Aarets Udgang, at Flyvesandet overalt i Sandmarken reelt er dæmpet, saa det ikke mere kan flyve. Derimod er der ved Hegnsgrænsen, baade paa den ene og den anden Side deraf, Fygesand, der vel er dækket, men ikke saadant sammengroet, at Sandflugt er udelukket. Fem Tønder Land, beplantet med 5 og 6 Aars Birke, har lidt saa meget af Sommerens Tørke, at de er gaaet ud og har maattet erstattes med Nyplantning. Der stjæles en Mængde Birkeris, navnlig Sideskud, men ogsaa Topskud; det lykkedes at fange en Tyv, som nu vil faa sin fortjente Straf. De sorte Biller er en Plage for Elletræerne. De angrebne Træer er blevet rystet og paa den Maade befriet for disse Skadedyr, som derpaa uskadeliggjordes. Men det er stakket Frist. Faa Dage efter er Træerne atter vrimlende fulde. Der vil blive taget fat paa at udtynde blandt Ellene, saa der kan komme Vindtræk til at friske op. Mellem Klavsemøller og Hasle, Strækningen, hvor der brydes Kul, lider Plantningerne ikke saa lidt af Færdslen. Og endelig foretager den kst. Sandflugtskommissær et sønligt Hverv: — Om det Gratiale, min salig Fader aarlig fik, atter maatte forunder hans efterladte Enke, da han til Fremme af Sandflugtsdæmpningen og Skovopelskningen satte sit Helbred til derved? Farbror Amtmand anbefalede, og de 100 Rbdlr. anvistes.

Den ny Sandflugtskommissær udnævnes.

1836. Paa Rentekammerkollegiets Forestilling har Hs. Majst. under 8. Marts resolveret: — Vi bifalder allernaadigst, at Opsynet med Sandflugten paa Bornholm overdrages Forstkandidat Carl Fasting med en aarlig Løn af 500 Rbdl. Sølv, at udrede med Halvdelen af Amtsrepartitions-Fonden og Halvdelen af Vor Kasse. Paa sine Rejser befordrer han sig selv uden Godtgørelse. Men der gives ham Tilsagn om at erholde den Gratifikation, som vort Rentekammer ifl. Resol. af 15. Januar 1800 er bemyndiget til at tilstaa Sandflugtskommissærer, som udmærker sig ved Flid og Iver for Sandflugtens Dæmpning. — Det paalægges Fasting snarest med de Bevillinger, der aarligt gives, at faa Sandmarken mellem Rønne og Hasle dannet til en samlet Fredsskov. Og hvad angaar Tilsynet med Sandflugten i Pedersker og Poulsker Sogne samt andre Steder paa Øen, hvor Sandflugt maatte vise sig, skal han sørge for Fred for Kreaturer og for, at der ikke rykkes Sandvækster.

Aarets Bevilling til Skovarbejder gives, som sædvanlig i en Aarrække, med 600 Rbdl., men det er ogsaa sidste Gang. Summerne bliver herefter mindre.

Efter at have overtaget Sandflugtsvæsenet paa Bornholm rejste Fasting ud for at gøre sig nærmere bekendt med alt, hvad der vedrørte Embedet. Han melder, at trods Uhegn om Sandmarken er der ingen Ufred. Han har iværksat en Vandafledning af dens 950 Tdr. Land. Og der luges. Den ved Vandflod ødelagte Planteskole skal lægges ordentligt om saaledes, at den kan forsyne Sandmarken med alle Slags Planter. Og han ønsker tilsendt Frø af Fyr, Gran og Lærk, det sidste fra Kronborg Distrikt, hvis Godhed han kender.

Rentekamret har intet imod, at han anlægger en god Planteskole, blot skal Udgiften dertil afholdes af det Beløb for Aaret, der er bevilget. —

Ved Aarets Udgang melder Fasting, at paa Grund af Mangel er kun plantet 2000 Birke. Anlæget af Planteskolen er begyndt. Til næste Foraars Skovanlæg er gravet over 26.000 Kvadrater, og 12 Tdr. Land vil blive besaaet med Naaletræsfrø af det lovede Parti efter den paa Tisvilde Sandflugt brugte Metode, hvorved Planterne kommer til at indtage en ret sluttet Stand. —

I Klitsynet ved den ny By- & Herredsfoged Garde siges, at Klitfogedhusene er velholdte, men som Branddirektør maa han bemærke, at i to af dem er der ikke Jernkakkelovne, og at Loftet over Køkkenerne kun bestaar af Stængetræer, omviklede med Halm. Skønt Husene ikke er forsikrede i Brandkassen, er det paapegede i Strid med Frdng. af 27/9 1792.

I Tilslutning til denne Udsættelse andrager Fasting da om to Kakkelovne og om, at der maa lægges Loft over de to Køkkener. Udgiften vil andrage omkring 65 Rbdl. Han tilføjer, at Klitfogderne er saa tarveligt aflagte, at de ikke kan paalægges

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

at afholde denne Udgift. I Forvejen vedligeholder de Husene, og det er mer end byrdefuldt nok for dem. —

Amtmand Chr. Jespersen afskediges med Aarets Udgang. Den nye Amtmand Krabbe indstiller ved Beretningernes Indsendelse, at der for det kommende Aar kun bevilges 300 Rbdl. til Arbejdet paa Sanden, da der er 258 Rbdl. i Behold fra 1836. Og den ny Sandflugtskommissær faar den gode Opmuntring, at Rentekamret udtrykker Tilfredshed med hans Arbejde og Dispositioner i det forløbne Aar, som det giver Eftertryk ved at anvise ham 100 Rbdl. i Gratiale.

For *1837* bevilgedes 300 Rbdlr. til Skovarbejdet paa Sandmarken; de to Klitfogedhuse fik Kakkelovne og Loft over Arneilden. Der udsaaedes i Foraaret 100 Pd. Fyr og Lærk, som imidlertid totalt mislykkedes paa Grund af Billeangreb, som Fasting dog haaber paa at faa Bugt med. Der gravedes 1400 Favne ny Grøfter og oprensedes 600 Favne gamle. Kulkørerne voldte en Del Fortræd i den forløbne Vinter. Hvor Vejene overlagdes med Snedriver kørte de uden om i Stedet for at kaste Sneen af Vejen, og 20 Kuske mulkteredes derfor. Fasting rekvirerer 150 Pd. Frø af Naalestammer, og han skal have 12.000 Naaletræer omplantet.

I Lønninger betales de tre faste Klitfogder med ialt 48 Rbdl. Sølv, medens tre midlertidige maa nøjes med 36 Sølvdalere. Der brugtes Materiale til Hegn for 49 Rbdl., Materiale og Arbejde til Veje og Vandledningsgrøfter betales med 47 Rbdl., 2 Bilæggerovne kostede 45 med Opstilling, og Loftet over Køkkener gjaldt 14 Rbdl. Til Skovkulturer anvendtes 200 Rbdl., til Redskaber 4 og til forskelligt 16 Rbdl. Ialt 449 Rbdl.

Fasting fremsætter Sandmarkens Inventarieliste: 14 Spader, 2 Lugejern, 5 Skovle, 3 Hakker, 5 Tornjern, 3 Jernstænger, 3 Bærebøre, 4 Bæretræer, 5 Vandspande, 1 Vandkande, 9 Vogterled, 2 Hængelaase, 1 Baileysk Plov, 1 Hyppeplov, 2 Trillevogne, 17 Planterager, 8 Saariver, 1 Kappejern, 1 Rebline, 4 Bøger og 2 Kasser.

I Klitsynet anføres, at kun Naaletræer kan trives paa Sandflugten. En Mængde Birke og Elletræer, plantet igennem en halv Menneskealder, staar saa usselt, at der slet ingen Sammenligning kan gøres mellem disse og Naaletræer, der alle Steder staar ypperligt. Ved Aaløbene gror dog Birk og El godt. —

I 1838 bevilgedes 350 Rbdl. til Skovarbejdet.

I Anledning af Klitfogedskifte ved Blykobbeaa afholdes

Synsforretning over Huset ved Snedker Anders Jensen og Murmester SørenThorsen, begge af Rønne. Vi faar ved den Lejlighed at vide, at Huset er 17 Alen langt og 9¼ Alen bredt og bestaar af 5 Fag: Forstue, Dagligstue, Kammer og Køkken med Bagerovn. I Stuen Blyvinduer og 2 Heldøre med Klinkefald samt Jern- Bilæggerovn. Til Beboelse bruges 11 Alen og til Stald og Lo 6 Alen af Huslængden. —

I Klitsynet hedder det, at Sandflugt paa Sandmarken er udelukket, men der er sket Sandbrud paa to Ejendomme i dens Nærhed uden at Ejerne dog har villet tage imod Sandflugtskommissærens tilbudte Bistand ved en Dæmpning. De paagældende fik da af Kommissæren Paabud om at foretage den nødvendige Dækning. I Planteskolen udplantedes 39.000 Gran og 8900 Fyr.

Efter Ansøgning tillod Kongen i Februar 1839 efter Rentekammerkollegiets Forestilling, at Klitfogedboligen ved Rønne, med Have, Kreaturfold og Eng, tilsammen 9 Skp. Land, overlades Ejeren af Sejersgaard, Hans Kofoed Jespersen, paa Vilkaar, at han paa et Sted af den Klitfogden til Benyttelse overladte Jord opfører et Hus til ham af Mursten lagt i Kalk, med Egetræs-Bindingsværk, paa muret Fod, med Bredligger og Straatag, alt af Størrelse og Indretning som den Jespersen overdragne Bygning med Sidehus, og at han tilsvarer den nuværende Klitfoged Peter Lund for denne Tjenestetid en aarlig Godtgørelse af 1 Td. Rug for Afsavn af Græsning.

Ifølge en af Rentekamret ført Regnskabsbog fra 1802 til 1841 beløb de samlede Udgifter til Sandflugtens Dæmpning paa Bornholm fra 1819 til nævnte Termins Udløb 13,980 Rbdl. Sølv, hvoraf 1900 Rbdl. var Gratialer.

Sandmarken mellem Rønne og Hasle lagdes i 1844, som dæmpet, under Forstvæsenet.

Vedrørende Sandflugten paa Hammeren skrev Sandflugtskommissær Fasting i Sommeren 1842, at Allinge-Sandvig gør Paastand om Ejendomsretten til hele den Strækning, der udgør Udmarken Hammeren, altsaa ogsaa Sandflugtsstrækningen. Sandflugten er ikke af stor Udbredelse og kan aldrig blive truende for dyrkede Ejendomme. Han foreslaar at godkende Beboernes Paastand, og at Sandflugten og dens Tilsyn overdrages dem, imod at de lader Sandflugtsvæsenet afholde et aarligt Syn, som hidtil er sket.

Hvis Udmarken Hammeren derimod skal anses som rettelig

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

tilhørende Kongen, da bør der ansættes en Klitfoged og Fredning og Sanddæmpning iværksættes. Det vil næppe være vanskeligt blandt Fyrtaarnets Passere at finde et Subjekt, hvem Tilsynet med Sandflugten kan overlades for en aarlig Løn af 16 Rdl. Sølv. Dæmpning bør ske ved Nedlægning af Klittagsvipper og Plantning af Ryktag fra Sandmarken mellem Rønne og Hasle, og Omkostningerne vil antagelig for et Tidsrum af ti Aar blive i Lønning 160 Rbdl. og for Transport og Dæmpning ved Plantning ca. 500 Rbdl. —

Rentekamret skriver i Novbr. 1843 til Domæneforvaltningen, at Sandflugten paa Hammeren i Allinge Sogn, 350 Tdr. Ld., er saa ringe og ufarlig, at man indtil videre lader den skøtte sig selv for at se, om den udbreder sig eller muligvis gror sammen. Og da Allinge-Sandvig Kommuners Bestyrelse har andraget om at kendes ejendomsberettiget til Hammeren, i Betragtning af, at Sandvig forhen skal have været bygget paa Hammerodden, men af Hensyn til Fiskeriet siden flyttedes til Stranden, og paa Grund af, at Hammeren i umindelige Tider af de to Byer har været brugt til Græsgang for deres Kvæg og Faar, — at Retten til Hammeren ved forskellige Lejligheder er tilkendt de to Byer, — at andre Byer er blevet indrømmet Besiddelse af Jord til fælles Brug, og endelig, at det ved den ny Matrikule er forudsat, at Hammeren tilhører de to nævnte Byer, —

> saa har Rentekamret bestemt, at denne Sag skal afgives til Domæneforvaltningen til Afgørelse af, hvorvidt de to Byers Ret til Hammeren skal godkendes i Lighed med Udmarker, som er tilkendt de øvrige bornholmske Købstæder. —

Domænekontoret fandt ikke tilstrækkelig Grund til at indrømme Allinge-Sandvig Ejendomsretten, men de skal som hidtil have uhindret Lov til at benytte Græsningen paa Hammeren.

Hermed er Bornholms Vester og Nørre Herreders Udmarkers Kulturhistorie ført til Ende. Sandflugten, der havde forvandlet Strandmarken til en gold Ørken uden Værdi, er ved Sanddæmpning og Beplantning med Klittag og Skovvækster genforvandlet til Nytte, Gavn og Glæde. Og Hovedæren herfor tilkommer den enevældige Kong Frederik VI og det kgl. danske Rentekammers frugtbare Interesse; men over disse høje Autoriteter staar Manden, der med Tro paa Sagen, Troskab og Sindshu frembragte Resultatet: *Kancelliraad Peder Jespersen!*

hvilken Daad Bornholmerne af et oplyst senere Slægtled et halvt Aarhundrede efter hans Død rejste et Minde i Sandmarkens Skov som et synligt og varigt Udtryk for, at der var øvet en Daad ved ham.

II.

Som ved Jyllands Vestkyst har Sandflugt i mere end et Aartusinde føget ind over Bornholms Sydland ved Dueodde, begravet frugtbar Jord og drevet Beboere bort.

I Lægen J. R. Hübertz: *Aktstykker til Bornholms Historie* (1852) anføres ifølge Breve fra 1548, at Hovedparten af fem Helgaardes Agerland i Pedersker Sogn i Aarene indtil 1520 fordærvedes saa stærkt af Sandfog, at to af disse Gaardes Ejendomme helt forsvandt, medens de tre andre beskadigedes saa meget, at deres Hartkorn nedsattes med omkring Halvdelen, hvorved de reduceredes til Halvgaarde, som det ses af Jordebogen for 1624. De tre halvvejs ødelagte Gaarde var Boesgaard, Maegaard og Tornegaard, medens de to forsvundne Gaardejendomme formodedes at have ligget paa de nuværende Sømarkshuses Omraade. Antagelig har Oversvømmelse fra Øleaaen, bevirket af Sandflugten, været Medaarsag til, at i hvert Fald de tre nævnte Gaardes Jordejendomme halveredes.

Kong Christian III havde i første Halvdel af 1500'erne og Sønnen Kong Frederik II i sidste Halvdel af Aarhundredet udstedt strenge Forbud mod at fjerne Klittag og Marehalm fra Havklitterne overalt i Riget, men uden Resultat, udover maaske lige i Øjeblikket. De øde Strækninger i Landets Udkant ansaas af Stakkelsfolkene ude i det vildene Øde at tilhøre ingen og altsaa et Fristed, givet af Gud Almægtigste til Ly og Bedste for Stakler og Udskud. Og i lange Aarhundreder anvendte disse Ødemarkernes Børn Klitvæksterne til baade at varme sig ved i Hytter og Huler, som til Hustag, Madlavning og Bagning, lige udmærket til ethvert af disse nødtørftige Formaal, medens Kærnerne af de nyttige Vækster, der lignede Rugkærner, brugtes delvis og i Nødstider alene til Brødbagning. At den unænsomme Brug ved Oprykning af Sandvæksterne stedse holdt Flyvesandet aabent, sansede Staklerne ikke. Denne Sædvane var uudryddelig og bragte Klittens Folk mangfoldige Straffe, da Sandflugten i Danmark omsider ved Sandflugtsfor-

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

ordningen af 19. September 1792 befaledes taget under Dæmpning ved offentlig Foranstaltning.

En lokal Følge af de nævnte kgl. Forbud iværksattes af Gaardmand Mads Kofoed i Eskildsgaard i Pedersker 1602, da han paa Søndre Herreds Ting lod forbyde alle og enhver at rive Marehalm fra Boderne i Aaker Sogn til Hellebæk i Pedersker, under Straf som for andet Tyveri; et Forbud, der maa ses paa Baggrund af Frygt for derved at aarsage Sandflugt.

Paa Dueodde Forstrand i Poulsker Sogn havde Flyvesandet fra gammel Tid uhæmmet Tumleplads. Her var høje Flyvesandsbanker, der idelig vandrede og forandrede Udseende, akkurat som paa Jyllands Vestkyst fra Skagen til Husum. Men sjældent knøg Sandet over bagom Strandomraadet, ind over dyrket Omraade. Men det hændte. Og den ene Gang med den anden blev det til, at fire af de nærmest Sandet liggende og mest udsatte Gaarde, Selvejergaardene 23—26 i 1618 havde lidt saa stor Overlast, at de truedes af Katastrofe. Ejerne fik da udstedt et Sognevidne, der godtgjorde, at Gaardenes Rugland og Bygland, deres Enge og Fædrift samt Fiskevand var blevet ødelagt og tildels dækket af høje Sandbanker, og at to af Gaardene nødvendigt havde maattet flyttes for ikke at gaa under.

Sognevidnet med Andragende tilstilledes Kong Christian IV, og efter at kgl. Kommissærer havde beseet Skaderne, bevilgedes en øjeblikkelig Lempelse, der 1630, da den 27de Selvejergaards Ejendom ogsaa var bleven skadelidt, afløstes af en Skattenedsættelse, som 1643 sattes til en aarlig Sum af 22 Daler for samtlige skadelidte Ejendomme.

Sandflugten vedblev. Det kgl. Rentekammer lod med seks Aars Mellemrum foretage Syn over Sandflugtsskader i Poulsker Sogn 1711 og 17 paa Selvejergaardene 29—31 og den 6te Vornedegaard. I de mellemliggende Aar havde de to af Selvejergaardene maattet flyttes. Pladsen, hvor de havde staaet, var udslettet af høje Flyvesandsbanker, medens to andre Gaarde laa helt indeklemt mellem Sandmiler, saa de knapt kunde holdes tilstrækkeligt farbare for Vognfærdsel ind og ud. Og Munkegaard, som i 1618 havde faaet sin Landgilde nedsat til en Tredjedel, fik den nu nedsat til en Sjettedel. De nævnte Selvejergaardes Afgifter nedsattes til Tredjedelen.

Angaande Indhegning af Flyvesandstrækningen ved Dueodde meddeler Gaardejer J. J. Hansen i Poulsker efter Anmodning af By- & Herredsfoged Chr. Jespersen, Neksø (senere Amtmand paa Bornholm) i Oktober 1802, at Sandflugten i det store og

hele driver enten i Havet eller vesten for Dueodde, eller den fyger op over Sandbjergene ind ad Landet til, hvor Sandet lægger sig. Da der hverken haves Sten eller Træ i Egnen, vil en Indhegning blive for kostbar i Forhold til, hvad der ved en Begrænsning af Sandflugten kan vindes. Og den Skade, der forvoldes ved, at Kreaturer optræder i Flyvesandet, betyder ikke nogen Forværrelse i Henseende til Sandflugt. Han mener, at det er bedst, at denne Sandmark bliver liggende, som den hidtil har ligget.

Med denne Skrivelse som Baggrund oplyser derefter Byfoged Jespersen Øens nye Amtmand Mandix om Situationen ved Dueodde. Han oplyser, at den slemme Uvane, Folk fra gammel Tid benytter, efter Høst at lave Aabninger (Gab) i alle Indhegninger, for at Kreaturerne, der slaas løse, kan gaa ind paa Sanden, vil det være meget vanskeligt at hindre. Han har selv en indelukket Løkke i Sanden, som lider derunder. Men han advarer mod at tvinge Beboerne til at lade være at gøre Gab i bestaaende Hegn, selv om deres Høveder under visse Forhold gør Skade. Desværre er Folk tillige slemme til at rykke Sandvækster og Lyng paa Sanden, som de bruger paa Lyren eller i Bagerovnen. Og det er værre. Sluttelig anmoder han om til Oplysning at faa tilstillet nogle Eksemplarer af Forordningen angaaende Sandflugtens Dæmpning i Danmark af 19. Sept. 1792.

Fra 1802 til 1818 var der fuldkommen stille om Sandflugten ved Dueodde. I Sommeren sidstnævnte Aar var Rentekamrets Sandflugtsekspert indtil 1811, Professor i Veterinærvidenskab og Lektor i Botanik, Erik Wiborg, paa en siden 1806 forsinket Ekskursion vedrørende Sandflugten, paa Undersøgelsesrejse til Bornholm, hvorom han i April 1819 beretter til Rentekamret, at Sandflugten i Pedersker og Poulsker Sogne gør ingen Skade. Sandflugtstrækningen tilhører Kongen og bruges af Beboerne til fælles Græsgang. Den kunde bruges til Opelskning af Skov af Birk, El, Fyr og Gran. Men hellere end at tilraade Skovanlæg for kgl. Regning vil han tilraade at overlade Beboerne Sandflugten som Ejendom imod Forpligtelse til at opelske Skov derpaa, idet hver tilgrænsende Lodsejer tildeles sit udmaalte Stykke deraf.

Rentekamret lod Professorens Udtalelse gaa til Erklæring hos den tidligere By- & Herredsfoged i Neksø, siden 1809 Amtmand paa Bornholm, Chr. Jespersen, der udtaler:

.... Hvis Sandstrækningen udskiftedes, vilde det sikkert

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

være nyttigt at fordele den mellem Beboerne med Forpligtelse til at opelske Skov derpaa. Uden Udskiftning kan de maaske nok overtales til at overtage Sandflugten med den omhandlede Forpligtelse, hvis de samtidig faar forelagt det Vilkaar, at de i modsat Fald skal lade deres Høveder bevogte paa Sanden. Skov vil givetvis bringe Beboerne selv og da navnlig deres Efterkommere Nytte og Fordel. Men tvinges de til at overtage Strækningen og dens Sanddæmpning ved at plante Skov, vil det blive mere end vanskeligt at faa Klitfogder, som vil og kan paatage sig denne fornødne Fredning og Orden. Om man kunde bibringe Beboerne den Erkendelse, at det foruden at være en kgl. Naade tillige vil være til deres egen Fordel og Fremtidens Tarv, at Sanden deles og udskiftes mellem dem og beplantes med Skovtræer, men det vil sikkert holde haardt at faa dem til at tro paa Nytten af at forsøge Skovplantning paa Flyvesand.

Og Indhegning af Sandflugten vil blive kostbar, navnlig da for Poulsker, der ingen Sten har. Anbefale Skovplantning ved Forstvæsenet tør Amtmanden ikke paa Grund af Bekostningen, selv om Resultatet naturligvis vilde blive bedre, end hvis Beboerne selv plantede. —

Og den nyudnævnte Sandflugtskommissær paa Bornholm, Kancelliraad Peder Jespersen, erklærer, at Sandflugten ved Dueodde ikke er ham ukendt, da han som Elsker af Jagt ofte har jaget rundt der. Men han siger paa det bestemteste fra i Henseende til, at han skal paatage sig at dæmpe Sandflugten i Sdr. Herred samtidig med, at han skal dæmpe Flyvesandet og plante Skov paa Strandmarken mellem Rønne og Hasle, som det først fornødne; det vil og kan han ikke overkomme; dertil er Afstanden mellem de to Strækninger for stor, og det vil medføre, at det hele Arbejde bliver slet gjort, og det er ham »ligesaa modbydeligt, som det vil være uhensigtsmæssigt.«

I 1820, Aaret efter at Sanddæmpningen var begyndt mellem Rønne og Hasle, havde P. Jespersen været i Skaane, og der havde han i Nærheden af Malmø set en Sandvækst, som Bønderne kaldte Klithavre. Planten bar mange og store Frøkerner. Hvis der kunde faas et Parti deraf til Øen og saas i Sandmarken, som nu er taget under Dæmpning, og formeres her, saa kunde Klithavren maaske til sin Tid overføres til Sydlandets Sandflugt, der vel næppe bliver indhegnet. Thi Klithavren med sit haarde »uædelige« Straa, kan Kreaturer ikke give sig i Lag med.

Hvortil Amtmand Jespersen bemærker, at Dueoddes Sandflugt vil blive for urentabel at hegne, fordi Grunden næppe er skikket til Træplantning, hvorfor en Skov næppe vil kunne komme til at betale Omkostningerne ved et Anlæg. Han foreslaar at stille Sagen paa Sydlandet i Bero, indtil man ser Resultatet af Skovplantningen mellem Rønne og Hasle.

Hvorefter Rentekamret udtaler, at man anser det tilstrækkeligt, at Sandflugtskommissæren indtil videre fører Tilsyn med, at Sandflugten i Sdr. Herred ikke fortrædiges af Kreaturer eller ved Folks Rykken Lyng og Marehalm. Hvilket i Praksis kom til at betyde, at Kommissæren nogle Gange aarligt inspicerede Sandflugtens Tilstand i de 15 Aar, han levede. Og nogen Nytte gjorde denne hans Virksomhed som Bussemand.

I Foraaret 1821 udstedte Rentekamret en Bestemmelse om, af Hensyn til Fred og Orden paa Sandflugtsstrækningen i Sdr. Herred, at de tilgrænsende Lodsejere enten skulde holde deres Kreaturer i Tøjr paa de Græsgange imellem Sandbankerne, som Sandflugtskommissæren anviste dem til Brug, eller lade dem bevogte ved Hyrder. Udenfor de anviste Steder maatte de ikke komme, og kom der alligevel Høveder udenfor, vilde de blive optaget og Ejerne mulkteret.

Da Amtet havde ladet denne Bestemmelse bekendtgøre ved Kirkestævner, blev der Opstandelse blandt Lodsejerne og Fæsterne i og ved Sandflugten. I et Antal af 31 Gaard- og Husmænd gik de sammen for om muligt at faa dette Attentat paa deres hævdvundne Frihed til Græsning gjort til intet eller i hvert Fald mildnet. I et Andragende besværer de sig over den bekendtgjorte Bestemmelse, der vil volde dem ubodeligt Tab, uden at det offentliges Vel vil have ringeste Nytte deraf. Det anføres, at de vil blive nødt til at halvere deres Besætninger, og de vil ikke kunne svare deres Smørskat eller andre Afgifter, bortset fra at en Del vil blive nødt til at gaa fra deres Ejendomme og øge deres Tal, som i Forvejen vanker husvilde om paa Øen. Igennem de sidste 40 Aar har Sandflugten saa langt fra gjort Skade, at det snarere kan siges, at Sandens Bevoksning i de sidste 10—20 Aar er gaaet frem. Marehalm, Lyng og andre Vækster dækker mere nu end tidligere.

Da der saaledes ikke kan være nogen Frygt for Sandflugt, anmoder de om at blive fri for at faa den store Byrde paalagt og faa Lov til at beholde deres Sandmark, som hidtil fra Arilds Tid, til Græsning, idet de forpligter sig til at erstatte den Skade,

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

der vil blive forvoldt ved Sandflugt. Skrivelsen slutter med: — Som fornuftige Mænd indser vi vor Fordel ved, at Sandflugt ikke opvækkes. —

Amtmanden bemærker, at det er rigtigt, at de Ejendomme, der grænser til Sandflugten, er i tørre Somre i en meget slet Situation, hvilket ogsaa er Sandflugtskommissærens Mening; denne støtter tillige Forslaget om at overlade Beboerne Sandflugten, hvilket jo ikke tyder paa, at han frygter for Sandflugtsudbrud. Selv kender Amtmanden Sanden fra Jagtture igennem 30 Aar, og det er let at faa Øje paa, at den er mere begroet nu end tidligere. Det Aar, Professor Wiborg havde taget Sandflugten i Øjesyn, erklærede han, at den slet ikke kunde sammenlignes med Sandflugtsfaren mellem Rønne og Hasle. Han nærede ingen Frygt for Opstaaen af Sandflugt, men hævdede, at Fredning vilde være saa langt det bedste. Fredning er derfor at anbefale, men da Sandflugtskommissæren vanskeligt kan føre et effektivt Tilsyn og det næppe kan tænkes, at der i Egnen kan faas paalidelige Folk som Klitfogder, der ikke ser igennem Fingre med Ufred, saa er det tvivlsomt, om Fredning kan gennemføres. Dertil kommer, at Ejendomsgrænserne mod Sandflugten er meget udflydende. Saaledes viste en gammel Bonde for nogle Aar siden Amtmanden, at hans Ejendom gik langt ind i Sanden, efter at Flyvesandet for godt et halvt Hundrede Aar siden havde begravet den Del af hans Mark, som nu ligger inde i Sanden. Og en anden gammel Bonde, som i de sidste 60 Aar har siddet ved sin Gaard tæt ind mod de højeste Sandmæler, erklærer, at Flyvesandet ikke i den sidste Menneskealder har fortrædiget ham. Og da det ikke lønner sig at indhegne Sanden og Bønderne ikke kan undvære Græsningen, saa foreslaas, at den deles mellem Lodsejerne imod at de freder den i ti Aar. Efter den Tid vil der ikke være nogen som helst Fare for Sandflugt.

Hvorefter Rentekamret krævede en Fredning af Sandflugtsomraadet med Græsgange imellem, anvist og afmærket af Sandflugtskommissæren, og Ansættelse af et Par Klitfogder.

Sandflugtskommissæren svarer hertil, at Sandflugten kan inddeles sognevis mellem de to Sogne, hvis Grænsen kan bestemmes efter Landinspektør Henning Pedersens Forslag, og Fred kan holdes, naar hver Mand holder sine Kreaturer paa egen Grund. Sandbankerne udfor Poulsker er af uhyre Størrelse, saa en mulig Storm fra syd vil kunne fordærve en meget stor Del af Sognet; altsaa maa Sandflugten hæmmes og kraftige Forholdsregler

dertil tages. I og for sig vil Fred alene med Tiden standse Sandflugten, hvis Hvidepil, Lyng, Senegræs, El og andre Vækster, der kan vokse i Sand, vokser til, og de skaanes af Folk og Fæ, thi Flyvesand lægger sig i Læ akkurat ligesom Sne. Dækning med Tang duer ikke, fordi den blæser væk, naar den tørrer, og lægger sig i Driver. Kun faa Gange aarligt kan han overkomme at syne Sandflugten paa Sydlandet, naar Sandmarken mellem Rønne og Hasle skal befordres dæmpet og beplantet.

Rentekamret godkender Synsmaaden, men hvorledes da sikre Fred? Følgende Spørgsmaal opstilles: En Medhjælper for Sandflugtskommissæren? En myndig og streng Klitfoged? Men hvorfra faar man en saadan? En Klitfoged for hver af de tre Sogne: Pedersker, Poulsker og Aaker er ikke at tænke paa! De skulde bo blandt Bønderne og vente alle mulige Ubehageligheder af disse, og der skal bygges Huse til dem og sættes Fold til optagne Kreaturer. Thi det er rigtigt, at de tilgrænsende Bønders Gaarde er slet stillede i tørre Somre, naar Bygget visner bort; da maa deres Kreaturer vanke om i Vinterkulde paa Sanden. Hvis ikke Forsynet af og til sender et Vrag ind paa Stranden, vilde mange af Beboerne snart være færdige, da alt Træværk i deres Huse bestaar af Vragtømmer (som de bjerger ulovligt!)

Sandflugtskommissæren er rede til at afmærke Sandflugtsomraadet og de Steder i Sanden, hvor Bønderne kan græsse, med nedsatte Egepæle. Han holder paa Ansættelse af tre Klitfogder, og da der ikke er Træ i Egnen til Husbygning, maa der købes Huse til dem, da han fra Sandmarken mellem Rønne og Hasle har Erfaring for, at Boligen binder de ansatte Fogder. Et Hus kan nok købes for ca. 100 Rbdlr. med en Have, stor nok til, at der kan indrettes Kreaturfold. Og Lønnen kan sættes til mellem 10 og 20 Rbdl. Sølv til hver. Og hvis han skal have med Sandflugtsdæmpning at gøre paa Sydlandet, maa han have en Overopsynsmand med Ridehest og 125 Rbdl. i Løn. En saadan Mand vil ikke være let for Bønderne at spille paa Næsen, navnlig om han gives en rimelig Chance til at blive Afløser, naar han selv en Gang gaar af. Og for at holde Fogderne til Stadighed paa Sandflugten, vilde det være godt, om der kunde plantes Skov paa alle tjenlige Steder, saa de kunde tjene en Dagløn til den faste Løn for Opsynet. Jespersen mener iøvrigt, at der kun kan være Tale om at give Lov til Græsning, nemlig paa Hundsemyre, der ligger over Sandflugten. Men Sandflugten maa allerførst opmaales og Ejendomsgrænserne fastsættes. —

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

Rentekamret forlanger imidlertid Afmærkningen af og i Sanden sat ved Hjælp af Doeler (opkastede Jordvolde), da der intet Træ er til Raadighed. Disse bør Bønderne selv sætte og vedligeholde under Tilsyn. Landinspektør H. Pedersen skal først optage et Markkort og derpaa Fredningslinjerne. Klitfogder skal vælges blandt de Sandflugten nærmestboende Gaard- eller Husmænd, af de dygtigste, og gives indtil 16 Rbdl. Sølv i fast Løn, hvorimod Opsynsmænd i Henhold til Sandflugtsordningen er ulønnede. —

Sandflugtskommissæren erklærede at have en god Vilje til at efterkomme Rentekamrets Afgørelse. Arbejdet er dog ikke begyndt endnu, og Aarsagen er, at han ikke tror paa et heldigt Udfald af Indfredningen, der jo ikke er gjort med en Bekendtgørelse ved Kirkestævner eller ved at opkaste Jordtuer. Thi Arbejdet vil blive bedømt efter dets heldige Forløb. Og det har vakt Uvilje, at man for Sdr. Herred har valgt en for de paagældende byrdefuldere Fremgangsmaade, end man anvendte og stadig anvender i Vester og Nørre Herreder. Tilmed kan der ikke ventes nogen Medhjælp af en ved Sandflugten nærboende Opsynsmand, naar han ingen Løn maa faa, og ejheller af Klitfogder til højst 16 Rbdl. i Løn, da det der skal til for at bevæge Opsynet til at haandhæve Fredning og Orden, en god Løn, unddrages dem, medens det er uden al Tvivl, at Sognefolkene gerne ser dem tilgode, imod at de ser igennem Fingrene med deres Kraturer. Nu skal tillige Bønderne i disse Sydlandets sandføgne Sogne tvinges til Hoveri ved at sætte og vedligeholde Afmærkningen, medens de Sogne mellem Rønne og Hasle er fri. Derfor har de Grund til Misnøje. Og værre endnu: Ved at paalægges aarlige Bidrag til Amtsrepartitionsfonden kommer Sdr. Herred til at bidrage med Penge til Sandflugtens Dæmpning i Vester og Nørre Herreder. »Men finder man desuagtet, at jeg skal iværksætte Fredningen, da kender jeg min Pligt og følger given Ordre«, slutter Jespersen.

Amtmanden bemærker til denne advokatoriske Venden Kløerne til paa de haardt trængte Naboers Vegne til Sandflugten ved Dueodde, at Løjtnant Kjøller i Svaneke fornylig har fortalt ham, at han har læst en Ansøgning fra Beboerne til Kongen, hvori det hed, at Majestæten, ret oplyst om Sagen og om, at der igennem mange Aar ingen Sandflugtsskade har fundet Sted, umuligt kan ville, at tre Mænd: Kommandanten, Amtmanden og Sandflugtskommissæren, hvoraf den første er Amtmandens Svigersøn og den sidste hans Broder, er enige om at undertrykke Bornholmerne i nærværende fattige Tid og paaføre dem en ulidelig Byrde uden Nødvendighed. Ogsaa ad anden Vej har han erfaret om Vreden mod, at Sandflugten skal fredes. Den eneste Udvej til at gennemtvinge en Fredning mod Befolkningens Vilje er, om de under Militsen staaende Gaardmænd kan udmeldes til Klitfogder, thi saa kan der sagtens skaffes paalidelige Folk til Opsynet, men da disse ellers er fritaget for personlige Ombud, skal de sagtens ogsaa være fritaget for et Sogneombud? —

Rentekamret forlanger, at Sandflugtskommissæren straks skal iværksætte den paabudte Fredning. De under Militsen staaende Officerer og Underofficerer kan ikke forlanges til Ombudstjeneste. Og da den nærmeste Sognefogedgaard ligger en halv Mil fra Sandflugten, skal der opføres en Fold i Sandflugtsomraadet til Arrest for optagne Kreaturer. —

Andragende fra Sognepræst Chr. Mahler, Poulsker.

Han anfører, at Poulsker Sogn som det første har anmodet om at faa Udskiftning af Jorderne bevilget, men at den ikke hidtil har kunnet ske, fordi nogle Udskiftningskort er blevet borte i København. Han formoder, at det vil have meget at sige for den videre Udskiftning af Øens Jorder, hvorledes Beboerne i Poulsker Sogn bliver fornøjet med den forestaaende Jordforlægning. Naar Sognefolkene bestemte sig for Udskiftning, var det, fordi han i Samtaler med disse og med Amtmanden idelig ledede Talen hen paa dette Emne, og begge i Forening hjalp Meningsdannelsen frem.

Nu var der imidlertid forekommet et Tilfælde, som Præsten var bange for skulde vække Utilfredshed og Misfornøjelse. Og Tilfældet er Sandmarkens Fredning. Præsten gør sig til Talsmand for, at hvis Sanden fratages de til denne stødende Ejendomme, hvor de hidtil har haft deres fri Græsning, saa kan disse Beboere ikke holde saa mange Kreaturer, hvorved de foruden andet Tab ogsaa vil miste en Del Gødning. Eller — hvis de skal lade Kreaturerne paa Græs i Sanden bevogte, saa vil baade Folkehold og Bekostning øges. Og endelig har nogle af disse Gaarde noget af deres bedste Jord liggende længere inde i Sognet, og det er de blevet bange for, at de vil miste ved Udskiftning og i Stedet faa tillagt Jord nærmere Gaardene og Sandmarken (som af og til har lidt under Sandflugt).

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

Præsten tilbyder nu velvilligst at paatage sig Sognemændenes Omvendelse til Sandfredning, hvis man kan bibringe ham Overbevisning om, at Fredning er til Bedste for baade Kongen og det almene. Ved at snakke med gamle Mænd i og udenfor Sognet har han imidlertid hidtil kun hørt overensstemmende Udsagn om, at ingen i de sidste 40—60 Aar har lidt Skade paa Grund af Sandflugt, hvorimod Sanden er blevet mere begroet og giver mere og bedre Græs nu end tidligere, hvorfor de ikke mener, at der kan være Grund til at nære Frygt for Sandflugt ved at fortsætte som hidtil. Og disse Udsagn stemmer med hans egne Erfaringer igennem de ti Aar, han har boet i Sognet. Hvis han derfor ikke overbevises om, at Sognemændene og han har Uret, saa vil han af al Magt og Evne virke for, at der intet foretages med Sanden, eller, at det ene rette sker. —

Saa henlaa Sagen til 1823, da Kongen i Marts beordrede indhentet Amtmandens Erklæring om, hvorvidt Flyvesandet i Sdr. Herred er af den Beskaffenhed, at Fredning anses unødvendig, eller — i modsat Fald —, hvorledes en modificeret Fredning til mindst mulig Byrde for omboende vil kunne etableres.

I April 1823 andrager to Gaardmænd i Pedersker, Peder Koefoed og D. Thuesen, og to i Aaker Sogn, Peder M. Koefoed og Peder Ipsen, at den Del af Sandmarken, der ligger mellem Hellebæk i Pedersker og Boderne i Aaker, altsaa for 10. og 11. Vornedegaard i førstnævnte og 27. Selvejergaard og 25. Vornedegaard i sidstnævnte Sogn, i Mands Minde har været brugt og stadig bruges af disse Gaardes Ejere, saavel Græsning til Fægang som Ellekrat til Brændsel, hvorfor de ikke er i Tvivl om, at denne Sandmark tilhører deres Gaarde, og det saa meget mere, som et Tingsvidne af 1603 (der vedlægges) aldeles forvisser dem om deres Paastands Rigtighed. I den senere Tid har de fredet Ellekrattet, dels for at dæmpe det deri værende Flyvesand og dels for at forbedre de fremtidige Brændselsvilkaar i den ellers skovløse Egn. Men nu har imidlertid nogle misundelige Naboer, som vistnok ikke er Amtmanden ubekendte, udspredt Rygtet om, at Sanden tilhører ikke dem, men Kongen. Amtmanden anser dog Tingsvidnets Autoritet og Ægthed for ubestridelig. —

Sandflugtskommissær P. Jespersen bemærker, at Poulsker og Nabosogne fra Arilds Tid uimodsigelig har haft Græsning i Sandmarken, men Spørgsmaalet er, hvilket Onde der er størst:

at forpligte Bønderne til enten at tøjre eller vogte deres Kreaturer, mens Sanden ligger fredlyst — eller at lade Sanden henligge som hidtil. Han mener, at det er et større Onde at lade Sanden skøtte sig selv og et større Gode at frede den. Derfor bør Bønderne paalægges Tøjring eller Vogtepligt.

Amtmanden besvarer Rentekamrets Forespørgsel med, at strængt taget kan Fredning næppe siges at være nødvendig, da Sandflugten vitterlig er aftaget. Men nogen Garanti for, at den ikke kan genopvækkes, kan der paa den anden Side ikke gives. Han foreslaar, at Kongen giver Afkald paa Sandmarken mellem Hellebæk og Boderne, imod at de fire Gaardmænd forpligter sig til f. Eks. i 20 Aar at frede og beplante Sanden med Sandvækster og El..

Hvorefter Rentekamret meddeler, at det ikke anses nødvendigt at frede Sanden i Henhold til Sandflugtsordningen, hvorimod Sandflugtskommissæren et Par Gange aarligt skal inspicere hele Sandmarken. De fire andragende Gaardmænds Paastand om Ejendomsret tages til Følge. —

I 1826 rapporterer Amtmand Jespersen fra en Rejse igennem Poulsker Sandmark, strandlangs, at Søen ved Dueodde siden 1814 har opskyllet saa svære Sandmasser, at omkring 200 Tdr. Land Fladsand er blevet begravet derunder og begroet med Marehalm. Han kan tidfæste det i Erindringen, fordi det var det Aar, der indstrandede en Tømmerladning, hvorom der blev Proces, fordi den drev bort paa Grund af Højvande. Forskellen paa Sandmæler og Landstrækningen mellem da og nu synes han giver et ganske godt Grundlag for en Bedømmelse af Flyvesandets Tiltagen. Ligeledes lagde han paa Rejsen Mærke til, at flere af de højeste Sandmæler ved Duegaarden var aftaget i de senere Aar. Lyngen paa Fladerne mellem Sandmælerne var meget ilde medtaget af Folk fra Snogebæk, der bruger den til at fyre med. Sandemanden (d. e. Sognefogden) er flere Gange blevet indskærpet at føre et strengt Tilsyn og mulktere Lyngranere, men uden at det har frugtet, dels fordi han bor for langt borte og dels fordi Tyverierne foregaar ved Nat. Han anmoder derfor om Lov til at ansætte en rask og agtet Mand til at føre Tilsyn mod en lille Løn af 16 Rbdl. Sølv aarligt.

Dette Ønske faar han imødekommet, og Gaardmand Hans Madsen ansættes.

Halvtredje Aar senere berejste Amtmanden den samme Strækning og meddeler, at Søen ved Dueodde har dannet en

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

Indsø i den flade Sandmark, der er opstaaet efter 1814, og at en Del Marehalm er skyllet væk. Strandtidsel er vokset frem siden sidst, og der er opkastet mere Tang, end han nogensinde tidligere, helt fra sin Drengetid, har set. Det kreperer ham at se, at Sandmarken siden 1814 er bleven omtrent 300 Tdr. Land større østen Dueodde. Fladen er begroet med Marehalm, Lyng, Strandtidsel, Vidier og Pors.. Hvis Opsynsmand Hans Madsen i 10 Aar vil vedblive som han har begyndt, saa vil adskillig Sandflugt være lukket under Laag og begroet. Og hvis Rentekamret vil overlade en halv Snes Pd. Fyr, saa vil han faa Hans Madsen til at udsaa det paa de mest bekvemme Steder, han kan finde. Selv vil Amtmanden lade udsaa Ellefrø.

De 10 Pd. Fyr blev tilstillet, men med Paalæg om, at Sandflugtskommissæren skulde være vejledende for deres Udsaaning, og Amtet skulde advare Folk mod fortsat at rykke Lyng og Sandvækster.

I 1829 lod Sandflugtskommissæren udsaa en halv Snes Pd. Fyr paa nogle egnede Pletter, men tænker iøvrigt ikke paa at plante Skov, inden Freden er bedre sikret. Amtmanden er imod Fredning, fordi et Hegn vil blive for uoverkommeligt. Hans Madsen hindrer Ufred i stor Maalestok og nævner i denne Forbindelse, at han nylig tilhest satte efter fem Mænd i Sanden, der hver kørte afsted med en Trillebør, fyldt med Sække. Da de opdagede, at Opsynsmanden var efter dem, slap de Børene og stak af for dog at redde Skindet, hvilket ogsaa lykkedes. De efterladte Koster fik Hans Madsen Lov til at tage i Besiddelse, som en Opmuntring til stadig Paapassenhed. — Og Rentekamret erklærer, at Skovplantning i Sdr. Herred skal vente, hvorimod der skal sættes større Kraft ind paa at komme til Ende med Skovarbejdet paa Sandmarken mellem Rønne og Hasle. —

Sandflugtskommissær Jespersen beretter i 1830, at Sandflugtsstrækningen i Sdr. Herred har faaet en Udvidelse paa henved 1000 Tdr. Land ved en stor Bugtdannelse mellem Dueodde og Boderne, en Strækning Fladsand, en halv Mil lang fra Huk til Huk. Det besynderlige er efter hans Mening, at Hammers Kort over Bornholm viser, at Landstrækningen allerede var til, da dette Kort optoges. I Mellemtiden har den altsaa ligget under Havfladen. Strækningen ligger saa lav, at den atter synes at maatte gaa under ved Højvande. Mærkeligt er det ogsaa, at langt inde i Fladsandet mellem Hukkens Sandbanker vokser smaa Elle, som efter Sigende skal være tilkørt og nedsat for at

standse Løbesandet, for at man kunde komme til at udgrave et der strandet Skib med Ladning. Med Erfaring fra Sandmarken mellem Rønne og Hasle, hvor Jespersen ved en Hegnsætning konstaterede en 70 Alen bred Bræmme af stærkt pulserende Løbesand, er han af den Mening, at noget lignende er Tilfældet her paa Sydlandet, kun i meget større Maalestok, at Fladsandets Tilsynekomst stammer fra Trykket af de store Flyvesandbakker, og at det er Flyvesand, der fra Bakkerne er skudt ud i Havet. —

Amtmanden derimod mener, at Fladsandet skyldes, at Dueodden af og til forandrer Retning, snart i Syd og snart i Nord, efter som Vind og Strøm driver med Sandet. Fladsandet er i vid Udstrækning begroet med tilflyvende Sandvæksters Frø, der hurtigt er kommet i Grøde.

Forstkandidat, Løjtnant H. Rømer har optaget et Kort over Sandmarken paa Sydlandet, navnlig for at man deraf skal kunne se, hvor mange bekvemme Strækninger der er til Skovplantning, og hvor store. Denne Sandmark er iøvrigt mere end dobbelt saa stor som Sandmarken mellem Rønne og Hasle; den er gennemgaaende lavtliggende og har Læ af de høje Sandbanker og af Landets Terræn i Vest og Nord. Hegn om Sanden er ved at blive overflødig, thi der er en fremrykkende Trang til Markfred, mener Sandflugtskommissæren, og Husmændene i Sandens Nærhed vil nu godt være Klitfogder, ligesom de fornuftige blandt Bønderne begynder at indse Nytten af Skovplantning for at deres Børn kan faa det Brænde, som de selv maa savne, fordi der ikke er Skov i de tre Sogne, der grænser til Sandflugten. Efterkommerne vil velsigne Sandflugtsvæsenet, fordi det sørgede for Skovplantning, som tillige befrier de nærliggende Marker for Sandflugt og Faren derfor, udtaler Sandflugtskommissæren. —

Bror Amtmand trækker Sandflugtskommissæren i Ærmet og lægger ind, at et Skovanlæg i Sydlandets Sandmark vil koste mere end hele Skoven, naar den staar i sin højeste Flor, vil være værd, fordi Grunden er fint, hvidt Sand, der ikke som Sandmarken mellem Rønne og Hasle eller Højlyngen, der er taget ind til Almindingen Skov, er velegnet Skovbund. Og Brorlil, tænk ogsaa paa, at der kan indtræffe Højvande, som f. Eks. i 1814, du husker da Tømmeret drev væk fra det strandede Skib, og der blev Proces ud af det; — sæt, at der er plantet Skov, naar det næste Højvande stiger, ja, saa skyller minsæl alt det, der

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

er plantet paa det flade Sand, i Havet. Amtmanden gaar derefter over til at rose Broderen. »En saa virksom Sandflugtskommissær«, skriver han til Rentekamret, »til Arbejdet som den nuværende, der for at bruge en anden Mands Ord, hellere bider en Finger af sig end forpasser noget.«

Hvorefter Amtmanden peger paa Snogebæk Fiskerleje og siger, at det ligger omgivet af løst Hvirvelsand, men Fiskerne laaver Løkker i Sandet, hegner dem, gøder med Fiskeaffald og Aske, og saar saa Korn og avler baade Korn og Græs. Var det ikke en Ide at anvende den Masse Tang, der aarligt opskylles paa Stranden, til at lægge paa Flyvesandet og derved dække og dæmpe det. Og kan de omboende Husmænd og Gaardmænd ikke passende overlades Sandmarken uden Afgift, men imod at gøre sig den saa nyttig som muligt til Korn og Græs, og hvor dette ikke lader sig gøre, plante Skovtræer eller Sandvækster. Han tror, at de hellere vilde dette end se det store Sandareal under Kongens Haand opelsket med Skov, som de vil være udelukket fra for altid. —

I 1831 oplyser Sandflugtskommissæren, at de udsaaede Fyrrefrø viser, at de kan gro de forskellige Steder. De kan blot ikke bevares fra at blive ædt, saa længe Beboernes Græsningsret taales i saa vid Udstrækning, som den gør. —

Hvorefter Rentekamret paany anmoder Amtet om at erklære sig vedrørende Sandflugten i Sdr. Herred. Amtmand Jespersen svarer, at det navnlig er den megen Færden ved Nattetide paa Sandmarken med Rykning af alle sandbindende Vækster til Brændsel, der gør Skade. Opsynsmand Hans Madsens Virksomhed har i de sidste seks Aar hindret megen Molest i Poulsker Sogns Udmarksdel, hvorved Sandvæksterne har formeret sig. Iøvrigt begynder Sandflugten ved Balka i Bodilsker Sogn og gaar derfra strandlangs til midtfor Aaker Sogn, en Længde af 10 Mil. Bredden varierer fra ca. 500 Alen til 1/4 Mil. Mellem Balka og Snogebæk har Sandflugt ikke i Mands Minde gjort Skade, og det anses ganske udelukket, at der kan opstaa ny Sandflugt paa dette Strøg. Syd og Vest for Snogebæk er der store Sandmæler af løst Sand, der ved Fygning stadig bliver lavere. Hvis der skal foretages noget med Sandmarken fra Statens Side, maa man først komme paa det rene med, hvorvidt Sandflugten igennem den sidste Snes Aar er tiltaget eller aftaget, og i saa Henseende vil Udsagn af Neksøbo være langt værdifuldere end af Folk i Poulsker.

I Tilfælde af Sandens Fredning og Nyttiggørelse maa der først ansættes en Sandflugtskommissær, da Jespersen ikke kan overkomme Styrelsen deraf. Klitfogder bør ikke tages blandt de tre sandføgne Sognes Beboere, thi de vil ikke kunne undgaa at se igennem Fingre med Rykning af Vækster paa Sanden til Brændsel, saa skovløse som disse Sogne er. Men ogsaa Kreaturers Gang i Sanden bliver en meget haard Nød at knække, thi Beboerne vil ikke indrømme, at der sker nogen som helst Skade derved. Men om Beboerne, som flere Gange foreslaaet, maa overlades Sandmarken mod at frede den mod Folk og Fæ, indstilles til ny Overvejelse. Som kongelig Ejendom er den ingen Nytte til, og til Skov duer store Partier ikke. »Jeg for min Del vilde hellere have 5 Tdr. Ld. af Højlyngen til Skovplantning end 100 Tdr. af Sandmarken i Sdr. Herred.« —

I de nærmest følgende Aar hørtes der ikke nærmere om Sandmarken, og de to virksomme Mænd, Amtmand Chr. Jespersen og Sandflugtskommissær Peder Jespersen, glider ud. Sandflugtskommissæren døde 28. Septbr. 1835, og Amtmanden tog Afsked fra Nytaar 1836.

Den ny Sandflugtskommissær, Skovrider Carl Fasting, Almindingen beretter fra sin første Inspektion paa Sandmarken ved Dueodde, at Sandet er meget fint og levende. Der lægges Land til ved opskyllede Sandmasser, der standses af de store Tangdynger paa Stranden. Der maa ansættes Klitfogder og et ordentligt Dæmpningsarbejde paabegyndes. Ifald der opstaar en Søndenstorm, vil Sandflugt kunne ødelægge næsten hele Poulsker Sogn. Hvilket den ny Amtmand Krabbe sammenstemmer i. Men først maa det afgøres, om Sandmarken skal forblive hos Kongen eller overlades til Lodsejerne. —

1840. Fasting meddeler, at Udskiftningen af Poulsker Sogn med Øens største Sandflugt er saa vidt fremme, at Sandflugten kan tages under Fredning, og det vil være gavnligt at faa denne iværksat jo før des heller. Han anmoder om at faa tilstillet Kort over den Del af Sandmarken, der er tilfalden Hs. Majst., for at Forslag til Fredning kan fremsættes.

Amtmand Krabbe bemærker, at Udskiftningen var tilendebragt, inden han kom til Øen, og saavidt han veed, er Grænsen mellem Kongens Del og Lodsejernes paa Sanden ikke siden bleven ændret. —

Under 14. Oktober 1841 overgav Rentekammerkollegiet Sagen om Sandflugten paa Bornholm til Kontoret for Landvæsen,

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

til Afgørelse, med Bemærkning, at det antages, at Flyvesandstrækningen paa Bornholm hører til Kongens Udmark. Undtagen fra Udskiftning og Deling er dog iflg. kgl. Resolution af 30. Maj 1832 de Strækninger, som har særlig Interesse for Staten eller Øen, f. Eks. Arealer med Kul, Cement samt Købstædernes Frihedsjorder. —

I Februar 1842 samlede Carl Fasting Pedersker Sogns Lodsejere, ialt 20 Mand, hos Sandemand Rasch i Eskesgaard, for at de kunde erklære sig om den nu vedtagne Bestemmelse angaaende Sandmarkens Fredning og Beplantning i Sandmarken udfor deres Ejendomme.

Forsamlingen vedtog enstemmigt, at den ingen Paastand i den Anledning havde at gøre, dog at det tillades de Fæstere af smaa Lodder, der bor paa Sanden, at de maa beholde Græsning, hvor en saadan ikke kan skade, da de ellers ikke vil kunne opretholde Livet.

Ogsaa Lodsejerne i Poulsker Sogn, ialt 17, samledes til Møde og erklærede, at de ikke havde noget Dokument, der hjemlede dem Adgangsret til Sandflugtsstrækningen for deres Ejendomme, men da det aldrig har været hverken deres Forfædre eller dem selv forment at græsse og vogte deres Kreaturer paa alle tilgroede Sletter, saa vilde det falde tungt, om denne Frihed nu skulde tages fra dem. De gjorde gældende, at Flyvesandet stadigt gror mere og mere sammen med Lyng og Marehalm, og at ingen mindes nogen Sandflugtsskade. De vilde derfor nære Haab om at blive skaanet for Fratagelse af deres gamle Græsningsret, som de bad Fasting om at lade gaa videre til Rentekamret.

I Juni indsendte Carl Fasting følgende Forslag til Fredning og Beplantning i Pedersker Sogns Sande, der var 1000 Tdr. Land stort. Der er ingen farlige Klitter, og Størstedelen vil gro sammen af sig selv. Den egentlige Sandflugt ligger strandlangs, ca. 400 Tdr. Ld., medens ca. 600 Tdr. Ld. udgøres af Fladsand med oprevne Steder her og der, og paa denne Flade ligger mindst 30 Huse med større eller mindre Sandlodder til, alle beboet af Almuefolk og Fiskere, som intet har imod Fredning og Beplantning. Sandflugten løber langs Skellet til de dyrkede Jorder i Pedersker over en 3/4 Mil lang Strækning. Tre Klitfogder er nødvendige foruden to Opsynsmænd til at se de tre paa Fingrene, og der bør opføres et Klitfogedhus med ca. 6 Tdr. Land til.

En strikt Fredning af Sanden er ikke nødvendig. Den vilde ogsaa være ødelæggende for de mange Familier, der har Sandlodder i Fæste, thi de vilde da miste baade Hus og Græsning og derved bringes til Bettelstaven. De har alle beredvillig indvilget i at hjælpe med til Sandets Dæmpning paa deres Lodder. Overslaget over Klithuset lyder paa 1000 Rbdl., Overslag over Lønninger til tre Klitfogder i 15 Aar à 16 Rbdl. bliver i alt 600 Rbdl., og Udgiften til Beplantning af den levende Sandflugt anslaas til i alt 1500 Rbdl. Tilsammen 3100 Rbdl.

Hovedmassen af Sandflugten egner sig ikke til Skov, hvorfor Skovplantning er utilraadelig. Bredden er tilmed ikke tilstrækkelig til at bryde Vindens Magt igennem en Skov, hvilket er Forudsætning for, at en saadan kan give Udbytte. For at de 3100 Rbdl. i Omkostninger da skal kunne tilbagebetales, foreslaas, at denne Sandmark, naar den strandlangs er bleven tilplantet og Hullerne i Fladstranden er jævnet ud og ligeledes beplantet, om en 10 à 15 Aar udskiftes og deles i passende Lodder til Bortfæste. Strandklitterne dog undtagne.

Sandmarken i Poulsker Sogn indeholder ca. 1100 Tdr. Land og er saaledes Øens største, hvorpaa de højeste Sandmiler findes med de værste Sandflugtskilder. Sandet er meget fint, og saafremt en Storm fra Syd bryder løs og river Klitterne op, som strækker sig lige til den dyrkede Jord, vil hele Sognet være i Fare. Denne Strækning tages derfor først under Behandling.

Lodsejerne i Poulsker har besværet sig over Sandmarkens eventuelle Fredning, som de dog ingen reel Adkomst har til at hindre, ligesom Billighed ikke taler for, at de vedblivende skal have den hidtidige Græsning, da denne netop indebærer et væsentligt Faremoment for, at Sandflugt skal opstaa. De paagældende er for de flestes Vedkommende ret velhavende Gaardmænd.

Sandflugten for Poulsker Sogn har en Udstrækning af 1 1/3 Mil, hvorfor 5 Klitfogder er nødvendige. Der opføres to Klitfogedhuse til to faste Fogder, medens de tre løst antagne fra Sognet aflønnes med kun 12 Rbdl. aarligt. Opførelse af to Klitfogedhuse anslaas at ville koste 200 Rbdl., Lønninger til fem Klitfogder i 15 Aar i alt 1020 Rbdl., og Omkostningerne ved Beplantning af de levende Sande anslaas til ialt 3000 Rbdl. Tilsammen 6020 Rbdl.

Naar Fredning paa den Maade er sikret, dæmpes Flyvesandet ved Plantning af Ryktag og Nedlægning af Klitvipper.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

Der gror en Del Klittag adskillige Steder, hvorfor det meste Materiale til Dæmpningen kan faas i Nærheden.

Vejene igennem denne Sande reguleres og vedligeholdes til Færdslen langs Stranden. Det er muligt, at her kan faas et samlet Areal af 200 Tdr. Ld. til Skov, naar Dæmpningen er tilendebragt. Af Hensyn til Rentabiliteten er det ikke tilraadeligt straks at begynde Skovanlæg. Hvis Hundsemyre Tørvemose tages under fast og ordentlig Behandling, vil man efterhaanden kunne tage Penge deraf til at dække Omkostningerne til Sandflugtsdæmpningen med. Derfor bør det ene Klitfogedhus bygges ved Hundsemyre for at den ene Klitfoged kan have Tilsyn med Mosen og vogte den mod Misbrug og Ødelæggelse, som det er sket med Snogebæk Mose. Naar alle, der kommer for at rykke Lyng i Hundsemyre Mose, bortvises og Neksø Borgere gøres bekendt med, at der for Plukning af Lyng skal betales et ringe Vederlag, kan dette aarligt let løbe op til 4 à 500 Rbdl., og saaledes vil denne Indtægt kunne betale alle Udgifter.

Paa en Del af Sandflugten skal der sættes et forsvarligt Hegn til Fredning af Mosen, og da et Hegn af Jord ikke kan staa sig og der ikke er Skov, saa maa Hegnet sættes af Stenbrokker, hvoraf der er nok. Og et saadant Gærde vil kunne staa i Tid og Evighed, uden Vedligeholdelse. Hegnets Længde er opmaalt til 60 Favne og vil koste 80 Rbdl.

Klitfogedhusene.

Murer Søren Thorsen og Snedker Jensen, begge i Rønne, tilbyder at opføre Husene pr. Stk. for 1006 Rbdl. 88 Sk., 24×12 Alen af Egebindingsværk paa Fod, Væggene muret af Sten og Taget lagt af Straa. Husenes Indretning vises saaledes:

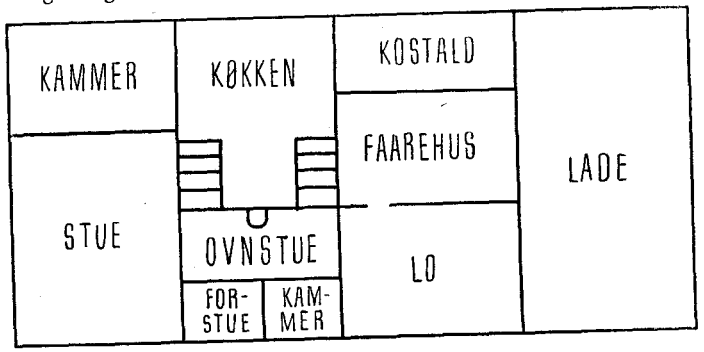

Murerarbejdets Pris 285 Rbdl. 88 Sk. og Tømrerarbejdets 718 Rbdl. 56 Sk.

Naaet saavidt anmodede Rentekamret Amtmand Krabbe om at meddele, hvorvidt de tre sandknøgne Sogne i Henhold til Sandflugtsforordningen af 19. Septbr. 1792 kan paalægges at udføre Sanddæmpningsarbejdet eller om der bør lejes Folk til Arbejdet for Amtsrepartitions-Fondens Regning, alt under Hensyn til, om Dæmpning anses nødvendig for at hindre Sandflugts Opstaaen eller om Flyvesandet kan overlades til sig selv.

Amtmanden maa have haft svært ved at erklære sig til Forespørgslen, thi Kamret maatte rykke for Svaret hele tre Gange, og først efter et Aarstids Forløb, i Oktober 1843, afgik hans Erklæring, hvori det hedder, at Beboerne ved Sandflugten næppe vil anse Fredning og Dæmpning af Sandflugten for ønskelig, naar de derved mister deres hidtil havte Græsning, saa vil de sikkert protestere imod at paalægges Hoveriarbejde i Forbindelse dermed. Han anbefaler Dæmpning ved lejede Folk til at realisere Sandflugtskommissær Fastings Forslag. —

Rentekamret bemærker imidlertid, at der skønnes ikke at være tilstrækkelig Grund til for den kgl. Kasses Regning at dæmpe Sandflugten ved Dueodde fremfor Sandflugten i Landets øvrige Amter, hvor de nærmeste Sognes Beboere — uanset om de er Ejere af nogen Del af Sandflugten eller ej — paalægges at hjælpe med til at dæmpe Flyvesand, og det saavel med Spænddage som Gangdage, naar vedkommende Ejere eller Sogne med Flyvesand ikke selv kan overkomme Arbejdet. Alle Steder i Jylland maa Amtsfondene udrede Omkostningerne. Derfor kan man ikke indlade sig paa at bebyrde Kongens Kasse med Bekostning af Bygninger til Klitfogder, der iøvrigt er noget aldeles nyt, saalidt som alle øvrige Omkostninger i Forbindelse med Sandflugtsdæmpning. Vel er Dueodde Sandmark forbeholdt Hs. Majst. udenfor de øvrige Udmarksjorder, men det er en Følge af Beliggenhed og Beskaffenhed, der byder, at den holdes udenfor Landboernes Brug, dels paa Grund af Sandflugtsfaren ved Færdsel og dels, fordi den ikke er egnet til Græsgang. Det er saaledes ikke dens Værdi, som har adskilt Sandmarken ved Dueodde fra Udmarkerne, men tvært imod dens Mangel paa Værdi, foruden altsaa Hensynet til den almindelige Sikkerhed og Beskyttelse for de tilgrænsende, dyrkede Jorder.

Kamret ønsker derfor, at Amtmand Krabbe underretter det

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

om sine Tanker, hvorvidt det saa i det hele taget er nødvendigt for at beskytte de dyrkede Jorder at foretage Sanddæmpning, eller om Dæmpningen kan overlades til de enkelte Lodsejere, der støder til Sandmarken. Kamret vil i saa Fald indtil videre fritage Beboerne for Arbejdet med at beplante Strækningen, hvorimod Fredning skal overholdes. Og da baade Pedersker og Poulsker har indrømmet, at de ingen Ret har til Græsningen, maa det meddeles dem, at de herefter har at holde deres Høveder borte fra Sandmarken. De ansatte Klitfogder skal have Opsyn dermed og optage de Kreaturer, som træffes inde paa Sanden.

Og angaaende Folk, som har faaet Jord i Fæste i og ved Sandflugten, ønsker man Erklæring af Sandflugtskommissæren om, hvorvidt disse ikke, ved Fornyelse af deres Fæstebreve, kan forpligtes til at beplante til Dæmpning den vestre Del af Sandflugten, altsaa Strækningen mellem Havet og deres Lodder, enten i Fællig eller partsvis, imod at den beplantede Del til sin Tid lægges til deres Fæstelodder, til fremtidig Brug. —

I de tre Sogne gik Snakken om, hvad Resultatet tilsidst mon vilde blive efter al den Skriven frem og tilbage, de store Herrer i København og dem paa Øen imellem, snart i Øst og snart i Vest. Det endte kanske med, at det hele gik i sin Mor igen.

Smaafolkene rykker frem.

Da de smaa Mænd ude i Sandmarken i Pedersker, Sømarken kaldtes deres afsides Omraade, hørte om, at Rentekamret kanske havde noget i Tanke til Bedste for dem, enedes de om allesammen, alle 30 Husmænd og Fæstere, at være ude om sig. De ansøgte om at faa hele Sandflugtsstrækningen udfor Pedersker Sogn i Fæste mod Forpligtelse til at frede den og efter Evne beplante den med Sandvækster, hvor det behøvedes, mod at der tillodes Tøjring af deres Kreaturer paa de Steder, hvor der ikke var Sandflugt. Den forlangte, ubetingede Fredning er ikke alene haard, men unødvendig, og den vil gøre det umuligt for dem at holde sig græssende Høveder og medføre deres totale Forarmelse. Og da Kammerkollegiet nu har erkendt, at Sandmarken ingen Værdi har for Staten, og at den paabudte Fredning kun har den Hensigt at sikre de til Sandmarken grænsende Marker mod at overfyges derfra, saa vil denne Hensigt lettest opnaas ved, at hele Strækningen deles i lige saa mange Lodder, som der er Huse i og ved Sandomraadet, i Fæste. For-

delingen af Fredningen og Beplantningen skal de nok selv ordne imellem sig under Fastings Overtilsyn. —

Fasting anbefaler Fæsternes Ansøgning. Men der er to Individer paa Sanden uden at have Fæste. De maa gaa ind som Fæstere for at kunne være med og deltage i den Deling, som maa følge efter Sandens Behandling. Ogsaa Amtmand Krabbe anbefaler og foreslaar, at Fæsteafgiften ikke forhøjes, inden Udskiftning af Sandlodderne er foretaget.

Derpaa oplyser Sandflugtskommissæren den nye Amtmand om, at til Sandflugten mellem Rønne og Hasle fra Begyndelsen i 1819 og til Dato er alle Udgifter blevet afholdt af Kongens Kasse, ligesom de tre Klitfogedhuse er opført for samme Kasses Regning. Det vil derfor ikke blot være højst vanskeligt at overbevise Folkene i Sdr. Herred om det rimelige i, at der gøres Forskel, men det vil volde aabenbar Misnøje, hvis de skal gøre Hoveri til Sandflugtens Dæmpning. Og der vil næppe kunne udrettes noget paa den Maade. Lejede Folk maa betales af Amtsfonden. Men da Fonden jo i Tiden er saa belemret med Udgifter, at den vanskelig kan bære øgede Udgifter, saa foreslaas, at Sandflugten i Poulsker Sogn, den egentlige Dueodde Sandflugt, stilles i Bero, indtil Fonden kan magte Bekostningen til Dæmpning der. Og indtil der er faldet Resolution paa Andragendet fra Fæsterne paa Sømarken i Pedersker, maa ogsaa der Tiden ses an.

Overdrages Sandflugtens Behandling til disse Ansøgere, maa der jo siden en Udskiftning til, som deler den tillagte Jord paa den Maade, at hver Lodsejer faar en Lod i Nærheden af Huset og en anden langs Stranden, og begge Lodder vil da blive vogtet mod Ufred. —

Rentekamret afgjorde derefter Sagen derhen, at Sandflugten i Poulsker indtil videre fredes ved, at der ingen Græsning maa finde Sted, og at Arbejdshoveriet i Medfør af Sandflugtsordningen ligeledes indtil videre stilles i Bero. Der ansættes to nærboende Klitfogder, som uden større Ulempe for deres egen Bedrift kan føre Tilsyn og optage de Kreaturer, der kommer paa Sanden, til Mulkt.

Ogsaa Sandflugten i Pedersker skal fredes, men de Husmænd uden Fæste, der bor paa Sanden, kan tillige med Fæsterne tildeles passende Strækninger til Brug, dels ved Husene og dels Udlodder, paa følgende Vilkaar:

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

1) Fæsternes Fæstebrev gives en Paategning og nye Fæstebreve paaføres Kamrets Resolution om Lodder.
2) I Stedet for Afgift af Lodderne skal der beplantes visse Strækninger med Marehalm.
3) Lodderne skal fredes mod fremmed Ufred og løse Kreaturer. Under Græsning paa begroede Steder skal Dyrene holdes tøjrede.
4) Fæsterne skal lægge Vind paa Træplantning, især ved Husene.
5) Sandflugtskommissæren fører Overtilsyn med Loddernes Behandling og Fredning.
6) Udskiftning og Deling af Lodderne skal finde Sted efter Samraad med Sandflugtskommissæren og Amtmanden.

Angaaende Pedersker-Projektet tilskrev Rentekamret Landinspektør, Krigsassessor Henschell, der var beskæftiget med Udskiftning paa Øen, at de paagældende Husmænd og Fæstere er tilstaaet hver fra ti til tyve Tdr. Land af Sandmarken, og han anmodes om at foretage Udskiftningen og Delingen saaledes, at hver Mand faar en passende Lod af regulær Figur af hans hidtil hafte Jorder eller tilbørligt Vederlag for eventuel Afstaaelse af et Stykke af Sandflugten, der afsættes i Marken og paaføres Matrikulskortet. —

Efter denne Afgørelse kom de to Gaardmænd i Pedersker, Hans Kjeldsen, 30. Selvejergaard, og Jens Hansen, 5. Vornedgaard, med en Ansøgning om ogsaa at maatte være med og faa en Andel i Lodderne paa deres Sandmark, da deres Gaarde altid har nydt upaatalt Græsning derpaa, og ved Køb og Salg af Gaardene har der altid været taget Hensyn til denne Græsningsret. De anfører, at da Husmændene gik sammen om deres Andragende, vilde de have været med blandt Ansøgerne, men der blev lagt dem Hindringer i Vejen derfor, saa de maatte trække sig tilbage. Der blev saaledes sagt, at dersom der kom Gaardmænd med, kunde det let ske, at Rentekamret vilde ræsonnere, at Sandmarken saa maatte være bedre end den virkelig var. Men det er jo muligt, at det kun var en Skingrund for at udelukke os, skriver de.

Ifølge en af Sandemanden i Pedersker foretaget Angivelse var der i Pedersker 9 Fæstere, hvis Ejendomme grænsede til Sandmarken, 17 Fæstere, hvis Ejendomme laa inde i Sandmarken, og 8 Selvejerhuse, ligeledes inde i Sanden.

Fasting anmoder om at faa ansat endnu to Klitfogder, da

Arealet er uoverkommeligt for de to i Forvejen ansatte Fogder at overfare daglig. Og han faar dem bevilget.

I Marts 1845 mødte Landinspektør Henschell sammen med Sandflugtskommissær Fasting paa Sandmarken i Pedersker for at udmaale og dele den i Lodder til Husmændene. Henschell beretter, at foruden 41 Husmænd mødte følgende Gaardmænd: C. P. Holm af 13. Selvejergd., og Peder Ibsen, samt Husmændene Peder Madsen og Ths. Bejer, Fæstere under Eskesgaard, med deres Husbond, Kaptajn Rasch, og de begærede alle at faa tildelt Lodder i Sandmarken paa samme Vilkaar og Betingelser som Husmændene. Desuden har to Gaardmænd, Hans Kjeldsen og Jens Hansen, skriftlig anmeldt Begæring om Lodder. —

Rentekamret havde intet imod, at andre end de, der har ansøgt om at tildeles Lodder i Pedersker Sandmark, fik tildelt Lodder, blot det sker paa samme Vilkaar. Loddernes Størrelse, 10 til 20 Tdr. Land., er ikke sat af Rentekamret og maa gerne rette sig efter Ønske og Ejendommens Beliggenhed, efter som Landinspektør og Sandflugtskommissær i Samraad finder bedst. Og efter Landinspektør Henschells Forslag bifaldes, at 102 Tdr. Land østen Øleaa gives i Fæste til Ejerne af 13. og 15. Selvejergaarde samt Vornedgaarde, der grænser til de to Selvejergaarde, fjernt fra Husmandslodderne. Til 30. Selvejergaard og 5. Vornedgaard maa tillægges 6 Tdr. Land til Regulering af Skellet mod Sandmarken. Hvis de to Husfæstere under Eskesgaard vil have Lodder udlagt og det ikke kan ske uden Ulempe for dem og Husmændene, der er Kongens Arvefæstere, maa det bero paa de øvrige Lodders Deling, om og hvor Lodder kan udvises dem, og under hvilke Vilkaar de kan faa, da de er Fæstere af privat Jord. —

I Efteraaret 1846 blev 20 Tdr. Land Skiferbrud paa Pedersker Strand, ved Øleaaens Udløb, udlagt.

Fasting beretter i 1847 det rosværdige i, at to af Fæsterne paa Pedersker Sømark, Johan Clausen og Anders Johnsen, uden Opfordring har paakørt deres tildelte Lodder 30 Læs Tang, til Dæmpning og Forbedring. Og han foreslaar, at de til Opmuntring tilstaas hver 5 Rbdl. for deres efterfølgelsesværdige Eksempel. Rentekamret udtrykker Tilfredshed dermed. Derimod var 10 andre af Arvefæsterne gaaet udover deres Beføjelse, idet de havde gravet Fladtørv i Sandlodderne. Fasting mulkterede hver af dem 1 Rbdl., som blev betalt uden Ophævelser.

Iøvrigt holdtes god Justits i Henseende til Fredning. Der op-

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

toges dette Aar paa Sandmarken 15 Heste, 22 Unghøveder, 39 Faar og 36 Gæs, hvilket gav i Mulktindtægt 26 Rbdl. 76 Sk., til Ligedeling mellem Anmelderne og Sandkassen, der administreredes af Amtstuen og tilhørte Amtsfonden. Fastings Løn var 200 Rbdl. Sølv, og de fire Klitfogder oppebar hver 16 Rbdl. Sølv. Fasting fik desuden efter hvert Aars Udløb for Flid 100 Rbdl i Gratiale i Henhold til kgl. Bevilling af 15. Jan. 1800.

I Maj 1848 meddeler Landinspektør Henschell, at Udlodningen af Pedersker Sandmark er tilendebragt, idet han medsender Fortegnelse over Lodtagere og Matrikulskortene. Og Fasting indsender Udkast til Betingelser og Vilkaar, under hvilke Sandlodderne overlades Husmændene i Sognet i Fæste i Henhold til Kammerskrivelse af 14. September 1844. Udkastet godkendes, hvorefter Amtet udsteder de nye Arvefæstebreve. —

Den gamle Tid med kgl. Enevælde og ministerielle Kollegier forsvandt med Grundlovens Givelse 5. Juni 1849, midt under Krigen, og vi hører ikke om Sandflugten paa Bornholm før i 1863, da Amtmand Wegener meddeler Indenrigsministeriet, under hvilket Sandflugtsvæsenet nu hørte, at Staten ejer Strandmarken mellem Rønne og Hasle, hvoraf Strækningen udfor Nyker og Knudsker er overladt Kulmineinteressentskaberne, og hvor der findes mange blottede Sandflugter. De af Staten bortarvefæstede Lodder i Poulsker og Pedersker Sandmarker har Fæsterne Pligt til at holde dæmpet eller i Tilfælde af opstaaet Sandflugt at beplante de opbrudte Steder med Klittag — indtil 12 Dage aarligt skal hver Fæster, om forlanges, arbejde med Sandplantning. Arvefæsterne i Poulsker skal hver bringe et vist aarligt Areal af Sandflugten under Skovkultur, medens Mændene i Pedersker kun har Paalæg om at plante Træer ved deres Huse. Tilsammen taget taler Situationen mest for at beholde en skovkyndig Mand som Sandflugtskommissær. Dette er ogsaa udtrykkelig bestemt i Arvefæstebrevene, at Sandflugtskommissæren fører Overtilsyn med disse Sandlodder, hvorfor det er i Statskassens Interesse, at der haves en saadan kyndig Bestillingsmand. —

Efter at have overvejet Sagen tilskrev Indenrigsministeren sin Kollega Finansministeren, at Sandflugten paa Bornholm er saa vidt fremmet, at Dæmpningsarbejdet hører op, hvorfor de aarlige Summer dertil paa Finansloven kan udgaa. Ministeren antager, at det er rigtigst, at de paagældende Strækninger overgaar til Domænevæsenet. Og saafremt Finansministeren er enig med ham heri, vil Sandflugtskommissæren og Klitbetjentene blive afskediget og udgaa af Indenrigsministeriets Budget.

Finansminister Fenger mener imidlertid, at det vil være en betænkelig Sag at afskedige disse Folk, efter som Forstraad Råggenbau har berettet, at der atter er udbrudt Sandflugt paa Steder, hvor den har været anset for dæmpet. Bortfalder nu Tilsynet, vil der derfor opstaa Fare for, at der opstaar Sandflugt endnu flere Steder. Vil Indenrigsministeren desuagtet opgive Tilsynet, kan det dog ikke blive Finansministerens Sag at overtage dette, da de Kongen tidligere tilhørende Strækninger i Pedersker og Poulsker alle er bortarvefæstede. Fæsterne maa da selv overtage Ansvaret, hvilket formodentlig ogsaa indeholdes i deres Skøder. —

Sandflugtsvæsenet overdrages derefter til Landbrugsministeriet med Opgave at aflevere de dæmpede Arealer til Grundejerne og paalægge disse Ansvar for dem. —

Amtet paalægger derefter i Maj 1864 Amtsforvalteren at føre Tilsyn med Arvefæsternes Sandlodder i Poulsker og Pedersker, og han, sammen med Herredsfogden, skal foretage et aarligt Syn over Tilstanden paa Lodderne. Men desuden maa der et stadigt Tilsyn til, hævder Amtmanden overfor Indenrigsministeriet, da der alene sidste Aar mulkteredes 13 Personer for ulovlig Tørveskæring, Forsømmelse i Henseende til deres Pligtplantning, og for at have græsset Kreaturer paa ulovlige Steder. Men da Sandflugtskommissæren er afskediget, foreslaas Skovrideren i Almindingen til Bestillingen mod et Honorar af 50 til 100 Rdlr. aarligt, og en Klitfoged til Ordenens Opretholdelse.

Indenrigsministeriet fastholder dog sin Afgørelse angaaende de foretagne Afskedigelser, idet man henholder sig til Arvefæstebrevenes Paalydende vedrørende deres Pligter mod Sandflugten. — Og samtidig meddeler man Amtet, at Sandflugtsstrækningerne overgaar til Domæneforvaltningen.

Fra nu af falder der Ro over Forholdene paa Sandmarken i Sønder Herred. Sagen har fundet sit endelige Leje. Med et Dokument af Juni 1877 afsluttes Skildringen af denne Sandmarks Kulturhistorie.

Ejeren af Arvefæstelodden Matr. Nr. 118 B af Pedersker Strandmark havde ansøgt Finansministeriet om, at Vilkaarbestemmelsen i hans Skøde maa for tre af dens Poster udgaa.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

Disse Poster omhandler Ejerens Pligt til Naturaliearbejde til Sandflugtsdæmpning og en indskrænkende Bestemmelse vedrørende Loddens Benyttelse. Og Aarsagen til, at han ønskede Posterne slettet, var, at Østifternes Kreditforening, i hvilket han havde søgt optaget Prioritet i Ejendommen, havde krævet de nævnte Poster slettet som Betingelse for at yde Laanet.

Ministeriet anførte dertil, at det i 1850 blev overdraget Øens Amtsforvalter og Sandflugtskommissær i Forening at forhandle direkte med Ansøgerne til Lodder i den 668 Tdr. Land store Pedersker Strandmark paa de Vilkaar, som Hensynet til Sandflugten nødvendiggjorde. Den aarlige Afgift skulde først udredes efter 20 Aars Forløb. Det lykkedes Forhandlere og Ansøgere at komme til Enighed, og baade Finansministeriet og Indenrigsministeriet godkendte Resultatet. Og i 1863 erklærede de samme to Ministerier det ufornødent længere at bekoste noget Slags Kulturarbejde paa Arealet, hvorefter det lønnede Tilsyn inddroges, og det bestemtes, at Amtsforvalteren og Herredsfogden skulde overtage det aarlige Tilsyn. Og da Arealet efter den ny Lov af 23. Marts 1867 angaaende Sandflugtsvæsenets Indretning ikke kan betragtes som Statsforetagende, men henhører under Amtets Tilsyn og Bestyrelse, saa kan der ikke være Grund til for Arvefæsternes Vedkommende at opretholde de omhandlede Poster, der saaledes kendtes ude af Gyldighed.

Indenrigsministeriet korresponderede derefter med Amtet videre om Sagen, som resulterede i, at Amtsraadet i 1878 stillede Forslag om, at der for dettes Regning skulde ansættes en Klitfoged, der under Tilsyn af nogle Amtsraadsmedlemmer skulde vogte Orden og Fred og især paase, at Fæsterne holdt Sandet under Dække og i det hele behandlede Arealet paa forsvarlig Maade. —

En ny gravform fra Bornholms ældre jernalder

Af *Ole Klindt-Jensen.*

Trods de mange arkæologiske undersøgelser på Bornholm lykkes det nu og da at finde ukendte oldsager. Gravformerne har så at sige aldrig været overraskelser; men en sjælden gang får vi uventede fund.

Ejendommeligt nok har man tidligt været opmærksom på den ene af de her omhandlede grave. Under nr. 2 i sognebeskrivelsen af Rø anføres i forbindelse med en røse lige ved klippekysten »3 smaa opretstaaende Stene i en Trekant ved Højens Fod.« Det var ved at grave omkring disse, at fisker Charles Andersen, Stammershalde, fandt en ejendommelig stenlægning. Gennem en anden interesseret mand, maskinmester Kr. Kure, og Bornholms Museum sendtes meddelelse til Nationalmuseet, der ved undertegnede påtog sig den videre undersøgelse. Foruden de nævnte to Stammershalde-boere kom fisker Jørgen Marcher til bistand. Der var en levende interesse og en nænsomhed over for fundene, som man ikke ofte ser. Tager man dertil gravenes skønne beliggenhed, på et lille plateau over de stejle strandklipper, mellem roser og lyng, forstår man vist let fornøjelsen ved at gå i gang med en sådan opgave.

Blottet ved udgravningens begyndelse var en stenring af vandslidte granitsten, 20—30 cm brede og lidt længere. Ringens indre diameter målte ca. 130 cm. Midt i lå i øst-vestlig retning en

www.vang-hansen.dk

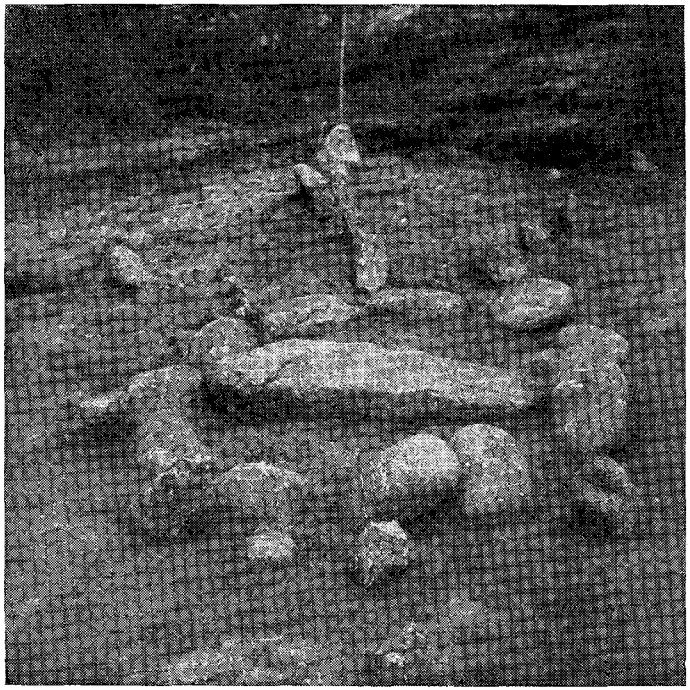

Fig. 1.

slank firkantet spaltet granitsten, 124 cm lang, øjensynligt væltet (fig. 1). Ved at afdække det omliggende stykke fremkom stenrækker, udgående i alle retninger og sluttende i en større vandslidt sten. De indre er sædvanligvis små og skarpkantede. Der var 9 rækker eller »stråler«, alle afsluttende 3,4 m fra midtpunktet af stenringen. Anlægget havde en regelmæssig form, og kun de to vestlige rækker var lidt forskudte, ellers lå alle sten på plads (fig. 2). Dog må det antages, at den slanke sten i midten og strålernes endesten har stået op.

Inden for stenringen viste der sig at være fyldskifte, og knap 40 cm under overfladen fremkom en brandplet, ca. 90 cm i diameter, 30 cm tyk. I det vestlige hjørne lå en lille sammen-

www.vang-hansen.dk

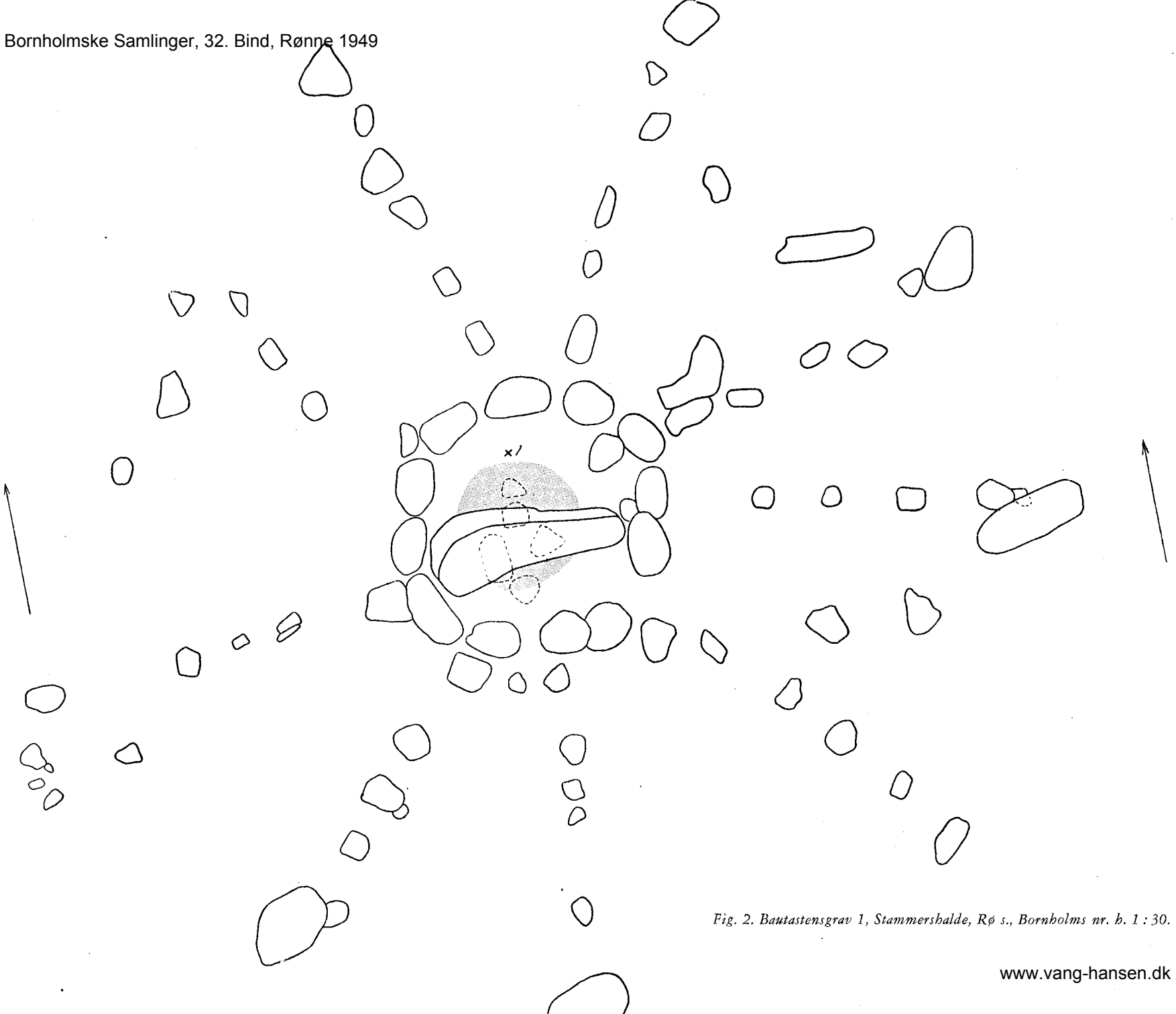

Fig. 2. Bautastensgrav 1, Stammershalde, Rø s., Bornholms nr. h. 1 : 30.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

trykt hankekop med skarp side, bunden øverst (fig. 3—4). I brandpletten fandtes endvidere nogle få sten.

Ejendommeligt nok lå over selve brandpletten, 28 cm under overfladen, en lille trekantet mikrolit (modhage til pilespids) fra ældre stenalder. Den må være opkastet tilfældigt med andre flintspåner fra et ret fundfattigt kulturlag i sandet. Ved prøveundersøgelser andre steder på plateauet viste sig stadig spredte flintspåner i sandet, men ingen egentlige spor efter bebyggelse.

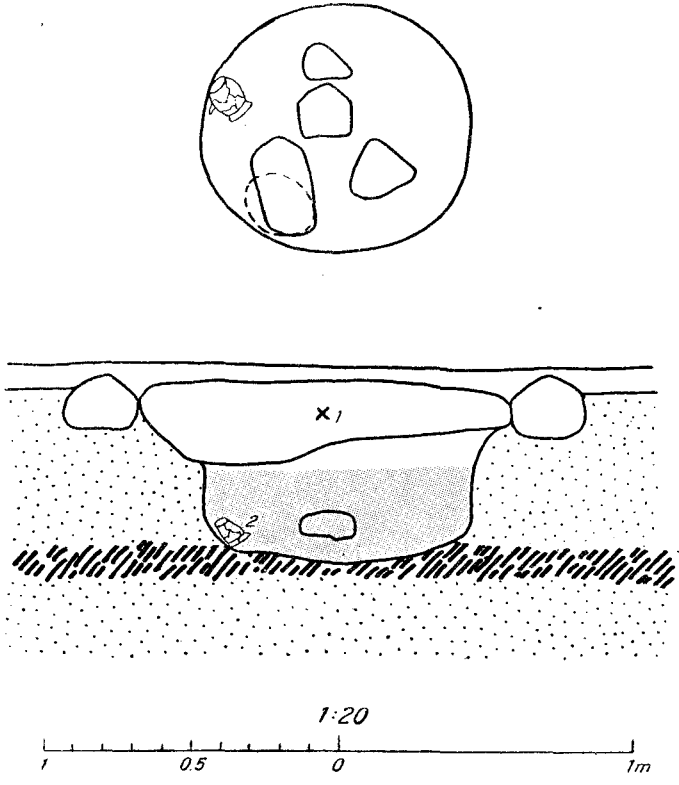

Fig. 3. Bautastensgrav 1, Stammershalde, Rø s., Bornholms nr. h. Snit, vandret og lodret, gennem selve graven.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

Der synes at have været et værksted og formentlig en fangstplads i ældre stenalder på et tidspunkt, da vandet har stået højere (ret højt oppe på klippeafsatsen var rullede sten). Havet er gået ind til plateauet i en bugtning. Et klipperev lige uden for gav beskyttelse i hårdt vejr.

Lige op til den omtalte grav har ligget endnu en bautastensgrav. Den har dog ikke haft nogen strålekrans, men kun nogle få sten lige om bautastenen. Denne var ret svær, 1,2 m lang, og sad delvis nede i brandpletten (fig. 5). Brandpletten under stenen målte 85 × 32 cm. Den rummede i vestdelen en forbrændt romersk mosaikperle.

De to grave restaureredes således, at bautastenene rejstes i midten af anlæggene, ligesom de yderste sten i strålerne sattes på højkant. Derimod rørtes ikke de øvrige sten (fig. 6). Man

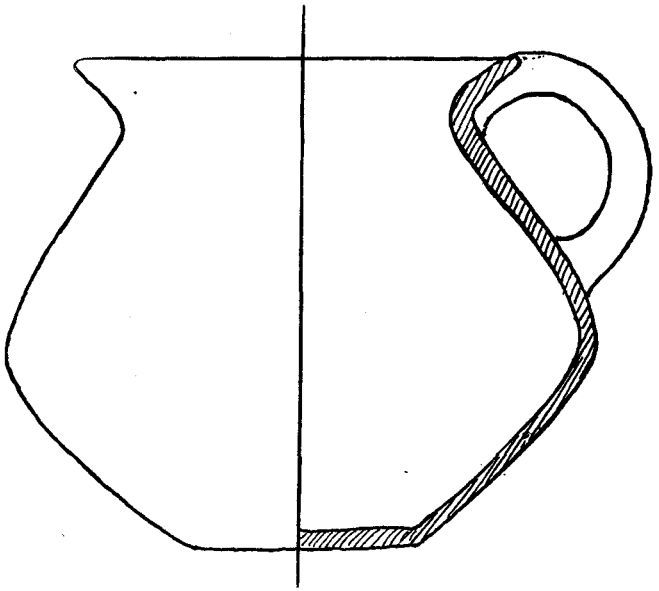

Fig. 4. Stammershalde, fra grav 1.

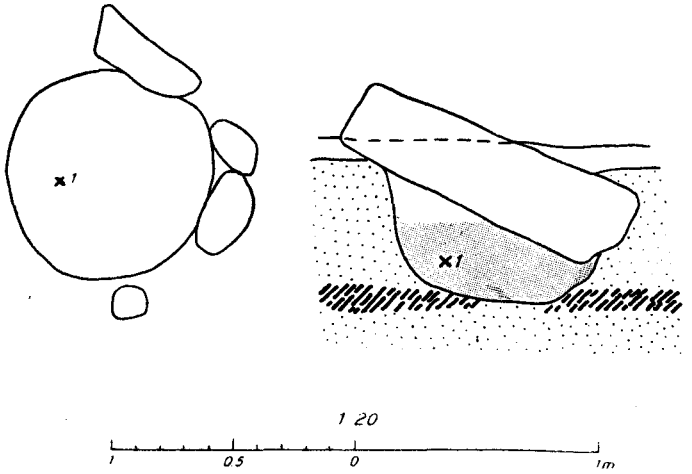

Fig. 5. Bautastensgrav 2, Stammershalde, Rø s., Bornholms nr. h. Snit, vandret og lodret, gennem graven.

kunne måske tro, at bautastenene har stået ved siden af stenkresene; men det er rimeligt at formode en central placering på grund af den overordentlige regelmæssighed. Dertil kommer, at vi i J. A. Jørgensens sognebeskrivelser af Bornholm har bevaret flere tegninger af nu forsvundne mindesmærker, der minder om Stammershaldegravene. Det er rundkrese af mindre sten, og i midten står en bautasten. Umuligt er det derfor ikke, at der i virkeligheden har været flere gravanlæg af denne art på Bornholm.

Oldsagerne viser tydeligt nok anlæggenes alder. De tilhører den romerske jernalder, tiden lige efter Kr. f.

Det er ikke let at finde paralleller til gravformen uden for Bornholm; omend der er utvivlsomme lighedspunkter med svenske gravanlæg. Bautastene over brandgrave er ret almindelige i Uppland (cf. Fornvännen 1939, s. 1 ff.; 1944, s. 83 ff, 1946, s. 193 ff.). Strålemønstre, som ganske vist afsluttes i en ydre ring, kendes bl. a. i Östergötland (A. Nordén, Östergötlands järnålder I, 1929, s. 25 ff.).

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

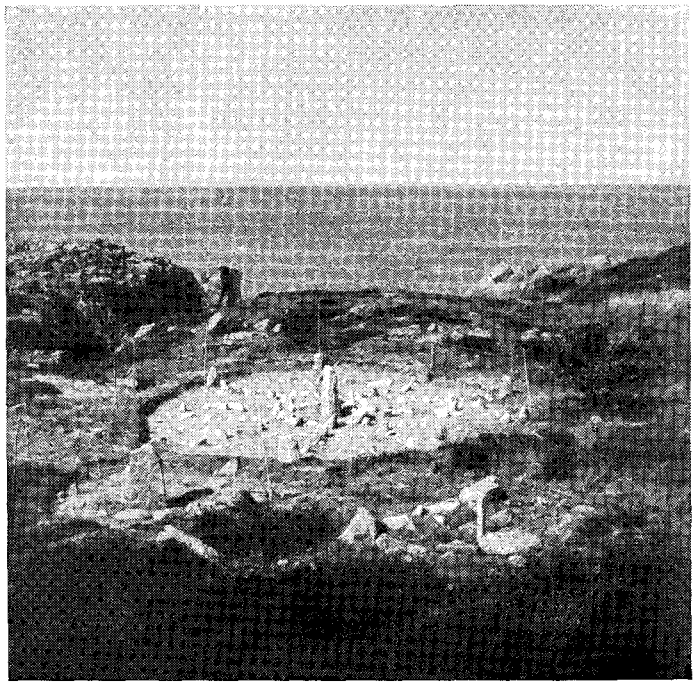

Fig. 6.

Selv om vi ikke har nøjagtige paralleller, får vi dog som så ofte ellers indtryk af kontakt med de nordligere Østersøegne. Selve stenlægningens mønster behøver ikke at betyde f. eks. solen med stråler, som flere har ment. Det er vist blot gravudsmykning. I al fald har vi her utvetydigt bevis for, at en brandplets beliggenhed skulle kendes for eftertiden.

Randbemærkninger til Bornholms Historie

Af *August F. Schmidt.*

1. Bornholms Moser.

I Efteråret 1940 lod Det danske Hedeselskab ved Landbrugskandidat *H. Matthiesen* undersøge Moserne på Bornholm. Ifølge den af Hedeselskabet anvendte Plan skulde kun Moser på 5 ha og derover undersøges; men da der ikke er mange Moser på Øen, blev der desuden foretaget Undersøgelser i endnu fire Moser, der i Areal var under 5 ha. De otte undersøgte Moser udgjorde tilsammen 84,9 ha. Det samlede Areal på Bornholm udgør ifølge Statistikken 58.754 ha, Landbrugsarealet 40.789 ha. Herefter udgør Mosearealet 0,14 pCt. af det samlede Areal og 0,21 pCt. af Landbrugsarealet. Ved Sammenligning med Landets øvrige Amter ses det, at Bornholm er det mosefattigste Amt i Danmark.

De i 1940 undersøgte Moser var Aaremyremose, 1,3 ha (V. Marie S.), Kåsby Mose, 3 ha (Rutsker S.), Krummemose, 6,6 ha (Klemensker S.), Klemensker Mose, 3 ha, Vallensgård og Kjærgårds Mose, 20 ha (Vestermarie og Aaker S.), Ølene Mose, 3 ha (Øster Marie S.), Hundse Myre, 38 ha (Bodilsker og Povlsker S.), Spæling Mose, 10 ha (Rø S.).

Alle Moserne er Lavmoser, d. v. s. græsklædte Arealer, som af Befolkningen ofte får Benævnelserne Eng og Kær. Under Græsdækket findes Tørveaflejringer. I Undersøgelsesberetningen fra 1940 nævnes om Ølene Mose, at den snart er afgravet. Aaremyremose og Kåsby Mose havde Karakter af Eng, Afvandingsforholdene var gennemgående mangelfulde, Arealerne benyttedes til Græsning og Høslæt. Moserne i Klemensker Sogn, Vester Marie, Øster Marie og Aaker Sogne havde et mindre Askeindhold end de ovenfor nævnte Moser, og under almindelige Forhold fremstilledes der ikke Tørv her; men i 1940 var der dog produceret nogle Hundrede Tons. Arealerne anvendtes til Græsning og Høslæt. I Vallensgårds Mose blev der årlig op-

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

gravet store Mængder Kalk. *Hundse Myre* og *Spælingemosen* var de to bedste Tørvemoser på Øen. Der var siden første Verdenskrig og op til 1940 ikke fremstillet Tørv i disse to Moser; men i 1940 blev Tørvefremstillingen genoptaget, idet der allerede da var blevet produceret betydelige Mængder af tørættet Tørv (»Pressetørv«). Ved Undersøgelsen i 1940 blev det beregnet, at de to Moser (ialt 48 ha) indeholdt 203.125 Tons Råtørv. Tørvedyndet i de bornholmske Moser kom til at gøre god Gavn under 2. Verdenskrig. 1942 fremstilledes der på Øen 16.000 Tons Tørv, langt mindre end i de øvrige danske Amter. I 1944 angaves næsten alle Øens Moser at være opbrugte.

Med de bornholmske Mosers Udtømning for Tørvedynd er der sat Punktum for et af de gamle Sommerarbejder, som udførtes såvel af Land- som Købstadsalmuen i gammel Tid på Øen. I Behandlingsmåden af Lyngtørvene var der ret nøje Overensstemmelse mellem den bornholmske og den midtjydske Arbejdsmetode. Der er overleveret nogle nyttige kulturhistoriske Oplysninger fra ældre og nyere Tid vedrørende Tørvetilvirkning og andet Arbejde i Bornholms Moser. Disse Bidrag er fremdraget i min Bog: »Moser og Tørv« (1948), 38, 53, 54, 77, 118, 177. Som Supplement hertil kan læses cand. mag. *Ellen Hansens* Redegørelse for de bornholmske Moser i Bornholmske Samlinger 1947, 81—82. Her er fremdraget gamle Optegnelser, som ikke er udnyttede i »Moser og Tørv«. — Det danske Hedeselskabs Undersøgelse af Øens Moser er der givet Oplysninger om (navnlig talmæssige) i Afdelingsleder *Fridlev Thøgersens* nyttige Værk: »Danmarks Moser« (1942), 161—65. Man har i Virkeligheden nu fortrinlige Oplysninger fremdraget om de bornholmske Moser.

2. *Helleristninger og Sagnsten.*

Intet dansk Amt har så mange fredede Oldtidsmindesmærker som Bornholm, 2,0 pr. Kvadratkilometer. Derefter kommer Thy med 1,0 pr. km². Som Thy er stærkt præget af Oldtidsminder — man ser dér kuplede Gravhøje på Bakkerne, ofte i hele Klynger —, ser man på Bornholm anselige Høje rundt om på Markerne; men foruden disse finder man for en stor Del uanselige Røser og Bautasten, der skjuler sig i Skovene og ikke er med til at præge Landskabet; men derfor har disse Oldtidslevn naturligvis lige stor Interesse for Forskningen. Øens Beliggenhed, Natur og Befolkningsforhold har i høj Grad begunstiget en Særudvikling på adskillige Punkter. Således finder man intetsteds i Danmark så mange *Helleristninger* som på Bornholm. Over *et Hundrede* er nu fremdragne. Disse særegne og interessante Oldtidsbilleder, indhuggede og indgnedne på Øens Klippesider og Stenflader, hvor Grundfjældet kommer for Dagen i Jordsmonnet, ligesom også på løse Sten, er nu nøje undersøgte allesammen af danske og svenske Videnskabsmænd, så man kan vel glæde sig til i Løbet af nogle År at få et rigt illustreret Værk om de danske Helleristninger; i et sådant arkæologisk Arbejde vil Bornholm komme til at indtage en dominerende Plads. Prof. , Dr. phil. *P. V. Glob* har i Årbogen: »Fra Nationalmuseets Arbejdsmark« (1948), 83—91, skrevet fængslende om Undersøgelsen af de bornholmske Helleristninger. De udgør en Billedskrift fra Bronzealderen og har derfor en Alder af ca. 3000 År. Fra andre Egne af Danmark findes også Helleristninger, men ikke nær så udformede som på Bornholm. Man kender fra Jylland og Øerne Vest for Øresund Helleristninger, der viser Fodsåler, Håndaftryk, skålformede Fordybninger og andre enkle Tegn indgnedne eller indhuggede i store Sten. Til adskillige Helleristningssten er knyttet *Sagn* af forskellig Art. Det er uden Tvivl altid Ristningerne, der er Årsag til Sagntilknytningen. Sagnet er ofte et Forsøg på at forklare Ristningens Fremkomst, hvis det overhovedet er en Ristning, der er Tale om, hvad kun en nøje Undersøgelse af de enkelte Sten kan afgøre. I de allerfleste Tilfælde er det dog naturlige Fordybninger i Stenen, der har fremkaldt Sagnet og bestemt dets Indhold. Hele dette Problem om Sagnsten er udførlig behandlet i min Bog: »Danmarks Kæmpesten« (1933), hvor der Side 168—182, 413—416 findes indgående Oplysninger om Sagnsten på Bornholm. Ikke mindre end 76 sådant udmærkede Sten er der Meddelelse om på Øen, et stort Tal i Forhold til andre danske Amter.

Stenrigdommen på Bornholm er naturligvis Årsag i Sagnstenenes betydelige Antal her. Om *ni* af de bornholmske Sagnsten berettes det, at der i Stenene er Fordybninger, Helleristninger, indhuggede Huller, Sænkninger o. s. fr. Disse Stenfordybninger har selvsagt trukket Sagn til Stenene. Folkeoverleveringen om mærkelige Sten kan naturligvis intet oplyse om Helleristningernes Betydning. Folkesagnene har deres Interesse ved at belære os om, hvad Almuen har ment gennem Tiderne om Sten med et særegent Udseende.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

Der er mærkværdigt få Sagn overleveret i Tilknytning til *Runestenene* på Bornholm, hvorom der nu findes nye Oplysninger i det værdifulde Værk: »Danmarks Runeindskrifter« (1942), 421—70, udarbejdet af *Lis Jacobsen, Erik Moltke, Anders Bæksted* og *Karl Martin Nielsen*. I dette Arbejde omtales S. 425 *Bjælke-Stenen* i Åker Sogn. Denne Sten er der Sagn knyttet til, hvilket nærmere oplyses i »Danmarks Kæmpesten«, 182.

3. Folkesagn.

Fra Bornholm er iøvrigt overleveret en stor Mængde Folkesagn af mange forskellige Typer. Nævnes kan således her det særegne Sagn om *Læså*, der råber på Lig. I denne Bornholms store Å troedes en *Åmand* at bo, og han krævede hvert År et Lig. Sagnet om den offerkrævende Åmand er et Forsøg på at forklare de Drukneulykker, som her fandt Sted en Gang imellem. Åmandssagnet fra Læså har sine Sidestykker fra mange Åer og Søer i Danmark, og det er et Led i en almindelig udbredt Folketro. Det bornholmske Sagn om Vandvætten, der råber på sit Offer, er forklaret i Forbindelse med hele den øvrige danske Åmandstro i Tidsskriftet »Danske Studier« 1946—47, 81—97.

Fra Bornholm kendes også *Stenkast-Sagnene:* Vejfarende kaster Sten, Pinde, Jordklumper el. lign. til et Sted, hvor en Ulykke, et Mord eller en anden tragisk Hændelse havde fundet Sted. Kastet af en Sten el. lign. var en forebyggende Forestilling: hvis Stenkastskikken ikke overholdtes, vilde en Ulykke finde Sted. Det er muligt, man også her og der har betragtet Stenkastet som et Offer til den afdødes Sjæl, som formentes hvileløs at opholde sig på Ulykkesstedet. Det mest kendte Stenkast på Bornholm var *Varperne*, tre Stenpilte, bygget i Form som en Pyramide i Lyngen ved Siegård (Pedersker S.). *Åkjærke Knajt* (Åker S.) på Åker Højlyng og en Stenhob Nordvest for Rø Kirke var også Stenkaststeder, hvortil Skik og Tro var knyttet. Stenkast-Motivet er kendt fra de fleste af Jordens Lande. Fra Danmark forefindes Oplysninger om Stenkast fra 48 Steder, deraf — som nævnt — de 3 på Bornholm. Hele Emnet er tolket, og det danske Stof herom er meddelt i »Danske Studier« 1929, 40—55.

Nævnes må det også, at *Inger M. Boberg* i sin Disputats: »Sagnet om den store Pans Død« (1934) tolker en Sagngruppe, der er kendt i et Par Optegnelser fra Bornholm. Det samme

gælder også om Sagntypen »Grissel og Rage«, som Inger M. Boberg har analyseret i sin Bog: »Bjærgfolkenes Bagning« (1938); jfr. Bornholmske Samlinger 1932, 54—96.

En betydningsfuld Tilvækst til Offentliggørelsen af det bornholmske Sagnstof findes nu i *Hans Ellekildes* Udgave af *Svend Grundtvigs* »Danske Folkesagn« 1839—83, udkommet 1944—48 i Foreningen »Danmarks Folkeminder«s Skriftrække. Svend Grundtvig havde sine Medarbejdere fra alle Danmarks Egne, også fra Bornholm. Herfra fik han i 1854—55 sendt Optegnelser fra *Lucianus Kofod* (1829—1904); men hans bedste Meddeler var dog Seminaristen *Georg Søren Josefsen* (1845—1920), der var Lærersøn fra Gudhjem. Han sendte i 1863 tyve udmærkede bornholmske Folkesagn til Sv. Grundtvig. De er nu publicerede i Ellekildes Udgave. En tredie god Indsamler fra Øen var *Chr. Weiss* (1834—1911), der 1860—63 var Lærer i Klemensker. Herfra stammer Weiss' bornholmske Stof. — Et samlet Indtryk af et stort Antal bornholmske Folkesagn modtager man af *Karl M. Kofoeds* Bog: »Bornholmske Sagn og Sagaer« (1928). Dette Arbejde er dog udgivermæssigt betragtet ikke så vellykket. — Derimod har vi en fortrinlig Udgave af bornholmske *Eventyr* og *Dyrefabler* i *J. P. Kuhres* Bog: »Borrinjholmska Sansåger« (1938), udgivet i »Danmarks Folkeminder« som Nr. 45. *Aage Rohmann* har forsynet Bogen med nyttig Indledning, og *Hans Ellekilde* har i en Efterskrift meddelt en udførlig Kommentar til hver af Bogens Eventyr og Fabler.

Det var at ønske, om der engang kunde fremkomme en videnskabeligt forsvarlig Udgave af *alle* bornholmske Sagn og Eventyr. Den vilde blive et smukt Minde om de gamle Slægters Forestillingsverden, deres Tro og Digtning, Fortælleevne og nationale Sindelag.

4. Gårddrønten.

I Bornholmske Samlinger 1932, 16—22 har jeg i en lille Opsats om den bornholmske Yngsteretsordning nævnt, at den, iflg. Professor *Erik Arups* forsigtigt udtalte Formening, kan tænkes at stamme fra Vikingetiden. Dette kan dog ikke være rigtigt; thi en Undersøgelse af Oplysningerne i Artiklen *Yngst* i *H. F. Feilbergs* »Ordbog over jyske Almuesmål IV« (1908—14) viser, at den historiske Oprindelse til Gårddrøntordningen er en anden end den bl. a. af Arup formodede, og den er langt ældre end fra Vikingetiden. Yngsteretten, der fra vort Kultur-

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

område også kendes fra Friserne, har man Viden om fra talrige primitive Folk trindt om på Jordens Kreds. I det gamle Irland, hos keltiske Folk, var Yngsteretten i fordums Dage almindelig; de ældre Børn måtte her klare sig selv. Hos Bantu-Folk i Afrika var Forretten for den yngste også herskende, og fra Hundreder af Eventyr og andre Folkeminder, der indeholder kulturhistoriske Oplysninger om primitivt levende Folkestammer, har man Oplysninger om Yngsteretten, der i det hele må synes at være af en ret universel Udbredelse og stamme fra gamle og enkle Kulturformer, der ikke i Almindelighed har kunnet holdes i Hævd, men nok har kunnet vedblive at eksistere længere på afsides og isolerede Landområder, således altså på Bornholm, hvor Gårddrøntordningen antagelig var en Relikt af en — om vel ikke Almenkultur — så dog meget udbredt *Sædvaneret,* der dels ved en tilfældig Udvælgelse og dels på Grund af Bornholms Isolation har været holdt i Live indtil Nutiden. Den ophævedes ved Lov af 8. Januar 1887.

5. Blod Egil og Knytlinga-Saga.

Egil Ragnarsen var født i Ribe Bispedømme, hvor hans Fader Ragnar, en af Svend Estridsen vellidt Stormand, ejede Jordegods. Da Egil tilbød Kong Knud (II.) den Hellige sin Tjeneste, satte denne ham til Høvding på Bornholm, hvor Folket efter 1060 var blevet kristnet. Her holdt Egil Ragnarsen en Flåde i Søen og vandt sig Ry som djærv Tugtemester af Venderne. Under et Søslag ved Vendlands Kyst slukkede han sin Tørst med Vand, som var blandet med de såredes Blod. Trods Kongens Formaninger om at søge Kirkens Sonebod for denne vanhellige Drik, undlod Egil stedse dette, og der gaves ham herfor Smædenavnet Blod-Egil; i sin Vrede afsatte Kongen ham fra Høvdingedømmet. Da Egil senere blev fanget og tilstod en Sørøverfærd, lod Kongen ham hænge i det nærmeste Træ. Det var o. 1084. Kongens hastige Fremfærd skabte ham bitre Modstandere.

I Danmark glemtes Blod-Egil tidligt; men på Island nedskreves i *Flatøbogen* og i *Knytlingasaga* udførlige Skildringer af hans Færd. I den sidstnævnte Saga, der menes at være fra omkring År 1270, indtager *Bornholm* en Særstilling i Danmarksbeskrivelsen. Der oplyses således heri, hvor mange Kongsgårde Sagaskriveren mente, der var på Bornholm. Der angives her 12 Kongsgårde på Øen (men i Flatøbogen nævnes 20). Knytlingasaga nævner også Tallet på Bornholms Kirker. Oplysningerne i Sagaen om Bornholm må til Forudsætning have en *skriftlig Kilde,* Optegnelser, der har været i Knytlinga-Forfatterens Besiddelse, og som har indeholdt en Oversigt over Stifterne og Tallet på Kirker og Ledingsområder samt Angivelse af Navne på de vigtigste danske Bælter, Sunde og store Øer.

Det centrale Punkt i Skriftet er *Knud den Helliges Saga.* Her foreligger en bevidst Efterligning af *Snorre Sturlasons* berømte Værk: »Heimskringla«, der til sit Midtpunkt har Sagaen om den norske Konge Olaf den Hellige. Under Knytlingas Skildring af Knud den Hellige er det så, at Omtalen af Bornholm forekommer. Heri hører man, som ovenfor antydet, om *Blod-Egil.* Afsnittet om denne Høvding og Søhane findes som en selvstændig Afdeling af Knytlinga så vel som i det andet Sagahåndskrift Flatøbogen, der måske i visse Tilfælde indeholder vigtigere Oplysninger om Bornholm, end Knytlinga gør. Her er Fortællingen om Egil Ragnarsen nok indføjet som et særligt Indskud i Teksten. Der er i Skildringen af Blod-Egil i Knytlinga og Flatøbogen nogen Forskel i Teksterne, ialt omkring 300 Steder varierer den. Størstedelen af Varianterne er betydningsløse (Småord, ændret Ordstilling, »Fyldekalk« o. lign.) Tilbage er så visse Steder, der ikke har Tilfældighedens Karakter i Forholdet mellem de to islandske Sagahåndskrifter, hvori Bornholm for første Gang inddrages i Litteraturen. En Undersøgelse viser, at langt de fleste Afvigelser beror på, at Knytlingasagas Tekst er noget fyldigere end Flatøbogens. Knudssagaen i Knytlinga er et velkomponeret Hele, og Fortællingen om Blod-Egil hører med i dens Billede af Knud. På Sagavis giver den et konkret Billede af hans retfærdige, men hårde Kampe mod stridbare Stormænd, Kampe, der blev dikteret Kongen af hans Retfærd og Gudsfrygt. Det må i denne Forbindelse fremhæves, at Sagaen lader Blod-Egils Forhold til Venderne spille ind i Kongens senere Skæbne. Venderne vil tage Hævn i Danmark for den Ufred, som Blod-Egil har ladet overgå dem. Dette er i Knytlingasaga Grunden til, at Kongen ikke kommer til Hæren i Limfjorden, idet han tilbyder Venderne Forlig og ikke vil forlade Landet, før han er sikker på, at Forliget kommer i Stand. Blod-Egils Hærgninger gøres således til det første Led i den Årsagskæde, der slutter med det dramatiske Mord 1086 foran Højaltret i St. Albani Kirke i Odense.

Beskrivelsen af Bornholm i Sagaen stammer fra den oprinde-

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

lige Saga om Knud den Hellige. Der kunde fremdrages endnu flere Oplysninger vedrørende Knud den Helliges Saga i Knytlinga; men da disse Oplysninger er af ret speciel Art, skal de ikke anføres her, hvor det fortrinsvis har været Hensigten at gøres opmærksom på, at Bornholm er omtalt i de to nævnte islandske Sagahåndskrifter fra Middelalderen. I disse Håndskrifter får man, som man vil forstå, ret lærerige Ting at vide om Klippeøen i Østersøen i Knud den Helliges Tid.

De ovenstående Oplysninger er fremførte for at henlede Opmærksomheden på *Gustav Albecks* Doktordisputats: »Knytlinga, Sagaerne om Danmarks Konger, Studier i ældre nordisk Litteratur« (1946), et meget lært og skarpsindigt Værk, hvori der forefindes en lang Række subtile Udredninger af de ældste nordiske litterære Mindesmærkers Kildeforhold. Også indenfor et så specielt Område som Sagaoplysningerne om Bornholm og Blod-Egil yder Disputatsen meget nyt, hvorfor enhver, der er interesseret i Øens Middelalderhistorie, kan have Gavn af at stifte Bekendtskab med Dr. Albecks vidtspændende Arbejde, hvori Blod-Egil og Bornholm er omtalt Side 109—115, 118, 119, 122, 131, 311, jfr. hermed *M. K. Zahrtmanns* Oplysninger i Bornholmske Samlinger, 1927, 14—16.

6. *Bornholmske Sognegilder.*

Der er endnu ikke givet nogen fyldestgørende Forklaring på, hvorfor der ikke findes egentlige *Landsbyer* på Bornholm. Derfor har alle Øens Sogne fået Navn efter Kirkerne, af hvilken Grund de bornholmske Stednavne har et ungt Præg. De ældste Landsbynavne er her næppe ældre end fra Tiden omkr. Kristi Fødsel. Men hvad har Stederne været kaldt før denne Tid? Benævnelser har de haft, og man kan ikke altid let komme fra den Tanke, at de ældste Stednavne må være langt ældre end den Tid, som Sprogvidenskaben med nogenlunde Sikkerhed kan tidsfæste dem til. Måske bliver nye Oplysninger om de bornholmske Stednavnes unge Alder fremført i det Værk, som *Stednavneudvalget* er i Færd med at udarbejde om Øens Stednavne, hvortil forskellige interessante sproglige Enkeltheder knytter sig. Lærerigt er det således at læse *Gunnar Knudsens* Afhandling: »Præpositionerne i bornholmske Bebyggelsesnavne« (i Festskrift til Verner Dahlerup 1934, 25—33), ligesom også hans Tolkning af Navnet *Træbenegård* (Danske Studier 1934, 121—

27) viser, at der er mange Problemer for Sprogforskerne at løse i Forbindelse med de bornholmske Stednavne.

Da man på Øen, som nævnt, ikke har sammenbyggede Landsbyer i gammeldags dansk Forstand, forårsagede dette, at der ikke blev Gildeslav og Landsbygilder her som i det øvrige Danmark. Man måtte på Bornholm slutte sig sammen i *Sognegilder,* hvortil så alle indenfor hvert Sogns Område hørte. Det er nu så heldigt, at der egentlig ingen Steder fra i vort Land findes så gode Bidrag til Forståelsen af de middelalderlige Gildeskikke som netop fra Bornholm, hvis Sognegilder danner en Fortsættelse af de middelalderlige Gilder og Broderskaber, som ellers især kendes fra Købstæderne. De bornholmske Sognegilder indtager en Mellemstilling imellem de middelalderlige katolske Gilder og den nyere Tids Former for Landsbygilder (Bylav). De bornholmske Gilder har for en Del været afholdt i Gildehuse eller Gårde, og de har væsentligt tjent *selskabelige Formål.* Om Sognegilderne på Øen findes førstehånds Oplysninger i de Vedtægter og Skråer, der er opbevaret herom, og som findes udgivet i Samlingen: »Danske Vider og Vedtægter« I—V (1903—38), offentliggjort af Thyge J. Söegård, Poul Bjerge og August F. Schmidt. I Udgaven findes Gildeskråer fra Klemensker, Øster Marie, Poulsker, Vester Marie, Rutsker, Bodilsker, Knudsker, Nylarsker og Olsker. Af de gamle Vedtægter lærer man meget om Gildeforholdene på Bornholm i fordums Tid. Der er allerede skrevet meget om Øens Sognegilder. Fremhæves kan her *Otto Smiths* Afhandling: »Bornholmske Sognegilder« (Bornholmske Samlinger 1925, 169—218) og *Henrik Ussings* fængslende Fremstilling om samme Emne i Værket: »Danmark i Fest og Glæde« II, 12—21 (jfr. hermed mine Bøger: »Studier i Vider og Vedtægter« I, 1937, 11—18, 62—63 og »Oldermand og Bystævne«, 1945, 66—73). Navnlig Dr. Ussing har vist, hvorledes det er muligt at give en populær Redegørelse for det gamle Gildeliv i Bornholms Landsogne.

Det var i gamle smukke og særprægede Gårde og Gildesbo, Sognegilderne fandt Sted. Heldigvis besidder vi nu også god Viden om Øens *Byggeskik,* der er nær beslægtet med Byggeskikken i Skåne og på Sjælland. *Peter Thorsen* har i sin Bog: »Fra Sydbornholm« (1934) 42—62 i Afsnittet: »Lidt fra de gamle Gaarde« bl. a. meddelt Henvisninger til Litteratur om Byggeskikke på Bornholm. Mænd som *K. Thorsen, H. Zangenberg* og *Aage Rohmann* har her særlig ydet en Indsats. Hertil kom-

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

mer nu *J. Thamdrups* detailrige Redegørelse for Husbygningen på Bornholm i tidligere Tid (i Festskriftet til Peter Thorsen, 1942, 139—151) samt de Oplysninger, der findes om Emnet i *Axel Steenbergs* Bog: »Gamle danske Bondegaarde« (1943).

7. *Det bornholmske Fadervor.*

I Festskrift til Verner Dahlerup (1934), 205—217 har *Aage Rohmann* skrevet en indgående Afhandling om »Det bornholmske Fadervor«, d. v. s. et Smædedigt om Byfoged og Stadsfændrik *Augustus Deckner*, der var født i Åkirkeby 1656 og døde på Bremerholm 1691 efter at være blevet kagstrøget og brændemærket. Deckner blev mindet i et Niddigt, der i det 18. og i Begyndelsen af det 19. Århundrede kunde glæde sig ved stor Folkeyndest. Dette ses af de talrige Opskrifter, der er bevaret, således ikke mindre end ni i Det kgl. Biblioteks Håndskriftsamlinger; og et lignende Antal kendes i Privateje eller i Provinsmuseer. Flere af dem beror tydeligt nok på mundtlig Overlevering, hvad der på adskillige Steder har ændret Teksten stærkt.

Aage Rohmann nævner i sin Undersøgelse, hvorfra de enkelte Opskrifter stammer, ligesom han meddeler den ældste kendte Opskrift (fra ca. 1710), der forefindes af det bornholmske Fadervor.

Hertil kan nu føjes en Opskrift, som Rohmann ikke synes at have kendt. Jeg har fundet den i et Blandingshåndskrift, benævnt »Pillemad«, der opbevares i Dansk Folkemindesamling på Det kgl. Bibliotek. Det pågældende Håndskrift er fyldt med Folkeminder fra Egnen mellem Ribe og Gram i Nordslesvig, nedskrevne o. 1885 af Lærer *Markus Jensen Skov*, Birkelev. Skov har afskrevet »Fadervoret« efter en gammel Visebog, sammenskrevet af en, der i 1812 lå inde som Soldat i Nyborg. Et Par Steder kunde M. J. Skov ikke ret læse Skriften i den gamle Visebog, som sikkert forlængst er forsvundet.

Vi skal nu høre den nyfundne Tekst, som interesserede så kan jævnføre med den ældste Form, som Rohmann har offentliggjort i Dahlerup-Festskriftet, 208—09. Som man vil se, er Fadervors Ord føjet til hver anden Linie.*

* En anden nyfundet opskrift er aftrykt med facsimile i »Jul paa Bornholm« 1947, s. 40—41.

Bornholmernes Fadervor over den uretfærdige Amtsskriver.

1. Augustin Diehmer, ved du det,
at du kan ikke læse ret — *Fadervor!*

2. Saa stor en Skalk jeg næppe tror
at der er til paa breden Jord — *Som du er*

3. Du stjæler og bær fra os Skat,
dit Navn er derfor udeladt — *i Himmelen.*

4. Du har berøvet mangen Mand
uagtet hvorfor Gud det kan — *Helliget vorde*

5. Du har fortjent det, svor jeg paa,
at man paa Galgen skulde slaa — *dit Navn.*

6. Din næstes Gods, det har du lagt
til dit og falskeligen sagt — *Tilkomne*

7. Derfor jeg ikke tvivler paa,
at Helvede vist blive maa — *dit Rige.*

8. Nu kan du se, du falske Mand,
at ikke (?) udi alting kan — *Din Vilje ske*

9. Skønt du det Rygte altid bar
at du i alt politisk var — *her paa Jorden,*

10. Du dog kun lidet tænkte paa
din Skæbne skulde blive saa — *som den er*

11. Saa mange Sukke blive ført,
der er af Herren bleven hørt — *i Himlen.*

12. Vi raabte alle skaan
og inderlig Pardon, Pardon. — *Giv os i Dag*

13. Du sagde, tag kun alting hen,
lad være de (?) har ej igen — *det daglige Brød.*

14. Da hørtes der et Jammerskrig
og alle bade inderlig — *Forlad os*

15. Du sagde, det er Herrebud,
vi skulde alle lide — *vor Skyld,*

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

16. Enhver, som hørte saadan Færd,
de ønsker dig Forbandelser — *som og vi*

17. Gud aldrig dig forlade mer
end du din Næste vilde her — *forlade*

18. Vi vil forglemme al Uret
af Hjertet og forglemme slet — *vore Skyldnere.*

19. Du var, det kan jeg sige dig,
for mange vederstyggelig — *Og led*

20. I denne Verden timelig
gid al Ulykke ramme dig — *os ikke*

21. Du ingen Ting gad bedre hørt,
end at en Mand uskyldt blev ført — *i Fristelse.*

22. Du faar vist Skade for saadan Spil,
det Gud dig ikke tilgive vil (?) — *Men frels os*

23. Nu er vi for dit Tyranni
beskærmende og ganske fri — *fra det onde.*

24. Det alle vores Ønske er,
gid du faar Skam, for du var her — *Amen!*

Det bornholmske Fadervor er ikke et originalt Digt, men en tillempet Oversættelse af et tysk Smædedigt mod den svenske General Torstensson fra 1646. Men heller ikke dette Digt er ganske originalt. Det tilhører en lang Række af Fadervordigte, hvis Oprindelse går helt tilbage til Middelalderen; se nærmere herom hos Rohmann.

Det er morsomt at vide, at sådanne gamle Digte er Prototypen for et Niddigt, der på Bornholm blev knyttet til en offentlig kendt Person med en plettet Moral. På Danmarks yderste Ø i Øst har man haft det Held at få lokaliseret den Form for et Smædedigt, hvori Fadervor med Behændighed kan anvendes, og det er vel ikke mindst dette noget delikate Faktum, der er Årsag i Digtets righoldige Overlevering.

8. P. C. Trandberg.

Den grundtvigske Valgmenighed på Bornholm har en ret ejendommelig Forhistorie, hvad man kan læse nærmere om i *Uffe Hansen* og *Asger Højmarks* Værk: «De grundtvigske

Fri- og Valgmenigheder» (1944), 141—53. Valgmenighedens Oprindelse kan føres tilbage til *Peter Christian Trandbergs* Virksomhed på Øen. P. Chr. Trandberg (1832—96), født på *Brunsgård* i Nylarsker Sogn, blev 1860 Hjælpepræst i Åker, senere i *Olsker—Allinge*. Da han snart efter blev tjenstledig, indgav han Ansøgning om at få Lov til at benytte de bornholmske Kirker til sine Gudstjenester. Han fik ikke Tilladelsen, og i 1863 dannede han en Frimenighed for sine mange Tilhængere. 1872 blev Menigheden anerkendt som Valgmenighed, der tilhørte Folkekirken. 1877 opgav Trandberg sit Arbejde på Bornholm. I den første Tid herefter rejste han omkring i Jylland, hvor den veltalende Mand holdt stærkt besøgte Vækkelsesmøder. På disse Rejser kom han flere Gange sidst i 1870'erne til *Fly* Sogn Syd for Skive. Her talte han hver Gang for en fuld Kirke. Det var inden Indre Mission ret var kommet til denne afsides Egn, så det var Trandbergs religiøse Bevægelse, der her satte de dybeste Spor.

Jeppe Aakjær (født 1866) hørte som Dreng Trandberg i sit Hjemsogn, det ovennævnte Fly, og han har derfor i sin prægtige Erindringsbog: »Fra min Bitte-Tid« (1928), 154—60, 227 givet en levende Fremstilling af Trandbergs Prædikemåde og af den Indflydelse, hans Virksomhed øvede i Egnen.... I 1882 drog den urolige Bornholmer med de atletiske Aksler til Amerika. »Flyboerne hørte ham aldrig mere, hvad der bedrøvede især Kvinderne, der tit havde hans stortskaarne Kontrafej hængende i umiddelbar Nærhed af deres Fromhedsleje. Dette var alligevel noget andet end [Missionæren] Lars Hansen, der tørrede Næsen i Lufvanten og lugtede ramt af Naadens Sved og Skraatobak. Trandberg var en Prælattype, der holdt de store Maal, man kom ved at se og høre ham naturligt til at tænke paa Ibsens *Brand*.«

Ikke mindst den sidste Bemærkning hos Aakjær er af Interesse, når han sammenligner Trandberg med en af de største Præsteskikkelser i nordisk Digtning.

I den omfangsrige Litteratur, der findes om Trandberg, har man ikke bemærket Jeppe Aakjærs karakteristiske Oplysninger om den gamle Vækkelsesprædikant. Derfor må det anses for nyttigt, at der bliver gjort opmærksom på den store Digters Omtale af ham. Aakjær besad et fortrinligt Håndelag, når det gjaldt om at skildre en Mand, hvis Virksomhed han ikke havde udelt Sympati for. Og det kunde han med sin Indstilling natur-

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

ligvis ikke rigtig have for den bornholmske Præst. Ikke mindst af denne Grund er det formålstjenligt også at blive kendt med Aakjærs Trandberg-Skildring.

*

Som man vil se, er der i det ovenstående kortelig omtalt forskelligartede Emner vedrørende Bornholm. Muligvis kan de anførte Randbemærkninger være til Nytte for Folk, der har Lyst til at læse så meget som muligt om Øens Fortid, ligesom det også gerne tør håbes, at Forskere, som direkte arbejder med Udredningen af Bornholms mangeartede Historie, kan have lidt Gavn af de fremførte Bemærkninger.

Historiske Optegnelser om Trævæksten paa Bornholm

Af Adjunkt Ellen Hansen.

Fra 1914 til 1936 har jeg tilbragt adskillige Sommerferier paa Bornholm. Jeg interesserede mig meget for Vegetationen derovre og indsendte Lister til de »Topografiske botaniske Undersøgelser.« Afdøde Professor *Adolf Oppermann* bad mig saa om at foretage Undersøgelser angaaende Træer og Buske, da det aldrig før var blevet gjort, særlig anbefalede han mig at faa Oplysninger om Bøgen *(Fagus silvatica)*. Han var af den Mening, at det ikke kunde fastslaas, som den almindelige Opfattelse var, at al Bøg paa Bornholm var plantet, men det Emne kommer jeg senere tilbage til.

Saa begyndte jeg, efter bedste Evne, paa mine Undersøgelser, som senere blev udvidede til ogsaa at omfatte, hvad der fandtes i Litteraturen om Skovtræer og delvis ogsaa om Buske.

Avnbøg (Carpinus Betulus) paa Bornholm.

Avnbøg, eller som der siges paa Bornholm, Hvidbøgen, er meget almindelig. Den første, jeg har set, der i Litteraturen bruger Benævnelsen »Hvidbøg«, er *Trap* i sin »Beskrivelse af Bornholm« i 1857.

Professor *F. M. Liebmann* siger, den er det almindeligste Træ der ovre; det har den vist al Tid været, det faar man ogsaa Indtryk af gennem Litteraturen.

Allerede 1670 staar der omtalt i »Gamle Optegnelser«, at der er gamle raadne Avnbøge i Wester Marie. 1813 sendtes der 103 Favne Avnbøge til Christiansø til Brændsel; Rømer kæmpede for, at der ikke skulde sendes Eg til det Brug.

Rawert og *Garlieb* skriver i 1815: »Efter en Taxation i Almindingen i Aar var der 913 Stkr. Avnbøg med 174½ Favn Brænde; siden Indhegningen har Avnbøgen begyndt at frem-

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

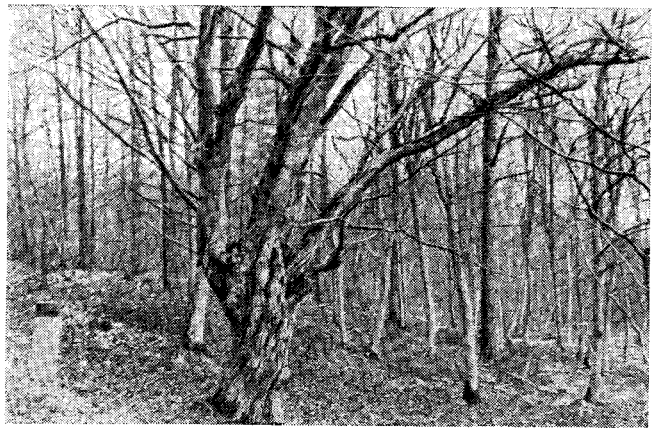

1. Avnbøg paa Hestehavebakken. (J. A. Nielsen fot.)

bringe rigelig Opvæxt, af den nuværende Bestand er kun 1/2 tjenlig til Gavntømmer. Avnbøgen staar paa den sønder Side, adspredt mellem Egetræer«. *M. K. Zahrtmann* fortæller ligeledes, at den staar mellem Egetræer i Almindingen, altsaa fandtes i den ældste Skov. Han skriver i sin »Borringholms Historie«: »I Aaret 1774 paavistes der i Almindingen 707 friske Stød efter tyvehugne Ege og Avnbøge«. I den Rejsebog, som Prins *Christian Frederik* (Chr. VIII) førte paa sin Rejse til Bornholm 1824 (gengivet i »Bornholmske Samlinger« Bd. 16) fortælles der ogsaa om gamle Avnbøge og om den gamle Avnbøgeskov, der staar i Midten af Indhegningen, mod den sydlige Udkant (ved Rømersdal).

I Beretningerne fra Skovbrugsekskursionerne i 1898, 1918 og 1924 siger der, at Avnbøgen indtager en fremskudt Plads som Skovtræ der ovre. Fra Ekskursionen i 1898 skrives, at der gror Avnbøg i gammel, tæt sluttet Egeskov i Almindingen.

I Nutiden findes den saavel i Skov som i Krat, og der er mange store og smukke Eksemplarer. De kan naa en betydelig Størrelse; den, der ses paa *Billede 1*, staar paa Hestehavebakken i Almindingen; den maaler 3,05 m i Brysthøjde, fot. 1948, J. A. Nielsen. *(Naar der i det efterfølgende angives Maal og der ikke angives andet, er det ligeledes i Omkreds i Brysthøjde, 10,3 m.).* Der findes paa dem rigeligt af »Heksekoste« frembragt af *Taphrina Carpini.* I en Avnbøg oppe over Aaremyre fandt jeg en Mejserede indbygget i en »Heksekost«, aabenbart en lille praktisk Mejse!

Ask (Fraxinus Excelsior) Bornholm.

Naar man staar paa et Højdepunkt og ser ud over Landet, særlig paa Sydlandet, bemærker man, at alle Aaløb er markerede af Træer og Buske, og op over dem alle rager Asken. Den er et af de almindeligste Træer paa Bornholm. Professor *Liebmann* siger, at *Fraxinus excelsior* er, efter *Carpinus betulus,* det almindeligste Træ paa Øen.

I Litteraturen omtales Asken allerede 1670 i »Gamle Optegnelser«, og i *Rasmus Pedersen Ravns:* »Borringholms Krønike« fra 1671 (udgivet 1926 af *Johannes Knudsen)* omtales en Mængde store Asketræer, der er paa Aaker Kirkegaard, og om hvorledes hans Søn, *Peder Ravn,* Lillejuleaften blev slaaet ihjel af en stor Gren, der blæste ned fra et af de hundredaarige Asketræer. Videre staar der: »Paa denne Kirkegaard er at beskue en stor Del Asketræer, nu ved 43, de andre er bortblæste, hvilke udi forrige Tider er bleven hensatte og plantede paa hver Side paa Kirkegaarden, er om Sommerdage at tilse som en Skov, der Kirken kunde ligge midt udi. Disse Træer berettes, af de

2. Asken ved Skovgaard. (Ellen Hansen fot.)

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

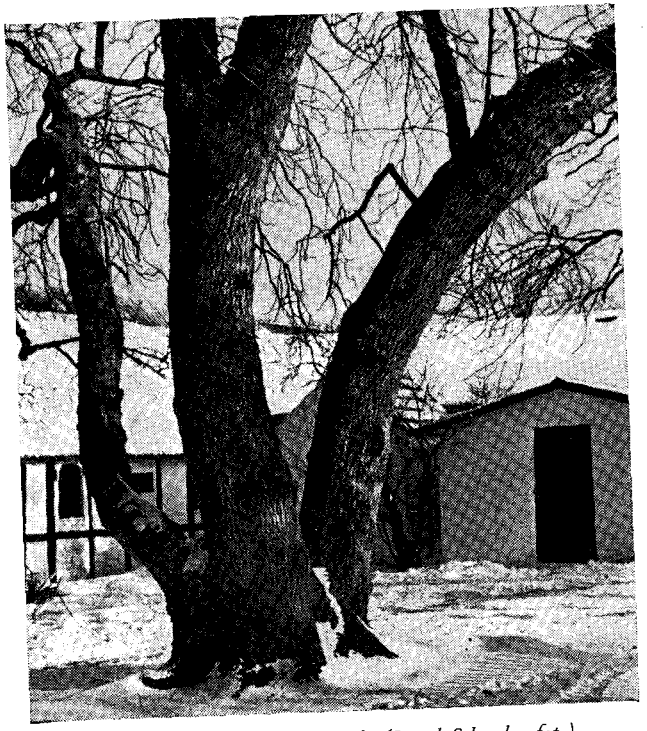

3. Asken ved Dyndalegaard. (Svend Schrøder fot.)

gamle, salige og velbyrdige Landsherrer *Falk Gøye* (?) Navnet mangler i Manuskriptet) og *Hendrik Brahe* skal have befalet at hensætte der af Landfolket, og tilskikket ethvert Herreds Folk at have Tilsyn til sin særdeles Sides Træer.« Der staar endnu mange Asketræer paa Aaker Kirkegaard.

I *Resens* »Atlas danicus«, 1678, fortælles, at Kirkegaarden i Aaker er tilgroet med Asketræer, saa de danner en ligefrem Lund. *Thaarup* skriver 1810 og *Rawert* og *Garlieb* 1815, at Asketræ er en meget vigtig Exportvare. I 1830 siger *Panum*, at der gror Ask alle Vegne, og at de er store og gode, men, tilføjer han: »Det gaar de store Asker som Egene, de fleste rejser til Kjøbenhavn —«.

Fr. Thaarup fortæller i sin Bog »Bornholms Amt og Christiansø«, 1839, »ved Vellensgaard i Nyker skal der staa en stor

Bøg«. Ved senere Efterforskning af Skovrider *Bramsen* og af mig, viser det sig, at det er et stort Asketræ, der har staaet. Der skrives om Asken af mange flere, men af det Hele fremgaar, at Asken saavel i Fortiden som i Nutiden har spillet en stor Rolle blandt Træerne paa Bornholm.

Billede 2 er af en stor Ask, der stod ved Skovgaard i Bodilsker; den maalte 5,16 m. Træet blev fredet 8/9 — 1933 saavel af Bornholms Amt som af Ejeren K. A. Nielsen. Det stod saadan, at Vejgrænsen gik midt gennem Stammen; men til Trods for Fredningen blev det fældet ved en Vejomlægning 1943—44. Fot. lige før Fældningen.

Billede 3: Ved Dyndalegaard i Rø staar der en trestammet Ask; dens stamme maalte henholdsvis 2,30—1, 90—1, 3 cm. Fot. 1947. Svend Schrøder.

Eg (Quercus) paa Bornholm.

Det første Sted i Litteraturen, hvor jeg har set Egen omtale, er i Landprovst *Jens Pedersens* Indberetning (1625). Han skriver om en Egeskov ved »Vallingsgaard«: »I vore Forfædres Tid var der en Egelund ved »Egle«, men nu er der kun 3 visne og halvraadne Ege tilbage.« Omkring 1670 skrives der, saavel i »Gamle Optegnelser« som i *Rasmus Pedersen Rauns* »Borringholms Krønike« om gamle og medtagne Ege. *Raun* skriver: »Kongen havde og en egen lille Skov derudi Sognet (Boelsker) med store Egetræer udi, kaldet Holvidie«, og om, at »Egen skal være synderlig haard der (paa Bornholm) frem for anden Steds.«

I *Thurahs:* »Omstændelig og tilforladelig Beskrivelse«* (1756) siges, at der findes kun faa Egetræer med modne Agern, og at Egen paa Bornholm i »Styrke og Bestandighed« ikke har sin Lige, men den, der er i Almindingen, er af slettere Art. I Balsmyre findes Stykker af Egetræer, fire til fem Alen tykke og ti til femten Alen lange, de fleste er ganske friske i Træet, de vender Toppen sammen imod Midten af Mosen og Rodenden mod Land. Af dette Træ forarbejdes forskellige Møbler, som »falde sorte-blaa i Træet«, men man maa passe paa, at »de ei kommer i Solen at staa, thi saa sprekker de lettelig.«

P. N. Skougaard fortæller i sin Beskrivelse over Bornholm (1804), at der er ikke ubetydelig Egeskov i »Kongens Almind«,

* Thurah har aldrig været paa Bornholm; hans Oplysninger stammer især fra Amtmand J. C. Urne.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

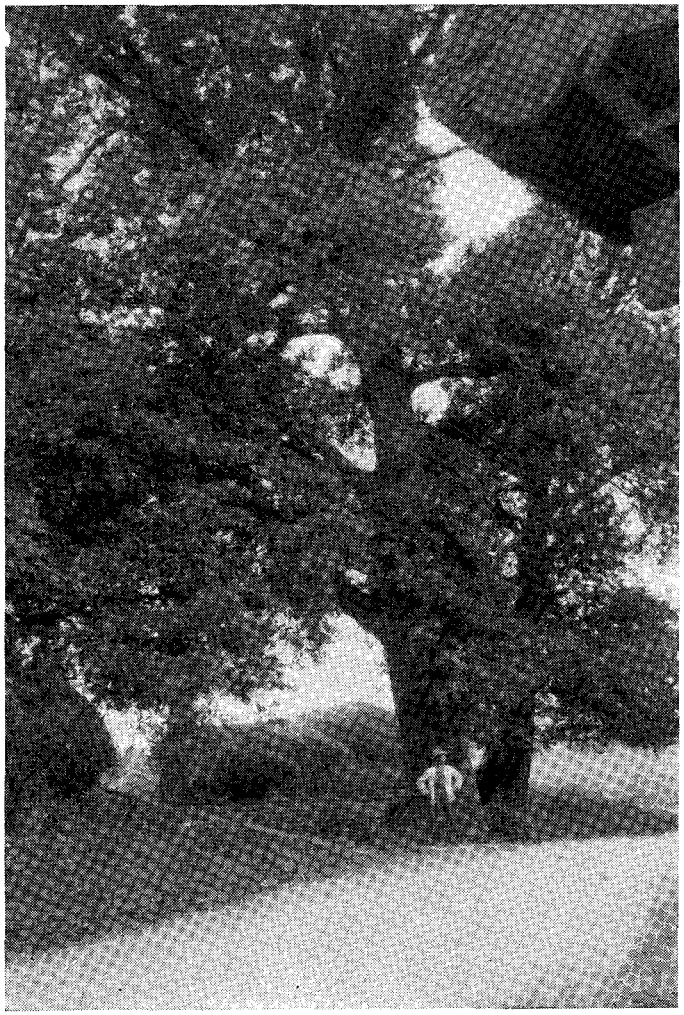

4. Koegen ved Marevadgaard, Klemensker. (Ellen Hansen fot.)

5. Kongeegen i St. Halleg. Skov, Bodilsker. (J. A. Nielsen fot.)

men den er ikke saa god som »for nogle Snese Aar tilbage, der er hugget meget, stjaalet meget, den er misrøgtet af Holtzførsteren. Han skriver ogsaa om det tætte og faste, noget mørkagtige Egetræ, der er svært at bearbejde; dette gælder al Eg med Undtagelse af den, der vokser i »Kongens Almind Skov«, den er »lettere, gulere, nettere flammet og mere frøn.«* Paa Igla- eller Egla-Enge skal der have været en stor Egeskov, men 1642 var der tre halvvisne Stubbe tilbage.«

I »Kort over Bornholms Amt« (1810) skriver *Fr. Thaarup*, at ved Skønnings-Forretningen 2. Juni 1774 fandtes 707 Stubbe

* skør, sprød.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

6. Eg ved Christianshøj. (J. A. Nielsen fot.)

af Egetræer, tildels store, huggede samme Aar af Skovtyve. Ved Opmaalingen 1788 var Skovbestanden egentlig Eg og en Strækning Ege-Kratskov. Egene ere beskadigede, krogede og slette. 1800 blev Almindingen indhegnet, og der skulde opelskes Egetræer til Flaadens Fornødenheder. I private Skove findes ogsaa Eg, som prises for sin Godhed og Varighed.

I deres Bog »Bornholm beskrevet paa en Rejse« (1815) skriver *Rawert* og *Garlieb* om Ege fundet i en Mose i Paradisbakkerne, men de duer kun til Brændsel. De fortæller ogsaa om, at der ovenfor Dalen ved Helligdommen, midt paa en lille af Skov omgiven Eng, staar en gammel, majestætisk Eg, og omkring den blev der afholdt Fest St. Hans-Aften. I den gamle Del af Almindingen er der en Del 130—150-aarige Ege, det er mest »*Quercus robur*«; de er krogede, lavstammede og mere eller mindre beskadigede af Isrevner. De har ikke i 15 til 16 Aar baaret fuldkomne og modne Agern. De er kun 18 til 20 Alen til Toppen, og Stammen er sjælden over 5—6 Alen lang; ved Roden er Gennemsnittet 10 til 18 Tommer. En saadan Stamme indeholder 9—20 Kubikfod, Grenene kunde anslaas til 1/3 Delen af Stammens Kubikindhold. Jordbunden er vist heller ikke passende for dem, og Ufreden** har ogsaa skadet dem. Efter Taxationen i Aar fandtes i Almindingen 11460 Stkr. Ege-

** Kvæget?

træer, indeholdende 3466 3/4 Favne Brænde, af dem er kun 1/6 tjenlig til Gavntømmer. Under vort Ophold blev der givet 26 Rdl. for en Favn skovsat Egebrænde; det Egebrænde, som før betaltes med 13 Rdl. pr. Favn, betales nu med 21 Rdl. Paa de nye Arealer er der udsaaet og plantet Eg, særlig i Dalene. Der leveres aarlig, efter Planen for den gamle Skov, 88 1/2 Favne Egebrænde.

Panum skriver (1830), at man kan se i Moserne, at der maa have været store Egeskove i Oldtiden. Paa Sandhammeren, hvor Vagttaarnet staar, skal der findes Rødder af meget store Træer, og paa Egebjerg i Slotslyngen skal have været »svære«

7. Nøgleegen ved Koefoedgaard, Øster Marie, Kai Uldall fot.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

8. »Brændte Ole« ved Stampergaarden, Øster Marie. (Frede Kjøller fot.)

Egeskove. Ja, der skal have staaet tæt Egekrat, »hvilket Sagnet fortæller skal være afbrændt ved en Lindorm, som Svenskerne bragte herind for at ødelægge Landet.« Panum siger videre: »Vi kommer nu igennem Egebyskoven, hvor en smuk Eg, som staar ved Vejen (Nexø—Rønne) kaldes Brændevinsegen.« Det er første Gang, jeg har set Brændevinsege nævnes i Litteraturen. Han omtaler ogsaa de daarlige Egetræer i Almindingen og skriver: »En ret stor Eg er nu en Sjældenhed.«

I »Bornholmske Samlinger« omtales ofte Egen. I Bd. 10 (1916) fortæller *M. K. Zahrtmann* om *Hans Rømer* og Almindingen, og der staar, at da *Rømer* kom dertil, var der kun faa Egetræer; de fleste var lavstammede og knudrede. Da Overførster *Claussen* inspicerede Almindingen 1793 kunde Resten af Egeskoven højst sættes i 8000 Rigsdaler. I 1800 var der ved Gamleborg og Lilleborg lavstammet og knudret Egeskov, let at tælle de to til tre Hundrede Stammer, der kunde bruges til Gavntømmer. 1809—10 blev der skovet til 4 Kanonjoller. *Rømer*

skriver derom: »Hertil opsøgtes og fældedes de tvende sværeste og bedste Træer i Skoven, ikke et eneste saadan Træ er nu tilbage her.« Dette er sikkert den eneste Gang, den danske Orlogsflaade har hentet Skibstømmer herfra. *Rømer* protesterede, naar der skulde leveres Eg til Brændsel til Christiansø; i 1813 sendtes f. Eks. 397 Favne Egebrænde derover. Til Opførelse af et Arbejdshus i Rønne ønskedes 1775 Alen Egetømmer, Halvdelen af 12 til 14 Tommer i Firkant og 13—14 Alen i Længde. *Rømer* siger dertil, «at i Almindingsskov findes næppe et Træ saa stort.« Stuehuset og den vestre Længe i det nuværende Rømersdal, der blev bygget 1811—13, var Bindingsværk med Egetømmer. (I »Bornholmske Samlinger«, Bd. 14, skriver Arkitekt *K. Thorsen*, Rønne, at Egebindingsværk med lerklinet Tavl var fælles Nationalmærke).

I »Bornholmske Samlinger«, Bd. 22, omtales nogle »friske« Ege, som staar paa Klinten i Bakkerne i Ibsker, og ligeledes,

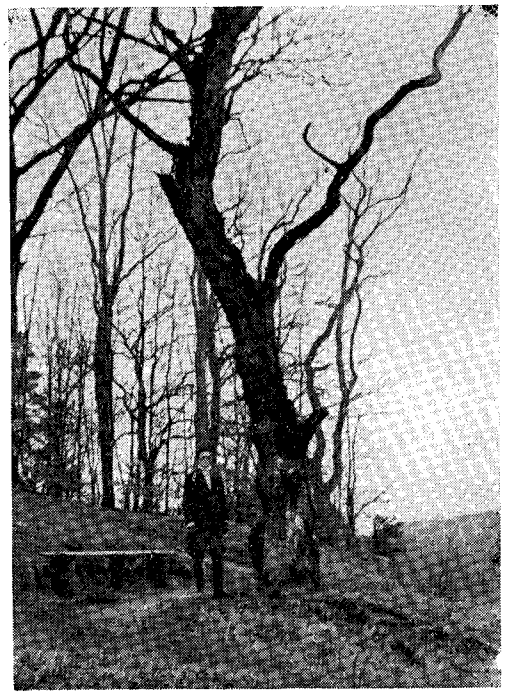

9. Fr. VII Eg i Almindingen. (J. A. Nielsen fot.)

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

10. Dobbeltegen ved Rømersdal. (J. A. Nielsen fot.)

at Fiskerne optog 1855 ude i Søen ud for Dammebæk og Munkebæk flere store Egetræer, der var temmelig friske i Kærnen. De er rimeligvis Levninger fra den store Naturomvæltning, der borttog flere Kvadratmil af det sydlige Lavland. Mon der ikke hentydes til den store Stormflod d. 10/2 1625, som Landprovst *Jens Pedersen* omtaler i sin Indberetning fra 1624—25? (I Rigsarkivet).

I sin »Borringholms Historie« fortæller *M. K. Zahrtmann* om, at da Almindingen i 1797 blev indhegnet med Stengærde, blev Omkostningerne derved dækket ved Rydning af den gamle Egeskov til Bortsalg. Til Christiansø skovedes der aarlig 200—300 Favne Brænde. (Det var ikke saa mærkeligt, at *Rømer* protesterede).

Fra den botaniske Ekskursion 1911 (Bot. Tidssk., Bd. 33) fortæller Professor *Ostenfeld* om en ganske interessant Iagttagelse, hvorledes den nære Klippe varmer Træerne ved sin Udstraaling; særlig var det fremtrædende ved en stor Eg i Ekkodalen, der stod tæt ind til Klippen. De Grene, der vendte ind mod denne, var udsprungne (gulgrønne), medens de andre, der stod frit ud i Luften, endnu var helt nøgne.

Fra tre Skovbrugs Ekskursioner, 1898, 1918, og 1924, findes der Beretninger i Landbohøjskolens Bibliotek. I dem staar der, at i Statsskoven Kilen var der 10-aarig Egekultur under 55—60-

11. Paddehategen ved Køllergaard i Ibsker. (J. A. Nielsen fot.)

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

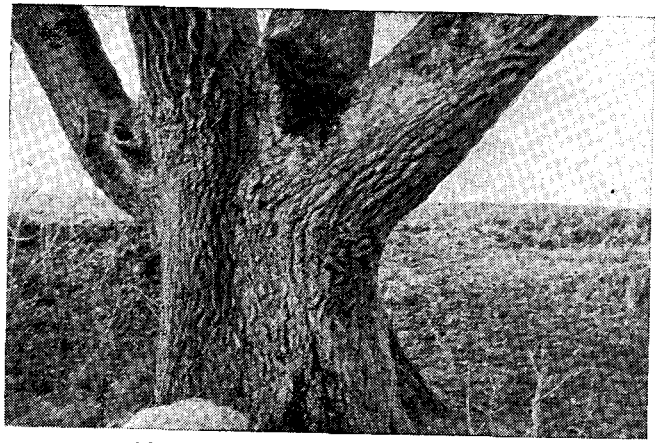

12. Kandelaberegen ved Vasebro i Ibsker. (J. A. Nielsen fot.)

aarig Rødgranbevoksning. I Almindingen var der ca. 150 Tdr. Land bevokset med tæt, sluttet, gammel Egeskov. «De gamle Ege er nu næsten alle huggede; i Afd. 60 besaa vi den sidste Rest af dem, nu var der kun et lille Stykke af de i forrige Aarhundrede 150 Tdr. Land udelukkende Vinter Eg, alle lige gamle, nemlig godt 200 Aar, stammende fra Tiden efter Svenskekrigen. Men saa her, hvor meget mere ret Vinteregen er fremfor Stilkegen; de mindede om Midtsveriges range Ege.«

Paa Ekskursionen 1918 bemærkedes der i Blykobbe Plantage en smuk Egebevoksning med ualmindelig slanke og rette Stammer, rimeligvis af hollandsk Afstamning. Der var mest Stilkeg, men ogsaa noget Vintereg.

I Beretningen fra Ekskursionen i 1924 staar der bl. a.: «Midt i Skoven »Hammershus Slotslyng« staar der en mærkelig Eg, Stammen var en Meter høj og ganske ret, Kronen flad; den mindede om en opslaaet Paraply.« Paraplyegen i Hammershus Slotslyng staar der endnu, men den har mistet sin karakteristiske Form; Skoven er rykket den for nær; den har bl. a. sat nogle lange Grene i Vejret, efter Lyset. »I Afdeling 300 i Almindingen var der karakteristiske Vinterege. *Quercus sessiliflora* er almindelig.«

Det ser altsaa ud, efter Mosefundene og efter gamle Optegnelser at dømme, som om der har været Egeskov med store Ege paa Bornholm i Fortiden. Fra 1929 er det særlig, at mine

Iagttagelser over *alle* Træer stammer. I Almindingen findes der efter Driftsplanen (Skovrider *Bramsen)* en gammel Egeskov med 130—150-aarige Ege; Syd for denne gamle Egeskov var der ca. 50 Tdr. Land med 30—40-aarig Egeskov.

Efter den nuværende Skovrider paa Bornholm, *J. A. Nielsens* Opgivelser findes følgende Egebevoksninger paa Bornholms Statsskovdistrikt efter Driftsplanen af 1934: I Blykobbe Plantage 19 ha, i Rø Plantage 52 ha, i Almindingen 147 ha og i Slotslyngen 1 ha bevokset med Eg.

I Blykobbe og Rø Plantage er det alt ung Eg under 50 Aar. I Almindingen er ca. Halvdelen under 50 Aar og Halvdelen over 90 Aar. I Slotslyngen er det meste over 60 Aar, men nærmest forkrøblede Træer spredt mellem Birk og andre Løvtræer. Efter 1934 er der tilsaaet eller tilplantet ca. 25 ha med ny Egeskov.

Større Ege, som jeg har lagt Mærke til, findes rundt om paa Bornholm. Der er »Koegen« ved Marevadgaarden i Klemensker; den er 4,11 m i Omkreds. I sin Tid skulde der 4 Mand til at spænde om den; den dækkede over et Areal paa godt 2 Skp. Land; det halve af den faldt i 1922. Der fandtes flere andre Ege ved Gaarden; en af dem, af Gennemsnitsstørrelse, maalte 3,75 m.

Billede 4: »Koegen«. Fot. 1929. Ellen Hansen.

Ege med høje slanke Stammer, hvor Forgreningen først be-

13. Krøklingen ved Nørregaard i Ibsker. (J. A. Nielsen fot.)

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

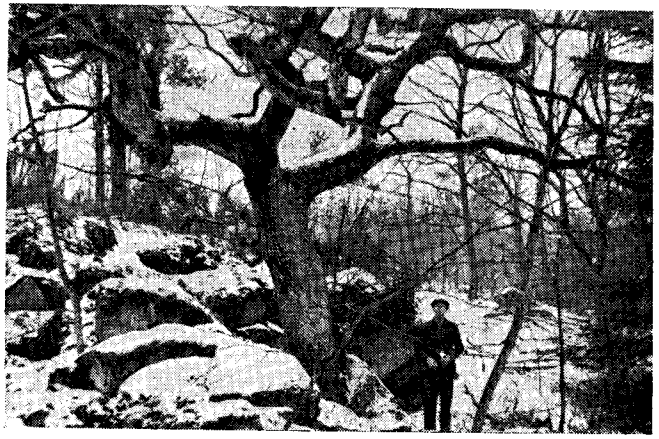

14. Troldegen, Sortebjerg, Aaker. (J. A. Nielsen fot.)

gynder i indtil 18 m's Høje, er temmelig almindelige paa Bornholm.

Billede 5 viser en af de smukkeste, »Kongeegen« i St. Hallegaards Skov i Bodilsker; der var ogsaa andre smukke Ege der. Ved Nørregaard i Vestermarie var der ogsaa smukke Ege; de var i Gennemsnit 1,75 m. En, der for nylig var bleven solgt til Rønne til en Køl, indeholdt 8,80 m^3, og en anden, der ogsaa var solgt til Rønne, til en Havnevægt, var noget mindre, oplyste Ejeren F. Dahl.

Billede 6: En af de store Ege ved Christianshøj. Fot. 1948. J. A. Nielsen.

Ved Koefoedgaarden i Østermarie var der mange smukke Ege; men de største og smukkeste var blevet fældet under Krigen 1914—18.

De store Ege ved Christianshøj er nu gamle og medtagne, men de faar Lov at staa af Skønhedshensyn og Pietetsfølelse.

Endnu staar »Nøgleegen« eller, som den hedder paa Bornholmsk, »Niggelaæjen«. I Bh. Saml. Bd. 13 fortæller *K. M. Kofoed*, at den gemmer Nøglen til Gaardens Lykke. Den tidligere Ejer, Ritmester *Koefoed*, sagde til mig i 1933: »Den maa ikke fældes; den staar paa Vagt for Gaardens Lykke.« I Sommer hørte jeg, at der er gjort Forsøg paa at kalde den »Herolds Eg«, fordi Kammersanger V. Herold holdt af at sidde paa Bænken ved den, naar han holdt Sommerferie paa Koefoedgaard. En

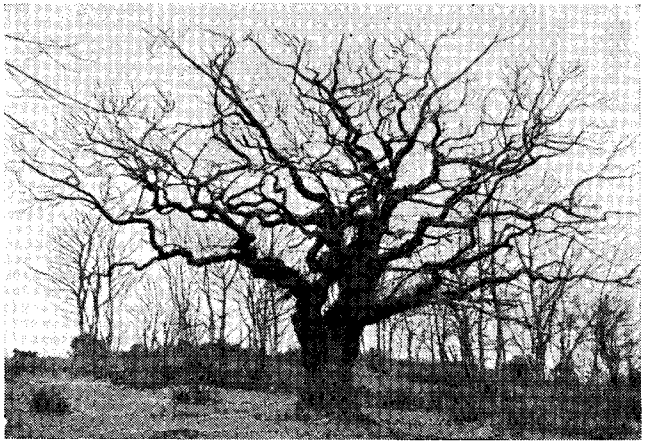

15. En af de fredede Ege paa Klinten i Ibsker. (J. A. Nielsen fot.)

kvindelig Badegæst har endog ladet opsætte en Plade med Herolds Navn paa den. Mon Herold selv, god Bornholmer, som han var, vilde have syntes om det? Den er stor og smuk og maaler 4,50 m.

Billede 7 er »Nøgleegen«. Fot. 1932 af Kai Uldall.

Billede 8 er af »Brændte Ole«. Fot. 1948 af Frede Kjøller.

»Brændte Ole« er vel nok den Eg, der fortælles mest om. Den staar ved Stamper- eller Stâmparagaarden i Øster Marie. I »Gammalt å Nyt«, 8. Aargang, omtaler *Hans Ellekilde* de forskellige Variationer paa Sagnet om »Swedda Ola«, som den hedder paa Bornholmsk. Grundstammen i dem alle er, at der blev fundet et Skelet i den hule Eg, da den blev ramt af Lynet, og at Manden hed Ole, enten han var svensk Soldat eller ej. *J. P. Møller* fortæller (1867), at da Svenskerne var paa Bornholm, forsvandt en svensk Soldat, ved Navn Ole, sporløst for Forfølgerne. Aaret efter spaltede Lynet en hul Eg, der stod ved Vejen, og Ole blev fundet; han var faldet paa Hovedet ned i Egen og havde ikke kunnet komme op igen. Lynet havde svedet hans Klæder, deraf Navnet, som blev overført paa Egen. Den Eg maa heller ikke fældes; hver Gang en af Ejerne af Gaarden har tænkt paa at fjerne den, er Stampergaarden brændt. Da jeg saa den, var den spaltet i to lige store Dele, der blev holdt sammen af en Jernstang.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

Ved Jomfrubjerget staar endnu Resterne af *Frederik VII's* Eg. *Billede 9:* Det er er sørgelige Rester af Fr. VII's Eg. Fot. 1948. J. A. Nielsen.

I *Vilhelm Bergsøes* »Studenterleben og Studieliv«, 1903, og i *Warmings* »Dansk Plantevækst« 1916—19 fortælles om den. I Beretningen fra Skovbrugsekskursionen 1924 staar der et Sammendrag deraf: »I Afdelingens (164 i Almindingen) nordlige Udkant saa vi det »berømte Louisetræ«, en Sammenvoksning af en Eg og Avnbøg, hvori Kong Frederik d. VII, under et Ophold paa Bornholm sammen med Grevinde Danner, lod sit og Grevindens Navnetræk indridse, henholdsvis i Egen og Avnbøgen. Dette nar vel vakt en Del Forargelse blandt Befolkningen, men ingen har besiddet Mod til at fjerne de kongelige Navnetræk med et raskt Snit.

En geologisk Ekskursion af Polyteknikere, hvori afdøde Professor *E. Rostrup* blandt andre deltog, besøgte i Sommeren 1866 Almindingen og saa »Louisetræet«. Paa dette Tidspunkt forsvandt Navnetrækkene, som senere erstattedes af en Jernplade med Indskriften FVII. LD.

Polyteknikerne har øjensynlig ikke syntes om dette officielle Tegn paa det nævnte Forhold, og en af Ekskursionens Deltagere havde da laant en Kniv af den intetanende Rostrup, og med denne Kniv blev »Majestætsfornærmelsen« udført. Sagen blev imidlertid indberettet for Myndighederne i København af de bornholmske Øvrigheder, der truede med Forhør over samtlige Deltagere i Ekskursionen. Sagen blev dog neddysset ved Etatsraad *Forchhammers* Mellemkomst. »En daværende Skovfoged lod Jernpladen opsætte og erhvervede sig herved Grevindens Naade og Forfremmelse til Plantør og senere til Skovrider.«

»Som et Kuriosum kan nævnes, at Fr. VII ansaa Avnbøgen for at være en almindelig Bøg. Denne er senere gaaet ud, og kun Egen, for hvilken Skovrideren har hugget stærkt, er endnu tilbage.«

Der er en Del Ege med mærkelige Former, f. Eks.:

Billede 10: Den smukke »Dobbelteg« ved »Rømersdal«. Fot. 1941—42. J. A. Nielsen.

Billede 10: »Paddehategen« ved Køllergaard i Ibsker. Fot. 1948. J. A. Nielsen.

Billede 12: »Kandelaberegen« ved Vasebro i Ibsker, paa Vejen til Listed. Fot. 1947. J. A. Nielsen.

Billede 13: »Krøklingen« ved Nørregaard i Ibsker. Fot. 1948.

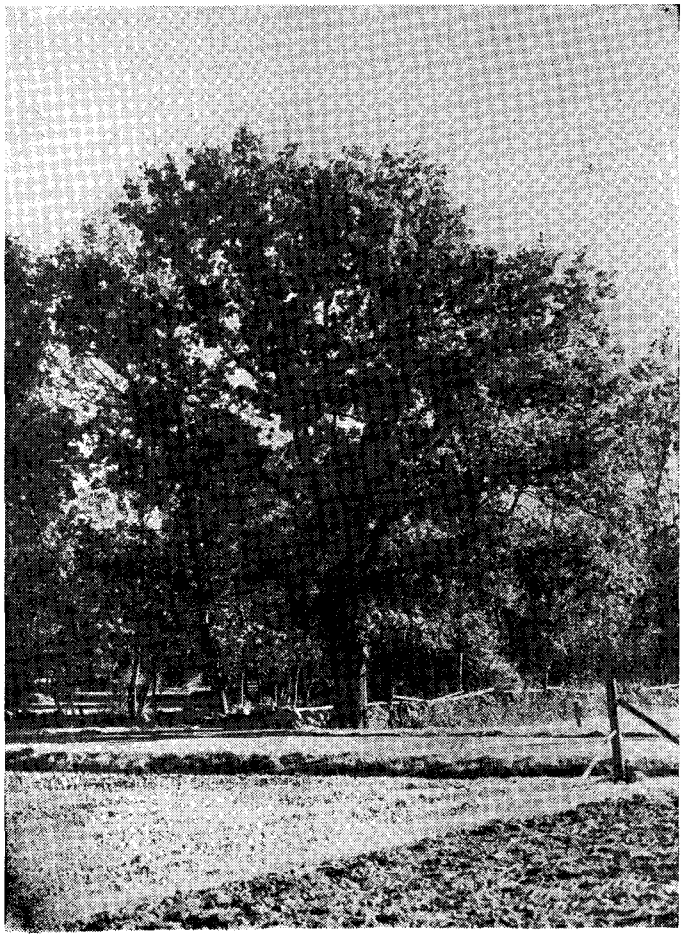

16. Brændevinsegen ved Nørregaard, Vestermarie. (Svend Schrøder fot.)

Billede 14: »Troldegen« paa »Sortebjerg« i Aaker. Sagnet siger, at der ved den er Nedgang til de »Underjordiske«, og at man ikke skulde komme den for nær. *Hans Kofoed* i Sortebjerghuset fortalte, at *Sonne,* Gadegaard, der ejede den, fredede om den. Engang der var Tale om at bruge dens Ved, sagde han, at den Eg skulde blive staaende; de kunde faa en

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

anden af hans Skov. Magister *Aage Rohmann* fortæller, at der red en hvid Rytter der om Natten; men nu er det længe siden, man har set ham —

Dahl, Nørregaard i Vestermarie, fortalte mig, at han en Aften saa »noget«, der »svævede« omkring paa en Høj i Nærheden af Gaarden; ved nærmere Eftersyn viste det sig at være en omstrejfende hvid Hund —!

Billede 15: Fredede Ege paa Klinten i Ibsker. Fot. 1948. J. A. Nielsen.

Brændevinsegene.

Naar man i gamle Dage kørte lange Strækninger med forskellige Ting — den Gang blev bl. a. Skatterne svaret in natura paa Amtstuen i Rønne — bedede man bestemte Steder, i Reglen under en stor Eg. Hestene skulde hvile og have Foder, Vognene skulde smøres og ses efter. *(Ole Thorsen* (Kragegaard, Østerlars) i Gudhjem fortæller 1845 (Dansk Folkemindesamling paa det Kgl. Bibliotek), at man smurte Vognene med Skovsnegle). Mændene spiste deres Mad og drak en Dram eller flere der til, deraf Navnet »Brændevinseg«. Jeg har efterhaanden faaet opspurgt de fleste af dem.

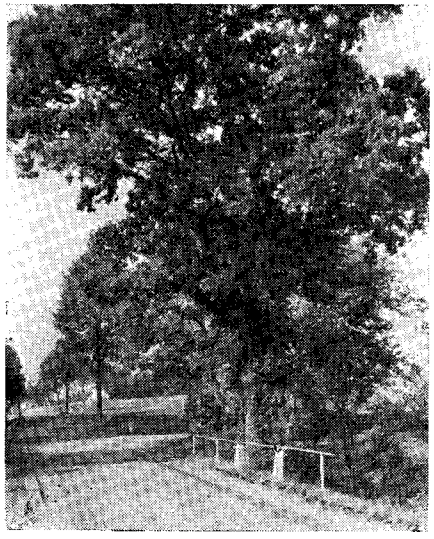

17. Brændevinsegen ved Skovbroen, Aaker.
(J. A. Nielsen fot.)

18. Brændevinsegen ved Skovhøj, Aaker. (Kai Uldall fot.)

Billede 16 er af den Eg, der staar ved Nørregaard, Vestermarie; den staar ved Vejen Rønne—Aarsballe. Den maaler 2,42. Naar jeg spurgte om Brændevinsege, blev den altid nævnt først og af mange. Fot. 1947. Svend Schrøder.

Billede 17 viser en Eg, der staar ved Skovbroen i Aaker, ved Vejen Aakirkeby—Nexø; den maaler 3,05 m; den blev ogsaa nævnt af mange. *(Panum* omtaler den allerede 1830). Efter Magister *Aage Rohmanns* Mening er den en »Afløser«; den oprindelige stod Syd for Vejen; denne staar Nord for den.

Billede 18 viser den Eg, der staar ved Skovhøj i Aaker, ved den Søndre Landevej, Rønne—Snogebæk. Den maaler 2,72 m. Den blev ogsaa nævnt af flere; er bl. a. ogsaa opgivet til Museumsinspektør *Uldall* af *Peter Thorsen.* Fot. 1932. Dansk Folkemuseum.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

Billede 19 er af en Eg, der staar ved Brohusbroen i Østermarie, ved 11 km Stenen; den er efter Magister *Aage Rohmanns* Mening ogsaa en Brændevinseg. Nu staar den ganske vist ikke ved Landevejen Østermarie—Ibsker; men i gamle Dage gik denne, efter et Kort udgivet af Videnskabernes Selskab i 1805, lige der forbi. Fot. 1948. J. A. Nielsen.

Ved Sosegaard i Vestermarie har der ogsaa staaet en Brændevinseg; den blev nævnt af flere. Da jeg i Sommeren 1947 var ved Sosegaard, var der, lige overfor Gaarden, ved Landevejen fra Søndre Landevej til Lobbæk, en stor Skrænt. Det kunde se ud, som der havde fundet en Nedstyrtning Sted; men der var ikke nogen paa Gaarden, der vidste Besked derom. Saa kom der, morsomt nok, et Brev til Colbergs Boghandel i Rønne fra en »Sosebo«, der havde læst min Artikel i »Jul paa Bornholm« 1947, og i Brevet stod: »Brændevinsegen ved Sosegaard i Vestermarie stod paa Toppen af en Høj, der var gennemskaaret af Vejen, der gaar fra Søndre Landevej Nord til Lobbæk. Højen laa nordvest for Porten til Sosegaard, og Brønden var paa østre Side af Vejen i Sosegaards Have. Sidste Gang, jeg saa den, var i 1908; da stak flere Rødder ud over Vejen saa højt oppe, at et Læs kunde køre under, og hvis den ikke staar der endnu i Dag, er den sikkert med Tiden undergravet og faldet ned, da det var en Lerhøj og vil derfor skille, naar Frosten gaar ud om Foraaret.« — Sosebo.

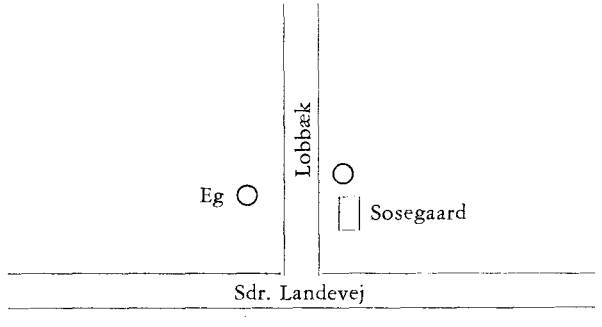

Dette Kort var tegnet i Brevet; morsomt at faa Oplysninger fra Amerika om en Brændevinseg paa Bornholm —.

19. Brændevinsegen ved Brohusbroen, Øster Marie. (J. A. Nielsen fot.)

Paa Landevejen Rutsker—Olsker, ved Krusegaard, staar der en Eg, *Billede 20;* den maaler 3,00 m. Den gamle Ejer af Krusegaard, *Cilius Andersen,* nu boende i Hasle, fortalte, at da hans Fader ryddede Skov, blev der et Par smukke Ege staaende. Den ene stod ude i Marken og blev derfor senere ryddet; derimod fik den ved Vejen Lov til at staa. Kaptajn *Vang,* Dyndalegaard, har som Dreng været med til at bede der paa Vejen ved ved et stort Træ eller et Krat; han mente, det var lige over for denne Eg. I Nærheden heraf laa ogsaa det gamle Bedested, »Bedegaden«, som Apoteker *Jørgensen* i Rønne har opgivet mig.

Der skal ogsaa have staaet en Brændevinseg ved Aagaard i Østerlars; den er opgivet af Fru *Magda Holberg,* f. Josephsen, og *Thor Westh,* Svaneke. Fru *Hjort,* Langedebygaard, nu boende i Nexø, mente, der havde staaet en Brændevinseg ved Lobbækskovene.

Saa har der ogsaa været en »Brændevinspil« (Poppel); den stod ved Holstesbro, ved Stensgaard i Vestermarie. Der skulde, efter Skovfoged *Valdemar Seiers* Sigende, flere Mand til at spænde om den; den er fældet for flere Aar siden. Den er ogsaa nævnt af mange.

I de ældre Tider, da Skatterne blev ydet paa Hammershus, har der vel ogsaa været flere Bedesteder nord paa; men dem har jeg ikke kunnet opspore noget om.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 32. Bind, Rønne 1949

20. Brændevinsegen ved Krusegaard, Rutsker. (Svend Schrøder fot.)

Hvorvidt det er *Quercus (sessiliflora) petràea* eller *Quercus robur,* der er den almindeligste, er vanskeligt at afgøre.

Rawert og *Garlieb* skriver 1815, at *Quercus robur* findes i Almindingen.

Ørsted skriver 1864, at *Quercus sessiliflora* er hyppigere end *Quercus pedunculata (robur).*

Bergstedt siger (1882), at *Quercus pedunculata* (robur) er almindeligere end *sessiliflora,* undtagen i Almindingen, hvor *Quercus sessiliflora* er almindeligst.

I Beretningen fra Skovbrugsekskursionen 1898 staar, at der er udelukkende Vintereg *(sessiliflora)* i Almindingen.

1911 skriver *Ostenfeld,* at de findes begge.

Warming skriver 1916, at *Quercus sessiliflora* er den almindeligste paa Bornholm.

I Beretningen fra Skovbrugsekskursionen 1918 staar der, at i Blykobbe Plantage er der mest Stilkeg *(Q robur),* noget Vin*tereg.*

Den tyske Botaniker *Winkelmann,* der besøgte Bornholm 1899 og skrev en meget betydelig Liste over Skovtræer, siger, at *Quercus sessiliflora* er almindelig i Almindingen, findes enkeltvis andre Steder.

I Beretningen fra Skovbrugsekskursionen 1924 staar, at *Quercus sessiliflora* er almindelig i Almindingen.

Efter min Mening er *Quercus robur* almindelig, *Quercus (sessiliflora) petràea* temmelig almindelig, særlig i Almindingen, men da der vist findes Krydsninger, er det meget vanskeligt at afgøre.

www.vang-hansen.dk